

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TAR-YL-2014-0003**

**XIX. YÜZYIL OSMANLI CEZA SİSTEMİNDE DÖNÜŞÜM:
ZİNDANDAN HAPİSHANEYE GEÇİŞ**

**HAZIRLAYAN
Sevcan ÖZTÜRK**

**TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. Ayten Can TUNALI**

AYDIN-2014

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TAR-YL-2014-0003**

**XIX. YÜZYIL OSMANLI CEZA SİSTEMİNDE DÖNÜŞÜM:
ZİNDANDAN HAPİSHANEYE GEÇİŞ**

**HAZIRLAYAN
Sevcan ÖZTÜRK**

**TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. Ayten Can TUNALI**

AYDIN-2014

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı :Sevcan ÖZTÜRK

İmza :

YAZAR ADI-SOYADI: Sevcan ÖZTÜRK

XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş

ÖZET

“XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş” isimli bu çalışmada ceza, cezalandırma kavramları ve bu kavramların geçirdiği aşamalar ile cezanın bağlamında hapis cezası yer almaktadır.

Tezde; ceza kavramı, cezanın amacı, cezalandırma yetkisinin sınırları ve kaynağı ile birlikte cezalandırmanın ilkeleri, ceza türleri ve cezanın özellikleri incelenmiştir. Zindandan hapis cezasının uygulanmasına doğru ilerleyen tarihi süreç aktarılmıştır. Hapishane konusu üzerinde önemle durulmuş ve hapis cezasının infazında uygulanan sistemlerin geçirdiği aşamalar irdelenmiştir. Ceza hukuku açısından İslam hukukunun etkisi ile Osmanlı dönemi infaz biçimleri aktarılmıştır.

Hapis, ceza infaz sistemi olarak Osmanlı ceza hukukundaki yerini batılılaşma süreciyle birlikte almıştır ve bu nedenle hapishaneler XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Bedene yönelik cezadan zindana, zindandan hapishaneye geçiş bu dönemde gündeme gelmiş olup, dönemin siyasal ve ekonomik durumları, toplumun reformlara bakışı gibi sorunlar hapishaneler konusundaki iyileştirme çabalarının istenilen düzeyde gerçekleşmesini engellemiştir.

Anahtar Sözcükler:

Osmanlı, ceza, hukuk, infaz, zindan, hapis, cezaevleri

NAME- SURNAME: Sevcan ÖZTÜRK

**TITLE: Transformation of XIXth Century Ottoman Penal System:
Transition from the Dungeon to the Prison**

ABSTRACT

This study, which is entitled as “Transformation of XIXth Century Ottoman Penal System: Transition from the Dungeon to the Prison”, includes concepts of penal and penalization, evolution of the concepts and prison sentence within the context of penalty.

In this thesis the concept of punishment, intention of punishment, limits and sources of authority to punishment with the principles of punishment, types and features of punishment have been investigated. Additionally, historical process from the dungeon to the prison sentence is also illustrated. Subject of prison is especially emphasized and process of systems which were applied in the execution of prison sentence is examined. Effects of Islamic Law on the Turkish Law System and execution types of Ottoman Period were recounted.

Imprisonment, as a type of punishment began to be applied within the Ottoman penal system with the westernization process and therefore prisons became widespread by the second half of the XIXth century. Transition from punishment to body, from the dungeon to the prison have been raised as a subject matter in this period but political and economic conditions of period, problems like the people's reaction to social reforms prevented improvements to reach a desired level.

Keywords:

Ottoman, penalty, law, execution, dungeon, imprisonment, prisons

ÖNSÖZ

Hapishaneler genellikle korkunç ve esrarengiz yerler olarak zihinlerde yer etmişlerdir. Hapishaneyi anlamak o koşullar altında yaşamakla veya o koşullarda yaşayanların düşünceleri ile mümkün olacaktır. Ceza süreleri boyunca hapishanede yaşayanların gözlemleri, söyledikleri sözler veya yazdıkları yazılar hapishaneyi anlamayı sağlayan önemli bilgilerdendir. Bu bilgilerin doğruluğu hakkında kesin bir yargı bulunmamaktadır; çünkü mevcut olan materyalleri kendi gözlemleri sonucu aktardıklarından eleştiriye açık veriler elde edilmektedir. Her ne kadar mahkûm haricinde kişiler hapishane hakkında fikir yürütse de bu mekânı en iyi tanıyanlar günlerini, aylarını, yıllarını hatta ömürlerini bu mekânda geçiren mahkûmlardır.

Birçok konu üzerinde çalışma yapılmasına rağmen hapishane veya cezaevi konusunda araştırmalar ise son yıllarda yapılmaya başlanmıştır. Son yıllarda ceza, hapis gibi konularda yapılan araştırmalar bu konu hakkında yıllardır araştırma yapılmamasının ne kadar büyük bir eksiklik olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bir ceza unsuru olarak görülen hapsin aynı zamanda sosyal bir özellik taşıdığı ve bu mekânlarda insanın yaşadığı hep göz ardı edilen bir konu olmuştur. Bu yüksek lisans tezinde, sadece suçluyu cezalandıran mekânlar olarak görülen hapishanelerin, Osmanlı Devleti'nde ceza sistemi olarak nasıl ortaya çıktığı ve bu ceza sisteminin nasıl bir gelişim-değişim evreleri geçirdiği anlatılmaya çalışılacaktır.

Tez çalışmaları sırasında Çanakkale Şehitlerini Anma Günü etkinliği nedeniyle Aydın E Tipi Kapalı Ceza ve Tutukevi'ni ziyaret etme fırsatı buldum. Değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ayten Can Tunalı bu anma gününde konuşmacı olarak görevliydi. Hocamla birlikte cezaevine gitmek için yola çıktığımız andan itibaren çok heyecanlıydım. Çalıştığım konuyla aslında gerçek hayatta yüzleşecektim. Filmlerde izlediğim o hapishane sahnelerini bizzat görme fırsatını yakalamıştım. Hapishanenin kapısından içeri girer girmez ilk güvenlik kontrolünden geçtikten sonra koğuşların olduğu binaya doğru yürürken aileleriyle görüşen mahkûmları gördüm ve tuhaf bir burukluk yaşadım. Sonra koğuşların olduğu binaya geçerken tekrar bir güvenlik kontrolünden geçtik ancak bu diğer kontrolden daha farklıydı. İşte bu anda kendimi bambaşka bir dünyada hissettim ve hem heyecandan hem de korkudan ellerim

uyuşmaya başlamıştı. Hapishane görevlileri bizi yetkililerin olduğu kata çıkarmak üzere yanımıza geldiler. Bana hapishanenin ne olduğunu hissettiren şey tam bu anda gerçekleşti ve koğuşların önünden geçerek yukarı kata çıkmaya başladık. O koğuşların önünden geçerken ağlamamak için kendimi çok zor tuttum. Neden bilmiyorum ama bu satırları yazarken bile gözlerim doluyor. Aslında filmlerde görülen ya da kitaplarda okuduğum hapishanelerden kat kat daha iyi bir mekândı ama ben o atmosferden çok etkilenmiştim. Yetkililer hiç filmlerdeki gibi kötü insanlar değillerdi. Hepsi birbirinden iyi, sıcakkanlı ve bir o kadar yardımseverdi. Konuşmayı yapmak üzere aşağıya indik ve tam konuşmanın yapılacağı salona girerken bize eşlik eden görevlilerle birlikte mahkûmların arasından geçerken keşke burada olmasaydım dediğimi hatırlıyorum içimden... Hepimizin aynı ve hepimizin eşit olduğu bir dünyada yaşarken o insanların arasından sanki onlardan farklı bir kişiymişim gibi korunarak geçmek kadar utanç verici bir durum hiç yaşamadım. Hocam konuşmayı yapmak üzere kürsüye çıkmıştı; ben ise hem utançla hem de heyecanla hocamı dinliyordum. Hocam konuşmasını bitirip yanıma geldikten sonra mahkûmlardan bazıları bağlama çaldı, bazıları türkü söyledi, birkaçı ise günün anlam ve önemine uygun şiir okudu ve bir grup hükümlü de halk oyunları gösterisi sundu. O gösterinin yapıldığı sahne aslında koskoca bir hayatın sahnelendiği alandı. Bağlama çalan mahkûmun içli içli türkü söylemesi, çok yaşlı bir mahkûmun ayakta duracak hali yokken sırf o günün önemi adına günlerce hazırlanıp oyun oynaması beni derinden etkilemişti. Onları seyrederken gözyaşlarımı çok zor tuttum. Gösteri bitti ve biz hocamla yetkililerin odasına çıkarken ben kendimi tutamadım ve merdivenlerde ağlamaya başladım. Yetkililerin odasında biraz rahatlamıştım. Bulduğumuz odanın penceresi bir koğuşun havalandırmasına bakıyordu. O pencereden erkek mahkûmların çamaşırları yıkayıp astıklarını ve kimilerinin ders çalıştıklarını gördüm. Bu durum beni çok mutlu etti. O kadar karamsar düşünürken bunları görmek bana umut ışığı oldu. Şu anki hapishane koşullarının iyi olmadığını düşünürken aslında geçmişe oranla epey yol katledildiğini gördüm. Gerek personeliyle gerekse mimari yapılanmasıyla gözümdeki o kötü hapishane imajını sildi bu ziyaret. Çalışma konumu yerinde inceleme fırsatı bulmam bu konuyu seçmekle ne kadar doğru bir karar verdiğimi anlamamı sağladı.

Bu tezin ortaya çıkmasını sağlayan, bana hapisane ve ceza konularının fazla araştırılmamasının büyük bir kayıp olduğunu anlatan ve araştırmakla tarihe büyük bir katkı sağlayacağımı dile getiren, karanlıkta kalan bir konuyu aydınlatabileceğim duygusunu hissettiren değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ayten Can Tunalı'ya sonsuz sabrı, anlayışı ve yardımları için, ayrıca gerek doktora tezi ile gerekse elindeki birçok materyal ile bana destek olan, bu konu hakkında araştırma yapacağımı duyduğu zaman büyük bir heyecanla bana doğru yolda olduğumu hissettiren değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Şebnem Özkan'a, birçok hapisane ve müze yetkilisi ile irtibata geçerek hapisaneler konusunda materyal sağlayan değerli hocalarım Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kemal Şahin'e ve Yrd. Doç. Dr. Dilşen İnce Erdoğan'a, Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi, Ulucanlar Cezaevi Müze ve Kültür Sanat Merkezi çalışanlarına ellerindeki verileri tez çalışmama katkı sağlamak amacıyla bizimle paylaştıkları için teşekkür ederim. Ayrıca çalışmalarım sırasında hiçbir konuda yardımlarını esirgemeyen, maddi ve manevi her konuda destek olan babam Bünyamin Öztürk ve annem Zülfiye Öztürk'e teşekkürü borç bilirim.

SEVCAN ÖZTÜRK

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
GİRİŞ.....	1
I.BÖLÜM.....	5
XIX. YÜZYIL OSMANLI CEZA SİSTEMİNDE DÖNÜŞÜM: ZİNDANDAN HAPİSHANEYE GEÇİŞ.....	5
1.1.CEZA KAVRAMI.....	5
1.2.HAPİSHANELERİN TARİHSEL SÜREÇTEKİ YERİ.....	8
II. BÖLÜM.....	16
OSMANLI YARGI TEŞKİLATI.....	16
2.1.OSMANLI CEZA HUKUKUNUN KAYNAKLARI.....	16
2.2.OSMANLI ADALET SİSTEMİNDE KANUNLARIN YERİ.....	20
III. BÖLÜM.....	24
OSMANLI HUKUKUNDA HAPİS CEZASININ TARİHSEL GELİŞİMİ.....	24
3.1.OSMANLI'DA ZİNDAN KAVRAMI.....	24
3.2.OSMANLI'DA HAPİS KAVRAMI.....	25
3.3.HAPİSHANENİN İŞLEVİ.....	25
IV.BÖLÜM.....	29
OSMANLI DEVLETİ'NİN UYGULADIĞI CEZALAR.....	30
4.1.İSLAM HUKUKUNDA CEZALAR.....	30
4.2.OSMANLI HUKUKUNDA CEZALAR.....	33
4.2.1.Hafif Cezalar.....	34
4.2.2.Ağır Cezalar.....	34
4.3.OSMANLI CEZA YARGILAMA USULÜ.....	41
V.BÖLÜM.....	45
OSMANLI DÖNEMİNDE GÖRÜLEN HAPİS OLAYLARI VE HAPİSHANELERİN ÖZELLİKLERİ.....	45
5.1.OSMANLI DÖNEMİNDE GÖRÜLEN HAPİS OLAYLARI.....	45
5.2.OSMANLI'DA HAPİSHANE MİMARİSİ.....	51
5.3.MAHKÛMLARIN KAYIT DEFTERLERİ.....	52
VI.BÖLÜM.....	54

HAPİS CEZASI VE KANUNLAŞTIRMA HAREKETLERİ	54
6.1.TANZİMAT DÖNEMİNİN ÖZELLİKLERİ	54
6.2.OSMANLI YARGI TEŞKİLÂTINDAKİ GELİŞMELER.....	57
6.2.1.Tanzimat Dönemi İdari Yargı: Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye	60
6.2.1.1.Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'ye.....	61
6.3.TANZİMAT DÖNEMİ KANUNLARINDA HAPİS CEZASI	67
6.3.1.1256 (1840) Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu	68
6.3.2.1267 (1851) Tarihli Kanun-ı Cedid	71
6.3.3.1840 ve 1851 Tarihli Ceza Kanunnamelerinin Genel Değerlendirmesi..	73
6.3.4.1274 (1858) Ceza Kanunname-i Hümayun	73
6.3.5.Özgürlüğü Kısıtlamanın Sınırsızlığı: Kürek Cezası ve Prangaya Vurma	76
VII. BÖLÜM.....	83
OSMANLI HAPİSHANE ISLAHATINININ AŞAMALARI	83
7.1.1890 PETERSBURG HAPİSHANELER KONGRESİ.....	83
7.2.AHMET ŞERİF BEY'İN OSMANLI HAPİSHANELERİNE DAİR NOTLARI	84
7.3.MİTHAT PAŞA'NIN SURIYE LAHİYASI'NDA HAPİSHANELERE DAİR KÜÇÜK BİR NOT	86
7.4.İTİLAFLI DEVLETLERİ'NİN BAZI HAPİSHANELERLE İLGİLİ İZLENİMLERİ.....	87
7.4.1.Ankara.....	87
7.4.2.Adapazarı.....	88
7.4.3.Bursa	88
7.5. OSMANLI'DA HAPİSHANE ISLAHATI.....	90
7.5.1.Hapishanelerde Asayiş Sorunu ve Firar Hadiselerinin Önlenmesi için Yapılması Gerekenler	109
7.5.2.Cumhuriyet Dönemi Hapishane Nizamnameleri.....	113
VIII.BÖLÜM	115
CEZAEVLERİNDE EĞİTİM.....	110
8.1.EĞİTİM KURUMU OLARAK CEZAEVLERİ.....	115
8.2.TÜRKİYE'DE İŞ YURTLARI VE HÜKÜMLÜLERİN ÇALIŞTIRILMASI..	116
IX. BÖLÜM.....	119
HAPİSHANE ÖRNEKLERİ	119

9.1.BODRUM KALESİ VE HAPİSHANESİ.....	119
9.2. SİNOP HAPİSHANESİ	119
SONUÇ	121
KAYNAKÇA.....	124
EKLER.....	131
EK 1: Bodrum Kalesi Görünümü.....	131
EK 2: Bodrum Kalesi Krokisi	132
EK 3: Ulucanlar Cezaevi Müze ve Kültür Sanat Merkezi'ne Ait Bir Görünüm	134
EK 4: Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Broşürünün Kapak Sayfası Örneği.....	135
EK5: Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Broşüründen Prangalı Mahkumu Tasvir Eden Bir Kesit	136
EK 6: Ulucanlar Cezaevi Müze ve Kültür Sanat Merkezi Broşüründen Eski Türk Filmlerini Anımsatan Koşullara dair Bir Görünüm	137
EK 7: Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Darağacı Kafesi Örneği.....	138
EK 8: Ulucanlar Cezaevi Müze ve Kültür Sanat Merkezi Cezaevi Hamamından Bir Görünüm	139
EK 9: Ulucanlar Müze ve Kültür Sanat Merkezi Planı.....	140
EK 10: Özgeçmiş	141

KISALTMALAR

a.g.e	Adı Geçen Eser
a.g.m	Adı Geçen Makale
a.g.t	Adı Geçen Tez
AÜHF	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Bkz	Bakınız
C	Cilt
Çev	Çeviri
Çoğ	Çoğulu
ÇTTAD	Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi
Der	Derleyen
DEÜHF	Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DTCF	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Ed	Editör
EÜHFD	Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Haz	Hazırlayan
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
s	Sayfa no
S	Sayı no
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb	Ve Benzeri
vd	Ve Devamı
vs	Vesaire
Yay	Yayın

GİRİŞ

“XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş” başlıklı yüksek lisans tezinde Osmanlı Devleti’nde uygulanan cezalar ve bu cezalar içerisinde ayrıntılı olarak hapis cezası ile bu cezanın uygulamaları, başlangıçta yaygın bir ceza olarak görülmezken sonraki dönemlerde ve özellikle Tanzimat’tan sonra etkin bir ceza yöntemi olarak nasıl benimsendiği, Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile birlikte kabul edilen yeni ceza kanunlarının ve nizamnamelerin hapis cezasını merkezi konuma getirirken, hapishaneyi de bir mekân olarak nasıl ön plana çıkardığı anlatılmaya çalışılmıştır.

XIX. yüzyıla girildiğinde gelişme gösteren ekonomik ilişkilerin dayattığı birtakım ihtiyaçlar, düzensizlikten ve güvensizlikten bunalan halkın gereksinimleri, eski yasalarla ve özellikle din kökenli kurallarla karşılanamıyordu. Merkezi otoritenin etkinliğini artırmak ve Avrupa devletlerinin müdahalelerini engellemek için var olan kanunları yenilemek gerekiyordu. Bu gerekçeler Osmanlı Devleti’nde kanunlaştırma hareketlerini başlattı.

Hapis, sanık veya suçlunun yargı kararıyla bir yere kapatılarak hürriyetinin kısıtlanması anlamına gelen bir hukuk terimidir. Hapishane ise hürriyeti bağlayıcı cezaların infaz edildiği kurumdur. Tanzimat devrine kadar hapishane veya cezaevi karşılığı olarak zindan terimi kullanılmıştır. Zindan ise tutuklu veya hükümlülerin içine konulduğu yapıdır. Zindan için karanlık ve sıkıntılı yer ifadelerinin kullanılması bu yapının penceresinin olmadığına işarettir. Hapishane ile benzerliği yalnızca cezanın çekildiği yer olmasından başka bir şey değildir. Esasında bir yeri birine zindan etmek deyimini zindanın nasıl bir içeriğe sahip olduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. Çünkü bu deyim bir yeri yaşanmaz, huzursuz, rahatsız, zevk alınmaz bir duruma getirmek anlamlarına gelmektedir. Böylelikle zindanın işlevi açıkça ortaya çıkmaktadır. Cezaevi, hükümlülerin içinde tutuldukları yapıdır. Yıllar içerisinde cezaevi anlamını karşılayan mahpushane, dam, kodes, mahbes gibi kelimeler de kullanılmıştır. Tevkif, durdurma, alıkoyma anlamında kullanılan bir kelimedir. Tevkifhane ise tutuklu halinde bekletme veya tutukevi anlamlarına gelmektedir. Tutukevi tutuklunun bulunduğu yer,

hapishane ise hükümlülerin bulunduğu yerlerdir. İslah, iyileştirme ve düzeltme anlamlarına gelen bir sözcüktür. İslahevi de iyi bir hale getirme, düzeltme işinin yapılacağı yer anlamına gelmektedir.

Genel anlamda cezaevleri, kanunla ve yetkili makamlar tarafından özgürlükleri kısıtlanmış olan hükümlü ve tutukluların bulunduğu, kendine özgü disiplini bulunan kamu binalarıdır. Ceza infaz kurumları yani cezaevleri, özgürlüklerin büsbütün kaldırılmadığı yalnızca belli bir disiplin altına alındığı ve sınırlandırıldığı yerlerdir. Görüldüğü üzere, bir yere kapatılma ile ilgili kullanılan terimlerin birçoğu birbirine benzer anlamda olmasına rağmen sözcüklerin kullanımı dönemden döneme farklılık göstermiş, içerik ve uygulamada ise yıllar içerisinde pek bir değişiklik görülmemiş; yenileşme girişimleri çağın gerekliliklerine ayak uydurma çabasından öteye geçmemiştir.

Hapis, ceza infaz sistemi olarak Osmanlı ceza hukukundaki yerini batılılaşma süreciyle birlikte aldığından, hapishaneler XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Batıda olduğu gibi Osmanlılarda da cezalandırma sisteminde birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Zindandan, mahbesten, hapishaneye doğru gidiş başlamıştır. Yeni hapishaneler inşa edilmiş ve yine bu dönemde yayımlanan hapishane nizamnameleri ile hapishane ve tevkifhanelerde birçok yeni düzenlemeler yapılmıştır. Başlangıçta fiziki ve sıhhi bakımdan uygun mekânlarda açılmadıklarından 1856 yılından 1917 yılına kadar aralıklarla çıkarılan nizamname ve yasalarla ıslah edilmeye çalışılmışlardır.

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarındaki siyasal, sosyal ve ekonomik çalkantılar ve savaşlar, çok ciddi sorunları da beraberinde getirmiştir. Özellikle son dönemlerde kaybedilen savaşlar ve yitirilen topraklar ve bu topraklardan göç etmek zorunda bırakılan Müslümanlar, Anadolu nüfusunun artmasına neden olmuştur. Artan nüfus ile birlikte artan ihtiyaçlar asayiş de bozmuştur. Bu durumda merkeziyetçi yapısını ve gücünü devam ettirmek isteyen devlet bazı tedbirler almıştır. Bu tedbirler arasında hapishaneler konusu da kuşkusuz önemli bir yer tutmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda hapisane, önceki infaz yöntemlerine göre modernleşme yolunda atılan önemli bir adım olarak görülmektedir. Öte yandan Foucault'nun tezini doğrular nitelikte devlet, hapisaneleri, toplumu kontrol altında tutan bir mikro iktidar aracı olarak da kullanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan cezalar ve hapisaneler tarihi üzerine yapılan araştırmaların sayısı az olduğundan Osmanlı hapisanelerine ilişkin genel yargılara varmak pek mümkün olmamaktadır. Kaynak olarak kullanabilecek materyaller taranmış ve parçalar birleştirilerek konunun bütününe ulaşılmaya çalışılmıştır. Daha önceki yıllarda yapılan araştırmalara bakıldığında bu konuya ilişkin toplu bir çalışma olmadığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda genellikle tek bir alana yoğunlaşmış ve hapisane konusu sadece birkaç satırlık veya birkaç sayfalık alanda yer alabilme imkânı bulmuştur. Konuyu anlayabilmek daha uzun bir çalışmayı gerektirmektedir.

Tezin birinci bölümünde ceza kavramı ve hapisanelerin tarihsel süreç içindeki yerinden bahsedilecektir. İkinci bölümde Osmanlı yargı teşkilatı, Osmanlı ceza hukukunun kaynakları ile kanunların adalet sistemindeki yerinden söz edilecektir. Üçüncü bölümde zindan cezasından hapis cezasına geçilen süreç aktarılmaya çalışılacaktır. Dördüncü ve beşinci bölümlerde uygulanan diğer ceza türleri ile Osmanlı Devleti'ndeki hapisanelerin özellikleri ile hapis olayları anlatılacaktır. Altıncı bölümde ayrıntılı olarak hapis cezasının geçirmiş olduğu evreler ile kanunlardaki konumundan bahsedilecektir. Yedinci bölümde Osmanlı hapisanelerindeki ıslahat hareketleri; sekizinci bölümde bir eğitim kurumu olarak cezaevlerinin işlevi anlatılarak ve dokuzuncu bölümde Bodrum ve Sinop hapisaneleri örnek gösterilerek çalışma sonlandırılacaktır. Böylelikle hapis cezasının tarihsel süreç içerisindeki her aşaması ayrıntılı bir şekilde aktarılmaya çalışılacaktır.

Konunun bütününe kavrayabilmek için ceza kavramını, İslam hukukundaki cezaları, Osmanlı Devleti'nde uygulanan cezaları ve bu cezalar içerisinde zindan cezasından hapis cezasına geçen süreci ve bu süreçteki değişimleri ele almak gerekmektedir. Bu yüksek lisans tezinde gerçekleştirmek istenen amaç cezanın tarihsel süreç içerisindeki yerinin belirlemek ve ceza sisteminin geçirdiği aşamaları

incelemektir. Cezalar içerisinde özel olarak zindandan hapishane sistemine hangi koşullar altında geçildiği anlatılmaktadır.

Konu ile ilgili önceki yıllarda yazılan kitaplar, makaleler ve tezler sentezlenerek bu tez oluşturulmuştur. Konu sosyoloji, kriminoloji, tarih, felsefe, ceza hukuku, siyaset bilimi gibi birçok alanın içine girmektedir. Bu araştırmada farklı alanların birçoğundan yararlanılmış ve tez yalnızca tarih alanı ile sınırlandırılmamıştır. Farklı alanlarda yapılan çalışmaların ışığında hazırlanan bu tez ile karanlıkta kalan önemli bir konunun aydınlatılması, konu ile ilgili daha sonra yapılacak olan araştırmalara temel oluşturarak yol gösterici olması amaçlanmıştır.

I.BÖLÜM

XIX. YÜZYIL OSMANLI CEZA SİSTEMİNDE DÖNÜŞÜM: ZINDANDAN HAPİSHANEYE GEÇİŞ

1.1.CEZA KAVRAMI

Ceza, dünyada hukuk düzeni tarafından suçluya uygulanacak maddi ve manevi müeyyide anlamına gelmektedir.¹ Bir suçun karşılığı olan, olumsuz bir değer yargısı içeren, kasıtlı ve yoksun kılıcı bir yaptırımdır.² Yoksunluklara tabi kılması nedeni ile ızdırıp, meşakkat çektiren niteliği vardır.³

Ceza kavramı hukuksal anlamda yasa ya da emirlere karşı gelerek suç işleyen kişiye acı çektirilmesi ya da zarar verilmesi şeklinde tanımlanmaktadır.⁴ Arapça bir sözcük olan ceza, sözlüklerde iyi ya da kötü olabilen bir karşılık, azap ya da uygun görülmeyen tepki ve davranışları önlemek için üzüntü, sıkıntı, acı veren uygulama olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlarda, yasa, emir, acı çektirme, azap, karşılık, tepki terimleri belirleyici unsur olarak öne çıkmaktadır.⁵ İşlenen suç için kanunda öngörülen soyut cezanın, olayın özelliklerine göre hâkim tarafından hüküm verilirken somutlaştırılmasına cezanın belirlenmesi denilmektedir.⁶

Ceza, suç ile bozulan toplum düzeni onarmaya yani geçmişe yöneliktir. Cezaya işlenen fiil nedeniyle hükmedilir. Cezanın türü ve süresi, failin sorumluluk derecesi ve suçun ağırlığına göre belirlenir. Cezanın süresi ve miktarı, suçun ağırlığına ve failin

¹Adil Bebek, "Ceza", *DİA*, C. VII, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1993, s.469.

²Mehmet Maden, *Hapis Cezasına Seçenek Yaptırımlar*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, 2012, s.88.

³Erman Dönmezer, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, C.I, Beta Yay., İstanbul, 1987, s.5.

⁴İlhan Üzülmöz, "Yeni Ceza Kanunu'nun Sisteminde Cezanın Belirlenmesi ve Bireyselleştirilmesi", *EÜHFD*, C.X, S.3-4, 2006, s.203.

⁵Enver Kumbasar, *Türk Hukukunda Cezanın Belirlenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, 2006, s.4.

⁶İlhan Üzülmöz, *a.g.m.*, s.205.

kusuruna göre önceden belirlenir. Cezanın amacı kefaret, özel ve genel önlemedir. Ceza, faili uslandırmayı ve topluma kazandırmayı amaçlar.⁷

Cezanın, daha çok amacına yönelik görüşler içeren bu tanımlarda; cezanın acı, ıstırap verici ve korkutucu özelliği, yasayla konulma yargısal kararlarla belirlenme ve devletçe uygulanan yaptırım olma zorunluluğu, suç işleyeni ıslah ve yeniden suç işlenmesinin önlenmesi ve böylece kişiyi, toplumu ve devleti (hukuk düzenini) koruma konuları öne çıkmaktadır.⁸

Tarihsel süreç içerisinde cezalar önceleri “Göze göz, dişe diş” olarak da ifade edilen, parmak kıranın parmağının kırılması, göz çıkarmanın gözünün çıkarılması biçiminde uygulanmaktaydı. “Kıyas” olarak da adlandırılan bu uygulama, cezada kişiselleşmeye yol açtığından, daha önceki çok şiddetli ceza uygulaması dönemine göre önemli bir aşama olarak görülmüştür. Cezanın gelişiminde sonraki aşama “Diyet” olup, burada; suç işleyen, mağdurun zararını karşılamak üzere, mal veya para şeklinde bir bedel ödemesi ceza olarak uygulanmaktaydı.

Ceza evriminde asıl önemli aşama hiç şüphesiz günümüzde de temel ceza olarak uygulanan özgürlüğü bağlayıcı cezanın, yani hapis cezasının ortaya çıkmış olmasıdır. Bunun ilk uygulaması 1532 tarihli Alman Ceza Yasası (Carolina) ile olmuştur. Ölüm cezası (idam) dışında eski dönemlerden gelen diğer pek çok ağır nitelikteki ceza süreç içerisinde yerini özgürlüğü bağlayıcı cezalara bırakmıştır. Bu arada özgürlüğü bağlayıcı cezaya seçenek olarak para cezaları yerleşmeye başlamıştır. Başta ağır cezaevi koşullarında yerine getirilen özgürlüğü bağlayıcı ceza, yüzyıllar içinde gelişerek, birer iyileştirme aracı olarak uygulanmaya başlanmıştır. İnsan yaşamına son veren ölüm cezası da yerini hapis cezasına bırakma eğilimine girmiş ve günümüzde pek çok devlet ölüm cezasını hukukundan çıkarmıştır.⁹

⁷Fatma Karakaş Doğan, *Cezanın Amacı ve Hapis Cezası*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı, İstanbul, 2009, s.73-74.

⁸Kumbasar, *a.g.t.*, s.6.

⁹Kumbasar, *a.g.t.*, s.8-9.

İlk devirlerde cismani müeyyideler ağırlıkta iken bu tür cezalandırmalarda giderek azalma görülmüş, iktisadi gelişmenin de tesiriyle maddi tazminat, diyet, hapis gibi müeyyideler devreye girmiştir. Yine suç ve cezalarda toplum yapısına bağlı olarak ilk devirlerde hâkim olan kolektif sorumluluk giderek yerini şahsi sorumluluğa bırakmış, önceleri ferdi, değişken ve takdiri bir mahiyet arz eden cezalandırma, merkezi otoritenin tesisi ve hukuki düşüncenin de etkisiyle zamanla objektif, genel, gayri şahsi ve mücerret ilkelere bağlanmıştır. İlk dönemlerde intikam alma ve şahsi uzlaşma ön planda iken zamanla toplum adına cezalandırma fikri ve devlet ceza hukuku telakkisi önem kazanmış, belli gelişmeler sonucu cezalandırma hakkı ortak otoritenin yani devletin tekeline verilmiştir.¹⁰

Ceza, bir devleti oluşturan insanların kültürel düzeyleri, toplumsal yapıları ve genel davranış biçimlerine bağlı olarak, her ülkede değişik düzeyde de olsa gelişme göstermiştir. Bu gelişmede toplumları etkileyen büyük düşünce akımları ile bu arada ceza hukuku alanındaki okullar da önemli bir yer tutar. Tarihsel süreç içerisinde uygarlık ilerledikçe, cezada şiddetten yumuşamaya doğru giden bir süreç gözlenmiştir. Cezalardaki şiddet ölçüsü, toplumun gelişmişlik düzeyi ve devletin yapısıyla da yakından ilişkilidir. Gelişmemiş veya az gelişmiş toplumlar ile otoriter yapıların egemen olduğu devletlerde cezaların, diğerlerine göre daha şiddetli olduğu görülmüştür.¹¹

Cezalandırma, kanunsuzlukları düzenlemede kullanılan bir yöntemdir. Toleransın sınırlarını belirler, kimlerin serbest, kimlerin baskı altında kalmaları gerektiğini belirler. Cezalandırma kimlerin dışlanacağına, kimlerin ise faydalı olarak kategorize edileceğine karar verir. Cezalandırmanın serüveni, işkence ve idamdan başlamış, hapsetme ve rehabilitasyon aşamalarına gelmiştir.¹²

¹⁰Ali Bardakoğlu, "Ceza", *DİA*, C. VII, Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1993, s.470.

¹¹Kumbasar, *a.g.t.*, s.9.

¹²Halil İbrahim Bahar, "Hapishaneler, Sorunlar ve Çözüm Arayışları", *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005, s.45.

1.2.HAPİSHANELERİN TARİHSEL SÜREÇTEKİ YERİ

İkel dönemden başlayarak her dönem var olan hapsedme, önceleri bir ceza türü olmaktan çok, suçluların asıl cezalarının belirlenmesi yahut infazı için el altında tutulması amacına hizmet etmiştir. Suçluların yanı sıra, savaş esirleri, siyasal iktidara muhalif olanlar veya farklı düşünenler, hatta toplum için tehlike oluşturdukları gerekçesiyle serseriler ve dilenciler hapsedilmiştir. Böylelikle bu gruplar üzerinde denetim sağlanmıştır. Hapsedilen insanların salıverilme sürelerine ve usulüne dair bir düzenleme bulunmamaktaydı.

Hapsedmenin tek başına bir ceza türü olarak, suçluyu toplumun dışına çıkarmak amacıyla olduğu kadar, ıslah ederek yeniden suç işlemesini engellemek ve topluma döndürmek amacıyla uygulanmasının geçmişi çok eskilere gitmemektedir. Hapis cezasının infazını sağlamak üzere inşa edilen cezaevlerinin ilk olarak ne zaman ve nerede ortaya çıktığı, hapis cezasının günümüzdeki anlamı ile ilk olarak hangi ülkede uygulandığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.¹³

Hapis uygulaması, tarihin eski dönemlerine kadar uzanmaktadır; ancak Eski Dünya'daki hapis, cezanın infazına dek suçlunun kısa süreli olarak tutulması anlamına gelmektedir. Ceza infazının tarihçesinde, XVI. yüzyılda Amsterdam cezaevleri ortaya çıkıncaya kadar, suçluyu cezalandırmak suretiyle zararsız hale getirme düşüncesi egemendi; bu diğer hukuk sistemlerinde olduğu gibi, Roma, Germen ve Frank ceza hukukunda da geçerliydi.¹⁴

Hapishanenin ilk olarak ne zaman ve nerede yapıldığı sorusuna verilen yanıtların birbirinden farklı olduğu yukarıdaki paragrafta dile getirilmiştir. Kimi yazarlar ilk hapishanenin 1555'te Londra Bridewel'de, şehirleri, dilenci ve serserilerden kurtarmak için yapıldığını iddia etmişlerdir. Oysa Bridewel, XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın çeşitli yerlerinde açılan ve zorunlu çalışma esasına dayalı "çalışma evleri" (Workhouse-Arbeitshaus) ve "ıslahhanelere" (house of correction) karşılık gelmekteydi. Her ne kadar, 1595'te Amsterdam'da erkekler için açılan hapishane, dilencilik ve serserilik ile

¹³Doğan, *a.g.t.*, s.88-89.

¹⁴Timur Demirbaş, "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi", *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005, s.3.

mücadele amacını taşımışsa da, Amsterdam hapisanesi bugünkü anlamda ilk cezaevi olarak kabul görmektedir. Bunu 1597’de kadınlar için olan Spinnhaus hapisanesi takip etmiştir. Amsterdam cezaevleri, modern anlamda hürriyeti bağlayıcı ceza düşüncesinin kök saldığı ilk modern cezaevleri olmuştur.¹⁵

Hapishane, toplumun karakterinin bir ifadesi ve kültür tarihinin de bir yansımasıdır. Günther Kaiser, hürriyeti bağlayıcı cezaların infazının gelişimini üç dönemde incelemektedir. Bu dönemler: 1. Dönem: Amsterdam cezaevlerinin doğuşu ve XVII. yüzyılda Avrupa’ya etkisi; 2. Dönem: Kuzey Amerika ceza infaz modellerinin etkisi ve XIX. yüzyılın sonuna doğru sistem konusunda tartışma; 3. Dönem: Ceza infaz kurumlarının açılması ve XX. yüzyılın ikinci yarısında hükümlülere muamelede asgari esasların hukuken gerçekleştirilmesi şeklindedir.

Albert Krebs de, cezaevlerinin gelişiminde üç dönemden bahsetmektedir. Bu dönemler: 1. Dönem: XVII. yüzyılın başından Fransız İhtilali’ne kadar sürer, toplumun güvenliği düşüncesiyle bütün araçlarla ve sıkı çalışma vasıtasıyla iyileşme; 2. Dönem: Aydınlanma’dan Birinci Dünya Savaşı’na kadar devam eden dönem, ahlaki iyileşme, özellikle Hristiyanlık öğretisinin tebliği; 3. Dönem: günümüze kadar devam eden üçüncü dönemde, hürriyeti bağlayıcı cezanın infazı hukuki bir ilişki oluşturur ve manevi iyileşme ile tanımlanır. Bundan sonra hapisanede hükümlüye davranış, suçlunun kişiliği ve tahliye edilene çevrenin tavrı gibi diğer faktörlere de bağlıdır.¹⁶

Cezaevlerinin ortaya çıkışının, esas olarak Merkantilizm¹⁷ ve Kalvenizm¹⁸ ile ilişkili olduğu söylenmektedir. Elbette hürriyeti bağlayıcı cezanın yürürlüğe girmesinin nedeni, sadece tehlikeli boyutlardaki dilencilik değildir. Merkantilizm döneminde 30 yıl savaşları, XVII. yüzyıl ortalarında nüfusun ve iş gücünün azalmasına sebep olmuştur. Orta Çağ’ın feodal yapısının yanında çalışkan zanaatkârlardan da beslenen Merkantilizm, Kalvenizm vasıtasıyla daha da güçlenmiş ve çalışmak, yaşamın gerçek

¹⁵Demirbaş, *a.g.m.*, s.13.

¹⁶Demirbaş, *a.g.m.*, s.11.

¹⁷Merkantilizm: Değerli maden stoklarının arttırılmasını öngören ekonomik sistemdir. Bkz. Şakir Altay, *Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Bilgi Yay., İstanbul, 1983, s.291.

¹⁸Kalvenizm: Tanrı ile kul arasına hiçbir otoritenin giremeyeceğini, Hristiyanlığın eski sadeliğine dönmesini savunan I. Calvm tarafından ileri sürülen Protestanlığın özel bir koludur. Bkz. *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara, 2005, s.1051.

hedefi olarak tanımlanmıştı. Kalvinistler için yoksulluk ve dilencilik bir tür günahı ve yoksullar çalışmaya teşvik edilmek zorundaydılar.¹⁹

Farklı görüşlere rağmen, hapis cezasının infazını ve infaz ile birlikte hükümlünün sosyalleştirilerek topluma yeniden kazandırılmasını amaçlayan ilk ceza infaz kurumunun Hollanda'da açılan Amsterdam Cezaevi olduğu kabul edilmektedir. Hapis cezasının infaz yerleri olan cezaevleri ve bu cezaevlerine hâkim kılınan yaklaşım, hapis cezasının evrimini ifade etmektedir.

Hollanda'dan tüm dünyaya yayılan Amsterdam Cezaevlerinin doğduğu dönemin özelliği, cezalandırmada, kefareti çektirmenin yanı sıra suçluyu iyileştirerek topluma kazandırmanın da amaçlanmasıdır. XVI. yüzyılda başlayan ve Fransız Devrimi'ne kadar devam eden dönemin ardından aydınlanma ile birlikte gelişen düşünceler etkili olmuştur. Özellikle Amerika'da inşa edilen cezaevi modelleri Avrupa ülkelerini etkisi altına almıştır. Ceza infaz kurumlarının ve cezaevlerinde uygulanacak asgari standartların kabulü aşamasına İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ulaşılmıştır.²⁰

Hapis cezasının infazı, bu kurumu asli bir cezalandırma yöntemi olarak gören ve geliştiren Batı toplumlarında öteden beri ciddi kaygılara ve tartışmalara yol açmıştır. Teoride, hapsin suçluyu ıslah edeceği, suçun işlenmesini önleyeceği ve toplumu koruyacağı öngörülse de bu uygulamanın çok defa beklenen sonucu vermediği de bilinmektedir.

Hristiyan geleneğinde manastıra kapanan rahiplerin manen yüceleceği, günahlarından arınacağı inancı, hapsin en uygun ve etkili rehabilitasyon ve cezalandırma yöntemi olacağı görüşünü kuvvetlendirmiş ve XVI. yüzyıldan itibaren hapis bir ceza olarak kabul edilmiştir. Hapishanenin modern ceza sistemi anlamında bir kurum olarak doğuşu, XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla geçiş dönemine rastlamaktadır. XIX. ve XX. yüzyıllarda da hapis, adeta bütün suç türleri için öngörülen bir ceza halini almıştır. Ancak teorideki iyimser yaklaşımlara rağmen, hapis cezasının hazineye yük getirmesi, iş gücü kaybına yol açması, mahpusun sorumluluk duygusunu öldürmesi ve

¹⁹Demirbaş, *a.g.m*, s.13.

²⁰Doğan, *a.g.t*, s.90.

yeniden topluma kazandırılmasının zorlaşması, mahpusların ıslah olacak yerde hapishanelerin adeta suç okulu haline gelmesi gibi bir dizi olumsuz sonuca yol açtığı da bilinmektedir.²¹

Özgürlük insanın en önemli değerlerindedir. İnsanlar özgür yaşamak için tarih boyunca mücadele yürütmüş, ağır bedeller ödemiştir. Özgürlüğün vazgeçilmezliği, onun bir cezalandırma yöntemi olarak benimsenmesinde pay sahibi olsa gerektir. Hukuki açıdan incelendiğinde özgürlük, insanın baskı ve zor altında kalmadan, özgür iradesi ile hareket edebilmesidir. Hareket etme yeteneği olan insanın, zamanı ve mekânı belirleme yetkisinin elinden alınması ve bağımlı hale getirilmesi hapsedmedir. Bir yere kapatılarak özgürlüğü kısıtlanan kişi, hapsedenin kurduğu iktidar alanında bir nesne haline gelir.²²

Başlangıçta, hapsedme cezanın kendisi değil, suçlunun kaçmasını engelleyici bir muhafaza aracıydı. Böylece verilecek cezanın infazı güvence altına alınmaktaydı. Kapatmanın yapıldığı her yer hapisane olarak adlandırılmaz. Kişi nefsinin terbiyesi için kapatılıyorsa, bu mekân ürkütücü ve bezdirici olmalıdır. Nitekim tarih boyunca, yerin altında, havasız, rutubetli ve karanlık yerler seçilmiştir.²³

Hapishanenin tarihi ile ilgili araştırmalar için Foucault'nun "Hapishanenin Doğuşu" adlı kitabı bir milat niteliği taşımaktadır. Foucault, kitabının amacını, modern ruhun ve yeni yargılama erkinin birbirleriyle bağlantılı tarihini; cezalandırma erkinin desteklerini bulduğu, meşruluk noktalarını ve kurallarını sağladığı, etkilerini yaydığı ve onun aşırı özgüllüğünü maskeleyen, bugünkü bilimsel-hukuki bütünün soy ağacını çıkartmak olarak ortaya koymaktadır.²⁴

Kapatmanın, hapisane ile ifade edilen bir ceza türü olarak benimsendiğini belirten Foucault'ya göre, hapisane, medeni toplumların cezasıdır ve hapis cezasının cezalandırma sisteminin temeli haline gelmesinin nedeni, cezalandırmaya dair düşüncelerin gelişmesi ve adetlerin yumuşamasıdır. Hapishanenin yerine konulabilecek

²¹Ali Bardakoğlu, "Hapis", *DİA*, C. XVI, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1997, s.63.

²²Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2002, s.1.

²³Yıldız, *a.g.t.*, s.7-9.

²⁴Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.59.

bir seçenek henüz yoktur ve hapisane tasarruf edilmesi imkânsız, nefret edici bir çözümdür.²⁵ İnsan bedenine, kapatılarak ya da çalıştırılarak müdahale edilir ve yasaklar sistemi içine alınarak cezalandırmada bir araç haline getirilir.²⁶ Hapis cezasının bedensel cezaların yerine geçmeye başladığı dönemde, hükümlülerin çalışmasının sağladığı ekonomik getiri göz önünde tutulmuştur. Hükümlülerin emeğinden yarar elde edilmesi, topluma verdikleri zararın kefareti ödemesi gerektiği gerekçesi ileri sürülerek meşrulaştırılmıştır.²⁷

Foucault'nun kapatılma konusundaki duyarlılığı kişisel deneyimlerinden de kaynaklanmaktadır. Foucault, hapisanenin bedene yönelik bir siyasal teknolojinin içinde yer almasını, onun döneminde dünyanın hemen her yerinde patlak veren hapisane ayaklanmalarına bağlamaktadır. Foucault, bu ayaklanmaları, soğuğa karşı, boğulmaya ve üst üste yığılmaya karşı, sıvası dökük duvarlara karşı, açlığa karşı, dayığa kısacası fiziki yoksunluğa karşı olan ayaklanmalar olarak tanımlamaktadır.²⁸

Hapsetmeye da kapatma, suçluların yanında, akıl hastaları ya da zorla çalıştırılan insanlar için de geçerlidir. Akıl hastanesi, hastane ya da hapisane gibi modern kapatma kurumlarının XVII. yüzyıla kadar var olmadığını belirten Foucault'ya göre, kitlelerin önemli bir kesimini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen kapatmanın nedeni, siyasal ve ekonomiktir. Nitekim deliler, hastalar, suçlular ve çalışmak istemeyenler, başlangıçta hiçbir ayırım gözetilmeden aynı yere kapatılmıştır. Böylece, bir yandan ekonomik kriz anında aç kalan işsiz ve aylakların başkaldırısına karşı önlem alınmakta, öte yandan kriz sonrası ucuz ve kolay denetlenen işgücü sağlanmaktaydı. Suçluların hapisaneye, akıl hastalarının hastaneye ve gençlerin ıslahevine gönderilmesi, Fransız Devrimi'nden sonra mümkün olmuştur.²⁹

İşlevsel açıdan sürgüne benzeyen hapisane, yaşam alanı içinde yaşam alanından yoksun bırakmayı amaçlamaktadır. Suçlunun yeniden yaşam alanının meşru bir bireyi haline getirilmesi görevi de hapisanenin görevi olmuştur. Çünkü artık, bir

²⁵Foucault, *a.g.e.*, s.336-337.

²⁶Foucault, *a.g.e.*, s.43.

²⁷Foucault, *a.g.e.*, s.337.

²⁸Foucault, *a.g.e.*, s.68-69.

²⁹Michel Foucault, *Büyük Kapatılma*, Çev. Işık Ergüden/Ferda Keskin, İstanbul, 2000, s.12-13.

bireyin otoriteye, pratik olarak da yasaya ya da değerlere karşı tehdit olması, doğrudan yaşam alanı ve topluma tehdit oluşturması anlamındadır. Hapishane, bu tehditlerin toplumsallaştırıcı aracı haline gelmektedir. Hapishanelerdeki reform hareketlerinin özünde de hapishaneyi, suçlu ruhunun arındırıldığı, suçlu bedeninin yaşam alanının üretken bir ögesi hâline dönüştürüldüğü, eğitim merkezleri hâline getirmek gibi bir arzu yatmaktadır. Ancak bu düşünce ters bir şekilde işleyerek hapishanenin giderek büyüyen bir suçluluğun okulu haline gelmesiyle sonuçlanmıştır.³⁰

Foucault'ya göre hapishaneler kanunsuzluklarla mücadele etmek için kullanılan bir araç değildir. Hapishaneler, suç, ceza ve bunlarla ilgili ekonomik alanın düzenlenmesinde rol oynamaktadır. Foucault, toplumların cezalandırmadan gözetlemeye geçiş anına vurgu yapar ve iktidar düzenine göre gözetlemenin cezalandırmadan daha etkili ve daha verimli olduğunun fark edildiğini öne sürer. Cezalandırmanın serüveni, işkence ve idamdan başlamış, hapsetme ve rehabilitasyon aşamalarına gelmiştir. Hapishaneyi, sanayileşme ve işgücü yaklaşımı açısından ele alan işlevselci tezlere göre, XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılda devam eden sanayileşme sürecinde sapkın kitle, hapishaneler aracılığıyla toplumdan ayrılıyor, burada sosyalleştirilerek iş gücüne katılıyordu. Ancak bu yargı, sanayileşmiş Batı ülkelerindeki hapishanelere yöneliktir.³¹

Foucault, yeni yasalar ve suç teorilerini, cezalandırma hakkının siyasal ve ahlaki açıdan yeni bir meşrulaştırılması olarak görmekte; eski kararnamelerin iptali, örf hukukunun kaldırılması gibi Rusya'da 1769, Prusya'da 1780, Pennsylvania ve Toskana'da 1786, Avusturya'da 1788, Fransa'da 1791, 1808 ve 1810 tarihlerinde modern hukuk sistemlerinin devreye sokulmasını da ceza hukuku için yeni bir çağ olarak tanımlamaktadır.³²

Foucault, XVIII. yüzyılın sonuyla XIX. yüzyılın başında beden, bazı büyük tartışmalara rağmen, ceza ile yıldırmının ana hedefi olmaktan çıktığını belirtmektedir.

³⁰Şener Aksu, "Otorite-Yaşam alanı İlişkisinde Hapishanenin Yeri", *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005, s.65.

³¹Bahar, *a.g.m.*, s.43-49.

³²Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 38-39.

Suçun herkesin önünde itiraf edilmesi uygulaması Fransa'da ilk kez 1791'de kaldırılmış, kısa süreli bir geri dönüşten sonra, 1830'da yeniden kaldırılmıştır; kazığa bağlama ise 1789'da ilga edilmiştir; İngiltere için bu tarih 1837'dir. Ceza, yavaş yavaş bir sahne olmaktan çıkmıştır.³³ Damgalama cezası, İngiltere'de 1834'te ve Fransa'da 1832'de kaldırılmıştır. Bu dönemde, kamçılama hala Rusya, İngiltere, Prusya cezalandırma sistemlerinde varlığını sürdürmektedir. Fakat ceza uygulamaları genel olarak bedene olabildiğince az dokunmak amacını gütmekteydi.³⁴ Bunun yanı sıra zorunlu çalışma ve hapis cezalarının, hiçbir zaman bizzat bedenini hedefleyen dayak ve benzeri ek bir ceza olmadan da uygulanmadığı belirtilmektedir.³⁵

Foucault, yargıçların, Avrupa'nın yeni ceza sistemlerini devreye soktuğu 150-200 yıldan beri yavaş yavaş suçlardan başka suçluların ruhunu yargılamaya başladıklarına da işaret etmektedir.³⁶

Foucault'ya göre, hükümlülerin çalıştırılması hapsedmeye ek bir ceza ya da ıslah unsuru olmayıp, kanun koyucu tarafından hapis cezasına mutlaka eşlik etmesi gereken bir unsur olarak düzenlenmiştir. Fransa'da tutuklular çalışmalarının karşılığında ücret almaktaydı ve cezanın bir parçası olmayan bu çalışma reddedilebilirdi. Hükümlüye verilen ücret, ıslah olmasının değil, bir işçi olarak becerisinin karşılığıydı.³⁷

Hükümlüyü cezaevinde çalıştırmak cezaevi idaresine avantajlar sağlamaktaydı. Hükümlü sürekli meşgul edilmekte, belirli bir düzen ve itaat alışkanlığı edinmesi sağlanmaktaydı. Çalışma, hükümlüyü cezaevinin işleyen ritminin bir parçası haline getirmekte, tüm zamanını doldurmakta, hükümlünün hayal gücünün veya tedirgin edici başkaca düşüncelerin etkisine girmesi engellenmekteydi. Çalışma karşılığı verilen ücret hükümlüyü teşvik etmekte ve çalışma isteğini canlı tutmaktaydı.³⁸

---

³³Foucault, *a.g.e.*, s.41.

³⁴Foucault, *a.g.e.*, s.43.

³⁵Foucault, *a.g.e.*, s.49-50.

³⁶Foucault, *a.g.e.*, s.53-54.

³⁷Foucault, *a.g.e.*, s.349-350.

³⁸Foucault, *a.g.e.*, s.352-353.

Aydınlanma döneminde hapishanelerin işleyişini denetlemek ve iyileştirmelere gidilmesi için önerilerde bulunmak üzere, neredeyse hapishanelerle aynı dönemde çok sayıda dernek kurulmuştur. 1818 yılında Hapishanelerin İyileştirilmesi Derneği, ardından Hapishaneler Derneği ve daha pek çok insancıl dernek kurulmuştur.³⁹

---

³⁹Foucault, *a.g.e.*, s.340.

II. BÖLÜM

OSMANLI YARGI TEŞKİLATI

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından başlayarak İmparatorluğun son yıllarına kadar olan süreçte, yargı teşkilatının temellerine ve adalet sisteminde yer alan kanunların ilk örneklerine değinilecektir.

2.1.OSMANLI CEZA HUKUKUNUN KAYNAKLARI

İslam hukuku (Fıkıh), İslam hukukçularının “Usul-i fıkıh” kitaplarında esasları belirtilen yorum ve metotları çerçevesinde ve başta Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler olmak üzere İslam hukuku kaynaklarına dayanarak oluşturdukları hukuktur. Bu yönüyle İslam hukuku bir içtihat hukukudur. Örfî hukuk ise padişah irade ve fermanlarıyla oluşan bir kurallar bütünüdür. Örfî hukuk oluşumunda dönemin hukukçularının önemli rolleri olmakla birlikte bu kurallara kanun gücünü veren unsur, Osmanlı padişahları tarafından yürürlüğe konulmuş olmasıdır. Bu yönüyle örfî hukuk bir kanun hukukudur. Esasen örfî hukuk denmesi de bu yüzdendir. Örfün bir anlamı da yönetimdir. Örfî hukuk yönetimden kaynaklanan hukuk anlamına gelmektedir.⁴⁰

Osmanlı hukukunda örfün ne ifade ettiğini tespitinde sıkça başvurulan bir söz olan ve Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) devri tarihini kaleme alan Tursun Beğ'e ait olan şu ifadeyi biz de burada zikretmek istiyoruz: “*Bu tedbir mücerred tavrı akl üzre nizâm-ı alem-i zâhir için, mesela tavr-ı Cengiz Han gibi olursa, sebebine izafet iderler, siyâset-i sultanî ve yasag-ı Padişahî derler ki, örfümüzce ona örf derler*”. Bu tanımlamada da görüldüğü gibi, ister daha önceden bir örf ve adet olarak mevcut olsun, isterse devlet başkanı tarafından ilk defa vaz' ediliyor olsun, hukukî bağlayıcılığının kaynağı Padişah'ın iradesi olan kurallara örf adı verilmektedir.⁴¹

⁴⁰M. Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. X, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.16.

⁴¹Said Nuri Akgündüz, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, İstanbul, 2010, s.18.

Fıkıh denilen İslam hukukunda, “Ukubat” adı verilen ceza hukuku bölümü kapsamca pek sınırlıdır; genel ilkelerden çok, somut olaylara dayanır; üstelik suçun kanıtlanma koşulları öyle katı ve sıkıdır ki, bir suçu sabit sayıp yeterli bir biçimde cezalandırmak, çoğu kez olanaksızdır. Bu nedenledir ki, bütün Müslüman ülkelerinde, ceza adaleti kadılarına bırakılmıştır.⁴²

Osmanlı Devleti, yargı teşkilâtını oluştururken, kendinden önceki İslâm devletlerinin yargı sistemini model olarak almıştır. İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren ortaya çıkan; Emevi, Abbasi ve Selçuklu Devletleri zamanında gelişerek kurumlaşan İslâm yargı teşkilâtı, Osmanlı yargı teşkilâtının oluşumuna da kaynaklık etmiştir.

Osmanlı Devleti, genel olarak İslâm yargı sistemini benimsemiştir ancak bu kabul, önceki yargı sisteminin hiç değiştirilmeden aynen kabul edildiği anlamına gelmez. Toplumsal yaşamın gerektirdiği bazı değişikliklerin yapılmasında tereddüt gösterilmemiştir. Kadıların görev ve yetkilerine ilişkin gelişmeler, bazı yargı kurumlarının oluşturulması gibi değişiklikler, sınırlı düzeyde de olsa, Osmanlı yargı teşkilâtında kendine has bir yapı vücuda getirmiştir. Tanzimat dönemine kadar devam edecek olan bu yapı, devletin ortaya çıkışıyla birlikte oluşmaya başlamış ve daha sonra da kurumsallaşma sürecine girmiştir.

Geleneksel İslâm yargı sisteminde olduğu gibi, Osmanlı Devleti’nde de yargı teşkilâtının temel taşı kadı idi. Devletin kuruluşu, aynı zamanda yargı teşkilâtının doğuşu anlamına gelmekteydi. Osmanlı Devleti’nin yöneticileri, fethettikleri yerlere hemen bir kadı atıyorlardı. Böylece o yere, devletin ve İslâm’ın egemen olduğunu gösteriyorlardı. Kadılar, kendi yargı çevresi içerisinde; ister şer’i ister örfî hukuka ilişkin olsun bütün konularda uyuşmazlıkları çözmekle görevli ve yetkiliydiler.⁴³

Osmanlıların esas itibariyle İslam hukukunu uyguladıkları, bu hukukun boşluklarının veya İslam hukukunun devlet başkanına yetki tanıdığı alanların örfî hukuk

⁴²“Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler Suçlar ve Cezalar - I”, *Tarih ve Toplum*, S. VII, Temmuz 1984, İletişim Yay., İstanbul, s.29.

⁴³İbrahim Durhan, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler”, *EÜHFD*, C. XII, S. 3-4, 2008,s.55-56.

kurallarıyla doldurulduğu göz önüne alındığında Osmanlı hukukunun İslam hukuku etrafında şekillendiğini söylemek yanlış olmaz.⁴⁴

Osmanlı Devleti'nde İslam hukukunun hemen her mezhebine bağlı vatandaşlar olmakla beraber Hanefi mezhebine bağlı olanlar daha çoktu. Bu yüzden yargı faaliyeti, bu mezhebe göre yürütülürdü. Hanefi mezhebi dışında bir mezhebe bağlı vatandaşlar arasında meydana gelen ve kendi mezheplerine göre hükme bağlanması uygun görülen davalarda, taraflar o mezhebin âlimlerinin birini hakem tayin ederlerdi. Mahkemelere verdikleri belgelerin bir suretini, “Şer’iyye Sicili” denilen defterlere kaydederlerdi. Osmanlı Şer’iyye Mahkemeleri’nde hukuk ve ceza ayrımı yoktu. Mahkemeler hem her türlü yargılama ile hem de noterlik işleriyle uğraşırlardı.⁴⁵

Osmanlı İmparatorluğu’nda hukukla ilgili bütün sorunlar şeriat mahkemelerinde İslam hukukunun öngördüğü kurallara göre çözümlenmekteydi. Tanzimat’ın ilan edildiği 1839’dan birkaç yıl sonrasına kadar bu kurum dışında haklaştırma işleminin yapıldığı yetkili bir kuruluş yoktu.⁴⁶ Her tür uyuşmazlığa bakmakla görevli ve yetkili olan bu mahkemeler, genel görevli ve yetkili yargı kurumları idi. Bunun dışında, özel görevli ve yetkili yargı kurumları olarak; divanlar, cemaat mahkemeleri ve konsolosluk mahkemeleri bulunmaktaydı. Hisbe (ihtisab)⁴⁷ kurumu ise, ayrı bir yargı kurumu değildi. Bu kurumda görev yapan muhtesiplerin⁴⁸ yargısal nitelikte görevleri bulunmakta ise de, muhtesibin esas görevi; dinsel kurallara uygun hareket edilmesine nezaret etmek, genel ahlâkın korunmasına yönelik yasaklara uyulmasını denetlemek, ölçü-tartı uyuşmazlıklarına bakmak gibi beledi ve inzibati nitelikteydi. Osmanlı yargı sistemi içerisinde bu tür görevler de kadıya verilmiş olduğundan, muhtesip, kadıya bağlı bir memur olarak bu görevi yerine getirirdi. Diğer bir anlatımla muhtesip, bir nevi belediye ve inzibat memuruydu.⁴⁹

⁴⁴Aydın, *a.g.m.*, s.16.

⁴⁵Abdülaziz Bayındır, “Örneklerle Osmanlı’da Ceza Yargılaması”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. X, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.69.

⁴⁶Musa Çadırcı, “Osmanlı Dönemi Anadolu Kent Tarihi Yazımında Karşılaşılan Güçlükler”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri*, Der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2011, s.19.

⁴⁷Hisbe: İslam hukukunda devlet muhasebesi ve muhasebe dairesi anlamlarına gelmektedir. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2007, s.373.

⁴⁸Muhtesip: İslam şehirlerinde çarşı ve pazar esnafını din kurallarına göre denetleyen görevli; belediye memurudur. Bkz. Türkçe Sözlük, s.1417.

⁴⁹Durhan, *a.g.m.*, s.57-58.

Osmanlı Devleti, şeriat temeli üzerine oturduğu için; şeriatı bilen ve yorumlayanlar zamanla, ayrı ve ayrıcalıklı bir sınıf oluşturdular. “Ulema” denilen bu sınıf, devletin eğitim, din ve yargı işlerini üzerlerine aldı. Kadı, ulema sınıfının bir mensubu olarak yargılama görevini yerine getirirken, genellikle şer’i hükümleri uygular. Bu nedenle, şeriatın temsilcisi sayılan kadıların yargılama işlerine müdahale edilmemiştir. Osmanlı yargı sistemine hâkim olan anlayışa göre, şer’i hukuka ilişkin konularda yargılama yetkisi ulema sınıfına ve bu sınıfın mensupları olarak kadılara aitti. İctihat yapabilecek derecede bilgili olması lazım gelen padişahın, gerek şer’i hukuka ilişkin konularda ve gerekse örfi hukuktan doğan uyuşmazlıklarda bizzat yargılama yapması teorik olarak mümkündür. Ancak uygulamada bu görev, devlet başkanı adına ve ona vekâleten kadılar tarafından yerine getirilirdi.⁵⁰

Merkez bürokrasisinin üyesi olan kadı, belli bir süre için tayin edildiği bölgede yargının, kolluk işlerinin, mali görevlerin ve şehir yönetiminin sorumlusuydu. Osmanlılarda mahkeme görevlileri içinde değişmeyenler çok dar sayıda olmalıdır. Mahkeme veya şehir kâtibi diyebileceğimiz bu gibilerin her yerde bulunup bulunmadığı da kesinlik kazanmış değildir. Kadıların belediye veya mahkeme gibi kurumsallaşmayı temsil eden ofisleri de yoktu. Hangi binaya yerleşirlerse orası mahkeme veya belediye binası sayılırdı.⁵¹

Kadıları yetiştirecek bir kaynak henüz mevcut olmadığından, ilk Osmanlı kadıları Anadolu, İran, Suriye ve Mısır gibi yerlerden getirilmiştir. Fethedilen her idare merkezine bir kadı tayin edilmiş ve adli teşkilat ortaya çıkmıştır. Tek kadının görev yaptığı bu usule “Şer’iyye Mahkemeleri” adı verilmektedir. Osmanlı adli teşkilatının temel taşı olan kadılar, buldukları yerin hem hâkimi, hem belediye başkanı, hem emniyet amiri, bazen hem mülki amiri ve hem de halkın her konuda müracaat

⁵⁰Durhan, *a.g.m.*, s.56-57. Osmanlı Devleti’nde şer’i ve örfi ceza hukukunun birlik ve bütünlük içinde uygulanmasına özel bir önem verilmiştir. Örfi hukukun İslam hukukuna uymayan hükümlerinin zaman içinde değiştirilmesinin yanı sıra her iki hukukun tek bir yargı mercii tarafından, yani İslam hukukunun temsilcisi durumunda bulunan kadı tarafından uygulanmasına da özen gösterilmiştir. Osmanlı Devleti’nde şer’i ve örfi bütün ceza davaları tek yetkili olan kadılar tarafından karara bağlanmıştır. Bkz. M. Akif Aydın, “Ceza”, *DİA*, C. VII, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1993, s.478.

⁵¹İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İdari Modernleşme ve Mahalli İdare Alanındaki Gelişmeler”, *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitapları Yay., İstanbul, 2007, s.85-86.

edebileceği sosyal güvenlik makamıydı.⁵² Osmanlı Devleti'nde kadının, mülki, beledi, askeri ve adli sahaları kapsayan görevleri göz önünde bulundurulursa, onun kadar geniş görev alanı bulunan bir memur olmadığı da söylenebilir.⁵³ Kısacası Osmanlı kadısı, devletin egemenlik kudretinin bir temsilcisi olarak görülmekteydi.⁵⁴

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve bunu takip eden kararlarla Osmanlı Devleti'nin siyasal, yönetsel, hukuksal ve ekonomik yapısı değiştirilmek istenmiştir. Bu değişim, yargı sisteminin üzerinde de kendisini göstermiş ve yargı teşkilâtı içerisinde yeni yargı kurumları oluşturulmuştur. Tanzimat döneminde divanları bir yana bırakırsak tek kadıdan oluşan ve tek dereceli olan klâsik Osmanlı mahkeme sisteminin dışında, çok hâkimden oluşan ticaret ve nizamiye mahkemeleri kurulmuştur. Klâsik mahkemeler de Şer'iyeye Mahkemeleri olarak ve görev alanı daraltılmış bir şekilde korunmuştur.⁵⁵

2.2.OSMANLI ADALET SİSTEMİNDE KANUNLARIN YERİ

Osmanlı hukukunun esas temelini İslam hukukunun oluşturduğu inkâr edilemez. Ancak Osmanlı hukuku denince hatıra İslam hukukunun teorik esaslarıyla, bu hukukun altı asırlık uygulanmasında aldığı şekiller ve Osmanlı hükümdarlarının kendilerine tanınan alanlarda koyduğu hukuk kuralları ve kanunlar gelmelidir. Osmanlı hukukunu oluşturan iki unsurdan İslam hukukuna "şer veya ahkâm-ı şer'iyeye", Osmanlı hükümdarları tarafından konan hukuk kurallarına da "örf, kanun veya kavan-i örfiye" gibi isimler verilmiştir. Ferman, berat, hüküm, kanunname, siyasetname, adaletname tarzındaki Osmanlı hukuk belgelerinde Osmanlı hukukunun bu ikili yapısı "şer" ve "kanun" şeklinde birlikte anılmıştır.⁵⁶

⁵²Ahmed Akgündüz, "İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyeye Mahkemeleri ve Şer'iyeye Sicilleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. X, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.54-55.

⁵³İlber Ortaylı, "Osmanlı Devleti'nde Kadı", *DİA*, C. XXIV, İstanbul, 2001, s.69.

⁵⁴Taner Akçam, *Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkençe*, İletişim Yay., İstanbul, 1992, s.38; Kadılık kurumu ve bu kurumun yolsuzlukları hakkında ayrıntılı bilgi için Çadırcı, "Osmanlı Dönemi Anadolu Kent Tarihi Yazımında Karşılaşılan Güçlükler", *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri*, s.19-31 arasındaki "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarik-i İlmiyye'ye Dair Ceza Kanunnamesi" adlı bölüme bkz.

⁵⁵Durhan, *a.g.m.*, s.58.

⁵⁶Aydın, "Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi", s.15.

Adaletname, devlet otoritesini temsil edenlerin halka karşı bu otoriteyi kötüye kullanmalarını, olağanüstü tedbirleri yasaklayan umumi mahiyetteki padişah fermanıdır. Adaletname, padişahın ülkesinde adaleti kurmak için başvurduğu tedbirlerden biridir. Yaygın bir hal alan bazı haksızlıkların padişah tarafından yasaklandığını, halka ve görevlilere bildiren genel bir beyannamedir. Doğrudan doğruya bütün idarecilere veya belli bir bölgenin yöneticilerine hitap eder. Bu da idaredeki suiistimallerin genel olarak önlenmesi gayesini ön plana çıkarır. Adaletnameler özellikle devletin buhranlı yıllarında halkı korumak, idarecilerin yolsuzluklarını, halka zulmetmelerini, kanunların usulsüz uygulanışını önlemek için çıkarılmış genel mahiyetteki fermanlar olarak Osmanlı hukuk anlayışını göstermeleri bakımından önemlidir.⁵⁷

Kanunnameler ise Osmanlı tebaasına uygulanacak hükümlerin belirgin ve biliniyor olmasını sağlamak ve bu yolla hukuk uygulamasında keyfiliği önlemek ve hukuk düzenine güven duygusunu sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Bazen uygulandığı eyalete, bazen içerdiği konulara veya hakkında kanun hükümleri konan gruplara göre bir araya getirilen kanunnameler örfi hukuk düzenli uygulamasında ve Osmanlı Devleti'nde hukukun istikrarının ve birliğin sağlanmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir.⁵⁸

Örfi hukukun yapıtaşı olan kanunnamelerden elimizdeki en eski örnek, II. Mehmed dönemine ait olup bu kanunnamenin ilk üç bölümü ceza kanunlarını içermektedir. II. Bayezid'e Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde de kanunnameler çıkarıldığı bilinmektedir. II. Bayezid ve Kanuni Sultan Süleyman kanunnamelerinin ilk bölümlerinde de ceza kanunları yer almaktadır. II. Bayezid ve II. Mehmed kanunnamelerindeki ceza bölümleri, suçlara uygulanacak cezalara göre düzenlenmişken, Kanuni dönemindeki ceza kanunları, suçlara göre sistematize edilmiştir. Osmanlı ceza kanunları, en gelişmiş seklini Kanuni döneminde almıştır.⁵⁹

⁵⁷Halil İnalçık, "Adaletname", *DİA*, C. I, İstanbul, 1988, s.346-347.

⁵⁸Aydın, "Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi", s.17.

⁵⁹Ufuk Adak, *XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyıl Başlarında Aydın Vilayetindeki Hapishaneler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İzmir, 2006, s.26.

Biz, burada, suç ve cezalara dair maddeler içeren Osmanlı kanunnamelerinden kısaca bahsedeceğiz:

Bu manada ilk kanunname Fatih Sultan Mehmed (1451-1481)'e aittir. Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi (Kanunname-i Âl-i Osman) teşrifat ve teşkilat kaidelerini düzenlemekte, üçüncü babında ise daha ziyade devlet erkânının işledikleri bazı suçların cezalarına yer vermektedir. Bu kanunnamenin 37. maddesi kardeş katli ile ilgili olup, etrafında çeşitli tartışmaların cereyan ettiği bir konuyu tanzim etmektedir. Kanunnamenin başında yer alan, *“Bu kanun atam ve dedem kanunudur, benim dahi kanunumdur, evlad-ı kiramım neslenba'de neslin bununla amel olalar”* ifadesinin de gösterdiği gibi, bu kanundaki hükümlerin belki de büyük kısmı, Fatih'e kadar zaten mevcut olan devlet örf ve adetlerinin yeniden tertip edilmesi ve yazılmasıyla meydana gelmiştir.

İkinci kanunname ise, gene Fatih Sultan Mehmed döneminde hazırlanan Kanun-i Padişahi (Umumi Kanunname)'dir. Bu kanunnamede, ceza ile ilgili maddelere daha çok yer verilmiş olup, diğer maddeler ise örfi ve şer'i bir takım vergilerle ilgili esasları ihtiva etmektedir. Bu kanunname, bundan sonra yapılan bütün kanunnamelere kaynak teşkil etmiştir. Kanunun ilk 27 maddesi suç ve cezalarla ilgili olup, zina ve benzeri suçlar, iftira, vuruşma, öldürme, içki içme ve hırsızlıkla ilgili bazı meselelere ayrılmıştır.

Fatih'in halefi II. Bayezid (1481-1512) döneminde de umumi bir kanunname hazırlanmış, Fatih'in kanunnamesi örnek alınmakla birlikte, daha da geliştirilmiştir. Bu kanunname üç babdan müteşekkil olup, birinci babı suç ve cezalara ayrılmıştır. Fatih'in Umumi Kanunnamesi'ndeki maddelerin benzerleri burada da yer almakta olup, ayrıca para cezası dışında mücerred siyaset cezalarına yer verilmesi bu kanunnamenin yeni bir özelliğidir. Diğer bablar, vergi ve tımar düzeni ile raiyenin diğer vazifelerine ayrılmıştır.⁶⁰

---

⁶⁰Said Nuri Akgündüz, *a.g.t.*, s.19-21.

Osmanlı ceza kanunnameleri, şeriatın koyduğu esasları içerir. Fakat onun yanında şeriatın belirlemediği ta'zir cezalarında, sultanın örfi yetkisi prensibine dayanarak birtakım ayrıntılı kurallar koyduğunu görmekteyiz. Bunun içindir ki, Osmanlı ceza kanunnameleri de bir ferman şeklinde ilan olunmaktadır ve “ceraim-i ma'rufe” veya “siyasetname” adıyla anılmaktadır.⁶¹

Uygulanmasında bölgesel farkların gözetilmemesi, bütün toplumsal sınıf ve gruplar için aynı kanunların geçerli olması, diğer Osmanlı kanunlarında olmayan, ceza kanunlarına has bir özelliktir. Bunun yanı sıra Osmanlı ceza kanunnameleri, ihtiyaç duyulan alanlarda ayrıntılandırılan kısmi kanunlar olup ceza hukukunun bütünü düzenleyen genel kanunlar değildir. XVIII. yüzyıldan Tanzimat dönemine kadar bu alanda yeni bir düzenleme yapılmamıştır.⁶²

Bu genel kanunnameler dışında, Osmanlı padişahının iradesini yansıtır ve çeşitli ceza hukuku hükümlerini vaz'edici nitelikte başka hukukî metinler de vardır. Bunlar; ferman, nişan, yasakname vb. isimler alırlar. Bu gibi metinlerdeki hükümler daha yerel ve değişken bir görünüm arz etmektedir. Gene bazı askerî, iktisadî ve içtimai zümreleri tanzime yönelik kanunnameleri de bu tür içinde sayabiliriz. Adaletnameler ise, mevcut şer'î ve örfi yasalara rağmen, halka zulüm eden, reayaya karşı yetkilerini kötüye kullanan idarecilere hakkı ve adaleti hatırlatıcı nitelikteki hukuki düzenlemelerdir.⁶³

---

⁶¹Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009, s.236; Kanunnameler için ayrıca bkz. Aydın, “Ceza”, s.481; Halil Cin/ Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C.I, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1995, s.331-336.

⁶²Adak, *a.g.t.*, s.27.

⁶³Said Nuri Akgündüz, *a.g.t.*, s.21-22.

III. BÖLÜM

OSMANLI HUKUKUNDA HAPİS CEZASININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Bu bölümde konumuzla ilgili olduğundan zindan ve hapis kavramları açıklanacaktır. Osmanlı'da uygulanan tüm cezalar bu kavramların açıklanmasının ardından sırasıyla anlatılacaktır. Konumuzla alakalı olarak ceza sistemi içerisinde zindanın ilkelliğinden hapisaneyeye yani daha modern cezalandırmaya giden sürecin daha iyi anlaşılması için bu iki kavram üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır. Uygulanan diğer cezalar konunun devamında yer alacaktır.

3.1.OSMANLI'DA ZINDAN KAVRAMI

Zindan sözlük anlamı ile “karanlık, yer altı hapisanesi, pek karartılı sıkıntılı yer” manalarını taşıyan bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Zindangir ise “zindana konulmuş, zindana atılmış” anlamlarını taşıyan bir kelimedir.⁶⁴

Zindanlar, genellikle sarp dağlarda kurulan, ulaşılması güç yüksek surlarla çevrili askeri kaleler idi. Fiziki yapı itibarıyla; dar, karanlık ve hüzün verici mekânlar idi. Karanlıktan dolayı, mahkûmların gece-gündüz kavramları ve zaman hisleri yok olmaktaydı. Zindanın karanlığından dolayı mahkûmların gözleri zayıflamakta idi. Bu durum mahkûmlar için büyük korku yaratıyordu. Hücrenin darlığından dolayı mahkûmun kolay hareket edebilmesi mümkün olmuyordu. Mahkûm bu dar ve karanlık hücrenin içerisinde, İslam hukukuna aykırı olmasına rağmen el ve ayaklarından zincire vurulmuş bir şekilde yaşamaktaydı. Özellikle dağlık bölgelerde bulunan zindanların dondurucu soğuğu mahkûmlar için büyük sıkıntı yaratıyordu. Tutukluların hasta olduklarını her türlü ilaç ve tedaviden mahrum buldukları ve kıyafet sıkıntısı çektikleri bilinmektedir. Mahkûmlar temizlik imkânından da yoksundurlar. Genellikle su sıkıntısı çekiliyor ve banyo yapmak aylar, hatta yıllarca mümkün olamayabiliyordu. Mahkûmlar zindanda şiddetli bir yokluk içinde yaşamakta idiler. Yemek için zaman zaman kuru ekmek bile bulamıyorlardı. Bunca olumsuzluk arasında, mahkûmların dış

---

⁶⁴Devellioğlu, *a.g.e*, s.1188.

dünya ile sınırlı da olsa irtibat halinde olduğu anlaşılmaktadır. Mahkûmların ailesi ile ilişkilerinin tamamen kısıtlanmamış olması önemlidir.⁶⁵

Zindan, bugünkü hapisanenin ilkel biçimi olmakla birlikte hapisane kavramıyla örtüşmeyen özelliklere sahiptir. Zindana atmak, bedensel bir azap çektirme yöntemidir. Belli bir mekâna zorla kapatılmak dışında, işlevsel bir benzerliği yoktur.⁶⁶

Azap çektirme ile caydırıcılık amaçlanır. Yaşam alanında otoritenin değerlerine, yasalarına ve kuruluşlarına yönelik tehditleri bastırmayı umar. Cezalandırmayı bedene yönelten otorite, yaşam alanında saldırıya uğramış meşruluğu, varlığı, değerleri ve yasalarını suçlu bedeni yok ederek yeniden kazanmaya yönelmiştir. Kürek, zindan cezaları gibi bedene yönelik baskı, kişinin suçunu itiraf etmesine yöneliktir. Bu itiraf pişmanlığı kapsadığı an son bulur. Çünkü pişmanlık, yaşam alanında otoritenin görüntülerine yönelik tehdidin ortadan kalkmasının kanıtıdır ve özellikle halk önünde dile getirilmesine özen gösterilir. Cezaların halka açık olmasının da gerekçesi budur. Böylece, yaşam alanındaki gerginlik, korku ile bastırılmış ve geçici bir huzur sağlanmış olur. Otorite, tazelenerek sürer.⁶⁷

İslam hukukunun etkisi ile Osmanlılarda hapis cezasının infaz edildiği yer anlamında hapisane bulunmamaktaydı. Her dönem varlığını sürdüren zindanların hapisane olarak kabulü mümkün değildir. İlk olarak Tanzimat Fermanı'nı takiben çıkartılan kanunlarda, hapis cezasına ve infaz biçimine ilişkin hükümlere açıkça yer verilmiştir.⁶⁸

3.2.OSMANLI'DA HAPİS KAVRAMI

Sözlükte “alıkoymak, engellemek” anlamına gelen “habs” kelimesi örfi kullanımda “bir şahsı, bir canlıyı veya eşyayı bir yere kapatmak, bir süre alıkoymak”, hukuk dilinde ise “sanık veya suçluyu belli bir mekânda cebren alıkoymak şahsi hürriyetini kısıtlamak” anlamını taşır ve hürriyeti bağlayıcı cezalarının başta gelen

⁶⁵Osman G. Özgüdenli, “Gazneli ve Selçuklu Şairlerin Gözüyle Zindan”, *Zindanlar ve Mahkûmlar*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Babil Yay., İstanbul, 2006, s.15-19.

⁶⁶Aksu, *a.g.m*, s.65.

⁶⁷Aksu, *a.g.m*, s.63.

⁶⁸Doğan, *a.g.t*, s.114.

türünü teşkil eder. Bu cezanın infaz edildiği yere “habs, mahbes”, hapsedilen kişiye de ”mahbus” denilir. Ayrıca “hapsetmek” anlamındaki “secn” kökünden “sıcn” kelimesi “hapishane”, “secin” veya “mescun” da “mahpus” karşılığında kullanılmaktadır. Bunun yanında esir kelimesinin İslam’ın ilk devirlerinde mahpus anlamını da içerdiği, Abbasi döneminden itibaren sadece savaş tutsaklarını ifade etmeye başladığı görülür.⁶⁹

Hapishanenin zaman içinde değişen anlamlarından bazıları da şunlardır: “Hürriyeti sınırlayıcı cezaların infaz edilmesi için özel olarak yapılmış veya bu gayeye tahsis edilmiş bina”⁷⁰ ve “İşlenilen suç nedeniyle herhangi bir mahkemedan ya da yetkili bir merciden verilmiş hapis cezalarının çektirildiği ya da bir önlem olarak tutuklananların bulunduğu resmi devlet binası”dır.⁷¹

Hapis cezası, devletin belirlediği kural, kanun ve nizamları ihlal ederek, suçlu olduğuna mahkeme tarafından karar verilen kimseleri, belli bir süre toplumdan ayrı bulundurmaya üzere hapishanede kalmak zorunda bırakan ve bu suretle toplumu onun zararlarından korumak amacını taşıyan, hürriyeti bağlayıcı bir cezadır.⁷² Tevkifhane devletin belirlediği kural, kanun ve nizamları ihlal eden ya da ihlal ettikleri iddia edilen kimselerin (mevkufların) yargılama süreci tamamlanıncaya kadar alıkonuldukları tutukevi⁷³ denilmektedir.

Hapishanenin etimolojik yapısı, kelimenin Arapça ve Farsçadan oluşan birleşik bir isim olduğunu gösterir. Arapça ’da hapishane için iki kelime kullanılmaktadır: “habs (çoğ. Hubus) ve sıcn (çoğ. Sucun)”. Bazen “derin kuyu” veya “çukur” anlamına gelen cubb (çoğ. Ecbab) kelimesine de başvurulmaktadır.⁷⁴ Özkan Öztekten’in verdiği bilgiye göre, Türkçede hapishane anlamına gelen otuz dokuz sözcük kullanılmaktadır. Bu sözcüklerin, yirmi dördü Türkçe olup on beşi başka dillerden alınmıştır. Özellikle

⁶⁹Bardakoğlu, “Hapis”, s.54.

⁷⁰*Meydan Larousse*, C. II, İstanbul, 1969, s.882.

⁷¹İsmet Kemal Karadayı, “Cezaevleri”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, İletişim Yay., İstanbul, s.929.

⁷²Bardakoğlu, “Hapis”, s.34.

⁷³Devellioğlu, *a.g.e.*, s.1103.

⁷⁴Samira Kortantamer, “Memlûklerde Hapishaneler”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005, s.93.

Arapça alıntılarda “mahpus” ve “hapishane” kavramlarının ayırma kavramalarıyla ilişkilendirildiği görülmektedir.⁷⁵

3.3.HAPİSHANENİN İŞLEVİ

Bir kişinin cebren bir yerde tutulması; cezalandırılmak maksadıyla hukuki tasarruflarının engellenmesi, davası görülünceye kadar kaçmasına engel olmak için güvenli bir mekânda alıkonulması⁷⁶ anlamına gelen hapishaneler suç ve ceza insanlık tarihi ile birlikte var olan bir olgudur. Toplumlarda cezalandırmanın şekli de tarih boyunca sosyal, ekonomik ve kültürel koşullara göre değişime uğramıştır. Hapishaneler, tüm toplumların uyguladığı formel cezalandırma yönteminin başında gelmektedir.⁷⁷

Ceza düşünüldüğünde ilk akla gelen kavram hapidir. Bu bakımdan hapis cezası en temel ve yaygın yaptırım türüdür. Uygulandığında, kişiyi özgürlüğünden yoksun bıraktığı için “Özgürlüğü bağlayıcı ceza” olarak da isimlendirilen hapis cezası, kişinin özgürlüğünün kısıtlanması yoluyla yerine getirilen cezadır. Kişinin özgürlüğü yaşama hakkından sonra sahip olduğu en temel değerdir. Hapis cezası ile kişinin sahip olduğu bu özgürlük ortadan kaldırılmaktadır. Bununla kişi çeşitli yoksunluklar içerisinde girmekte, böylece cezada ödetme amacının gerçekleşmesine olanak sağlanmaktadır. Öte yandan, suç işleme eğiliminde olanlar bakımından ibret oluşturarak caydırma işlevi görmektedir. Ayrıca çeşitli iyileştirme çalışmalarıyla suçlunun yeniden topluma kazandırılmasına elverişlidir. Bütün bu nedenlerle hapis cezasının, cezadan beklenen amacın gerçekleşmesinde en uygun ceza türü olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, hükümlüde bedensel ve ruhsal çöküntüye yol açması, toplumdan dışlanmış olması nedeniyle kendine olan güvenini yitirmesi, aynı suça ilişkin verilen farklı cezalar nedeniyle kendisine haksızlık yapıldığı düşüncesine kapılması gerekçeleriyle hapis cezalarının olumsuz yönleri işaret edilmiştir.⁷⁸

⁷⁵Özkan Öztekten, “Türkçe’de Mahpus ve Hapishane”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005, s.616.

⁷⁶Kemal Daşcıoğlu, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Bodrum Kalesi ve Hapishanesi”, *Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Uluslararası Bodrum Sempozyumu Bildiriler (1522-2007)*, Haz. Ahmet Özgiray- M. Akif Erdoğan, Bodrum, 2008, s.192.

⁷⁷Bahar, *a.g.m*, s.41.

⁷⁸Kumbasar, *a.g.t*, s.51.

Siyasal erki elinde bulunduran güçler, yani iktidarlar, yılların getirdiği alışkanlıklar nedeniyle gösterişe çok önem vermişlerdir. Hatta güçlerini bu gösteriş ve şatafattan aldıkları bile söylenmektedir. Ancak zaman içerisinde daha modern iktidarlar iş başına geçmeye başlamıştır. Modern diye adlandırılan bu iktidarlarda kralın yerini meclisler almaya başlayınca yönetim şeklindeki bu değişiklik ceza sisteminde de kendisini göstermiş ve gizli cezalandırmaya doğru bir kayış başlamıştır. Foucault'nun da belirttiği gibi yeni iktidar *"herkesi bireyselleştirmek"* istemektedir. Çünkü bireyselleştirmek, gözetim altında tutmak ve cezalandırmak yani egemen olmak demektir. Böylece modern iktidar, çocuğu okulla, hastayı hastaneyle, deliyi tımarhaneyle, askeri orduyla, suçluyu hapishaneyle kuşatarak bireyselleştirmiş, kaydetmiş, siyasal hale getirmiş, egemen olmuştur.

Hapishanelerin amacı daha başlangıçta tespit edilmiştir. Buna göre yasa tarafından verilen cezanın başlıca amacı suçun telafisi ise de aynı zamanda suçlunun ıslahı da arzulanmaktadır. Hapishanelerde hüküm sürmesi gereken düzen, mahkûmun yeniden doğuşuna katkıda bulunmasıdır.⁷⁹

Hapishaneler aynı zamanda tüketici disiplinsel bir aygıt olarak işlev görmektedir. Bu işlevlerini de birçok bakımdan sağlarlar: *"Bireyin tüm veçhelerini, fizik olarak terbiye edilmesini, çalışmaya yatkınlığını, gündelik ahlaki hal ve gidişini, eğilimlerini kendine iş edinmelidir; hapishane, belli bir uzmanlaşma içeren okul, atölye veya ordudan daha fazla her alanda disiplinlidir. Üstelik hapishanenin dışarı ve boşluğu yoktur; görevi tamamen sona ermedikçe kesintiye uğramaz; birey üzerindeki etkisi kesintisiz olmalıdır. Aralıksız disiplin, son olarak da, mahpuslar üzerinde adeta tam bir iktidar sağlamaktır; kendi iç baskı ve cezalandırma mekanizmaları vardır müstebit disiplin. Diğer tüm disiplin düzeneklerinde bulunan usulleri en yüksek yoğunluklarına taşımaktadır. Yozlaşmış bireye yeni bir biçim dayatmak üzere, en güçlü makine olması gerekir; eylem tarzı eksiksiz bir eğitimin zorlamasıdır."*⁸⁰

⁷⁹Saadet Tekin, "XIX. Yüzyıl Sonu XX. Yüzyıl Başlarında Nazilli Hapishanelerime Kısa Bir Bakış", *Tarih ve Toplum*, Ocak2001, s.11.

⁸⁰Foucault, *a.g.e*, s.341-342.

Hapishanelerin işlevi hakkında farklı söylemler vardır. Hapishaneler bedensel cezalandırmadan, zihinsel cezalandırmaya geçişte önemli rol oynamakta ve dile getirilen klasik işlevlerinin dışında farklı perspektiflerden ele alınmaktadır.⁸¹

Hapsetmenin bedensel cezaların yerine geçmesi, modern cezalandırma anlayışının bir sonucudur. Hapsetme, sadece hümanist ve aydınlanmacı anlayışın etkisi ile bir ceza türü olarak kabul edilmemiştir. Hapis cezasının temel ceza haline gelmesinde, pozitivistlerin, her şeye müdahale etme ve ölçülebilir kılma anlayışı etkili olmuştur. Oysa bedensel cezalar ve çektirilen acı, ölçülebilir ve eş değerli bir cezalandırma mekanizması sunmamaktaydı. Aydınlanma düşüncesi, Orta çağın ikinci yarısından itibaren suç ve ceza politikasını derinden etkilemiş, aklın ön plana çıkması sayesinde ceza hukuku ile ilgili olarak düşünürler tarafından öne sürülen talepler dikkate alınmaya başlanmıştır. Bedensel cezaların yerine özgürlüğü bağlayan cezalar odak noktası haline gelmiştir.⁸²

Hapishanelerde cezalandırma ilk bakışta ilerici bir yaklaşım gibi değerlendirilmiştir. Hapishanelerin getirdiği yenilikler iki açıdan değerlendirilir. Birinci olarak hapishaneler ölüm cezası ve işkencenin yerini alan önceki cezalandırmalara oranla daha esnek bir cezalandırma şeklidir. İkinci olarak cezalandırmanın yanında suçluların rehabilite edilmesi yaklaşımı da ortaya çıkmıştır. Toplumlar modernleştikçe hükümetler daha da demokratik hale gelmektedir. Suçlulara karşı verilen cezalar da hafifleşmektedir. Cezanın insanileştirilmesi ve suçlunun rehabilite edilerek tekrar topluma kazandırılması hapishanenin en temel yaklaşımıdır.⁸³

---

⁸¹Bahar, *a.g.m*, s.43.

⁸²Doğan, *a.g.t*, s.94-95.

⁸³Bahar, *a.g.m*, s.47.

IV.BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN UYGULADIĞI CEZALAR

Osmanlı Devleti'nin yargı teşkilatı üzerinde İslam yargı teşkilatının etkisinin olduğundan daha önce bahsetmiştik. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde uygulanan cezaları anlatmadan önce İslam hukukunda uygulanan cezaların anlatılması, konunun daha iyi anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

4.1.İSLAM HUKUKUNDA CEZALAR

Eski hukukumuzda yer alan cezalar, ya suça karşı savaş açarak suçlunun şahsiyetini ihmal etmekte⁸⁴ ya da kamu yararını korumak amacıyla, haram olduğu kabul edilen fiilleri ve bu fiillere karşı devletin uyguladığı cezaları düzenleyerek, toplum hukukunu koruma⁸⁵ esasına dayanmaktadır.

İslam ceza hukuku, İslamiyet'in hem bütünlüğünün hem de bütünleyiciliğinin bir parçası ve bu alandaki gayesini gerçekleştirmenin vasıtalarından biri durumundadır. İslam dininin ana kaynağı olan Kur'an ve Sünnet İslam ceza hukukunun asli kaynağı olup, bu alandaki temel prensipleri ve amaçları belirler. İslam'ın işlenen suçun cezalandırılmasından çok o suçu işlemeyi kolaylaştıran sebepleri ortadan kaldırmayı hedef almaktır. Cezalandırma amaç değil, İslam'ın hedef aldığı gayelerin gerçekleşmesi ve korunmasında son çare olarak başvurulmuş bir araçtır.⁸⁶ İslam hukukunda cezalar, had⁸⁷, ta'zir⁸⁸ ve kısas olarak üçe ayrılmıştır.⁸⁹

⁸⁴Cin/ Akgündüz, *a.g.e*,s.308.

⁸⁵Doğan, *a.g.t*, s.112.

⁸⁶Bardakoğlu, "Ceza", s.472.

⁸⁷Bütün Müslüman Türk devletleri dahil olmak üzere İslam devletlerinin tamamında, uygulamadaki bazı aksaklıklara rağmen, itirazsız kabul edilen ve değiştirilmeyen suç ve ceza grubu, had suçları ve cezalarıdır. Had kelimesi sözlük anlamı itibariyle "men etmek" demektir. Terim olarak ise, Allah hakkı (kamu hakkı olarak) uygulanması gereken miktarı belli ceza demektir. Bkz. Cin/ Akgündüz, *a.g.e*, s.311-312.

⁸⁸Ta'zir: Çevirmek, alıkoymak ve ıslah etmek demektir. Hukuk terminolojisinde ise, had ve kısas cezaları dışında kalan, miktarı ve keyfiyeti Kur'an ve sünnet tarafından tespit edilmeyen suç ve cezalara denmektedir. Bkz. Cin/ Akgündüz, *a.g.e*, s.325.

⁸⁹Cin/ Akgündüz, *a.g.e*, s.310.

Hırsızlık, yol kesmek, zina gibi suçlara verilen cezalar, miktarı ve uygulandığı Kur'an ve Sünnet ile tespit edilen had cezaları kapsamına girmektedir. Had cezaları, suçlunun dinine, cinsiyetine, toplumsal ve medeni durumuna, hür mü, köle mi olduğuna göre belirlenmiştir.

Adam öldürme ve benzeri suçlara verilen cezalar kısas cezalarıdır. Ta'zir cezaları ise, örfi cezalardır. Devletin takdir edeceği, uyarmak ve azarlamaktan, sürgüne göndermek ve mallarına el koymaktan hapsedmeye kadar her türlü ceza, ta'zir cezası içine girmektedir. Had ve kısas, fıkıh kitaplarında yer alıyor; ta'zir suç ve cezaları ise kanunnamelerle düzenleniyordu. Şer'i cezalara göre daha fazla şiddet içeren bedene yönelik örfi cezalarda, iktidarın hükmetme gücünün topluma hatırlatılması ve bu tür suç fiillerinin yaygınlık kazanmaması için ibret verme dürtüsünün ağır bastığını belirtmek gerekir. Her ne kadar yönetici kesimin, kısas ve had suçlularını, hukuk dışı bir yolla para karşılığında serbest bırakmaları gibi olaylar yaşanmışsa da kanunnamelerde had, kısas ve ta'zir cezalarının uygulanması durumunda para cezasının uygulanmayacağı sık sık tekrarlanmaktadır.⁹⁰

Osmanlı uygulamasında kısas cezalarının infazının sadrazam tarafından uygulandığı ve padişahın tasdikinden geçmeyen kısas cezalarının uygulanmadığını belirtmek gerekir. Kısas cezasının mutlaka kılıçla infaz edilmesi gerekliliği vardı. Had, kısas ve benzeri ta'zir cezalarının, suçlu, hasta, zayıf veya sarhoş ise bu haller ortadan kalkıncaya kadar, gebe ise doğuruncaya kadar ve akıl hastası ise iyileşinceye kadar infazının ertelenmesi gerekir. Cezaların tekerrürü halinde daha şiddetli ceza uygulanacağı, suçu i'tiyad⁹¹ haline getirenlerin ise, idam veya müebbet hapisle cezalandırılacağı belirtilmiştir.⁹²

Eski hukukumuzda iki çeşit hapis cezası vardır. Birincisi süreli hapis cezasıdır. En azı bir gündür. En çoğunun sınırı, ulu'l-emr'ce (yönetici kesim) takdir edilecektir. İkincisi süresi belli olmayan hapistir. Önemli suçları (hırsızlık, kalpazanlık, ...vs)

⁹⁰Adak, *a.g.t.*, s.30-31; İslam hukukunda ceza hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bardakoğlu, "Ceza", s.472-477.

⁹¹İ'tiyad: Adet edinme, alışma, alışkanlık haline getirme anlamlarına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s.469.

⁹²Cin/Akgündüz, *a.g.e.*, s.310.

alışkanlık haline getiren suçlular, tövbe edinceye kadar hapsedilirler. Yani hapis süresi önceden belli değildir. Tanzimat'tan sonra çıkarılan ceza kanunları, hapis cezalarını süreli hale getirmiş ve asli ceza olarak kabul etmiştir.⁹³

İslam hukukunda hapis, uygulanma maksadı göz önünde bulundurulduğunda ihtiyati tedbir ve ceza şeklinde iki ana bölüme ayrılabilir. İhtiyati hapis, suçlu olup olmadığı sabit oluncaya kadar sanığın, cezası infaz edilinceye kadar suçlunun, borcunu ödeyinceye kadar borçlunun veya dışarıdan gelecek tehlikelere karşı korunması amacıyla bir şahsın geçici bir süre için tutuklanması veya alıkonması mahiyetinde olduğundan bunda cezalandırmadan çok koruma tedbiri ve tali bir müeyyide olma özelliği ağır basar. Bu hapis türünün klasik dönem fakihlerince ihtiyaten hapis, töhmet hapsi veya soruşturma hapsi gibi adlarla anılması da bu sebeptendir. Hapis cezası ise suç sabit olduktan sonra yargı kararıyla suçlunun hapsedilmesini ifade eder ve genelde ta'ziren hapis olarak adlandırılır.

Ta'ziren hapis, cezanın amacı ve korunmak istenen menfaat ölçü alındığında ceza olarak hapis ve güvenlik tedbiri olarak hapis şeklinde ikiye ayrılabilir. Birinci türde suçlunun cezalandırılması, ikincide ise suç işleme tehlikesi taşıyan kişilerin sosyal savunma ön plana çıkarılarak hürriyetinin bağlanması, daraltılması veya haklardan mahrum bırakılması söz konusu olur. Süre ölçü alındığında ise süreli hapis, müebbet hapis ve tahliyenin muayyen bir şartın gerçekleşmesine bağlandığı belirsiz süreli hapis şeklinde üç tür hapisten söz edilebilir.

Hapisten amaç, hem suçun işlenmesini engelleme hem de suçluyu ıslah etme ve cezalandırma olduğuna göre, ne tür suçlar için hapis cezası uygulanacağı kural olarak kanun koruyucunun tayinine ve hâkimin takdirine bağlı bir husustur. İslam hukukçuları, şahsi hakların ihlalden çok kamu haklarının ve düzeninin ihlali halinde, cinayetlerde ve had suçlarında ikinci veya üçüncü derecede, diğerlerinde ise çok defa uygulanabilir bir ceza olarak hapis cezasından söz ederler.⁹⁴

⁹³Cin/Akgündüz, *a.g.e.*, s.328-329.

⁹⁴Bardakoğlu, "Hapis", s.55-58.

İslam hukukunda, hapis cezasının infaz edildiği yer anlamında hapishane bulunmadığı ve hapis cezası ikincil bir ceza olarak düzenlenip süresi kısa tutulduğu için, hapishane olarak kullanılan yerlerde her dönem az kişi bulunmuştur. Hapsetme yeri olarak ikametgâh, mescit, kuyu veya hapishane kullanılmıştır. Hz. Ömer, döneminde satın alınan bir evin hapishaneye çevrildiği belirtilmektedir. İlk olarak Hz. Ali tarafından hapishane olarak bir bina yaptırılmış, bilahare daha güvenli olan “mahyes” veya “muhayyes” isminde bir hapishane inşa edilmiştir.⁹⁵

Gözaltına alma, tutuklama, zorlama, koruma, cezalandırma gibi kısmen farklı amaçlara yönelik hapis müeyyidesinin ilk tedvin edilen kitaplardan itibaren fıkıh literatüründe müstakil bir başlık altında olmasa da ilgili bulunduğu çeşitli konular arasına serpiştirilerek ele alındığı, başta “ta’zir, cinayat, hudud, edebü’l-kadi, iflas/teflis” gibi alt başlıkları ve türlerinde doğrudan veya dolaylı olarak hapsin çeşitleri, sebepleri, süresi, infazı, sona ermesi ve mahpuslara uygulanacak hükümler gibi konularda uygulamayı da yansıtan zengin bir hukuk doktrininin oluştuğu görülür.⁹⁶

Hapis cezası İslam hukukçuları tarafından genelde olumlu karşılanmakta, bazı suçlar için eğitici ve ıslah edici bir tedbir olarak görülmekte, bu konuda kanun koyucuya veya mahkemeye geniş bir takdir hakkı tanımaktadır.⁹⁷

4.2.OSMANLI HUKUKUNDA CEZALAR

Osmanlı Devleti’nde hukukun diğer alanlarında olduğu gibi ceza hukuku alanında da esas itibariyle İslam hukukunun uygulandığı görülmektedir. Osmanlı ceza hukuku denince sadece şer’i veya örfi ceza hukuku değil bu ikisinin bütünü anlaşılmalıdır. Osmanlı ceza hukukunun İslam hukukunun Osmanlı dönemi şartlarına uygun bir yorumdan ibaret olduğunu söylemek mümkündür.⁹⁸

Osmanlı İmparatorluğu’nda çeşitli suçlar için uygulanan cezalar; teşhir, dayak atma, para cezası, kürek cezası, kalebentlik, sürgün gibi cezalardır. Bunların yanı sıra,

⁹⁵Doğan, *a.g.t.*, s.113.

⁹⁶Bardakoğlu, “Hapis”,s.55.

⁹⁷Bardakoğlu, “Ceza”, s.474.

⁹⁸Aydın, “Ceza”, s.478.

yüzü karalama, sakalı kesme, dağlama⁹⁹, belli organları kesme ve para cezası gibi cezalara da rastlanmaktadır.¹⁰⁰ Osmanlı ceza hukukunda, bugünkü anlayışımıza göre ağır veya hafif ceza ayrımı yoktur. Ancak, suçluların gördüğü cezaların içinde örneğin: idam, hapis, sürgün gibi hem nitelikleri hem de sonuçları, diğerlerinden ağır olan cezalar vardır.

4.2.1.Hafif Cezalar

Hafif cezaların başında, zulüm suçunu işleyenlere bir “tevkifname”¹⁰¹ gönderilmesi gelir. Tevbih¹⁰² tam anlamıyla hafif bir ta ‘zirdir. Sosyal durumu yüksek kişilere uygulanır. Bazı durumlarda gene ta’zirin şartlarına uygun olarak, suçluya dayak cezası uygulanabilir. Dayak cezası ufak rütbeli askerlere uygulanır. Bazen, zulüm suçunu işleyenlerin, memurluk yerleri değiştirilmektedir. Bunu bir ceza olarak bile kabul etmemek mümkündür.

Sürgün ve idama oranla, hafif sayılacak bir ceza da azildir. Azil cezası, daha ağır başka cezalara örneğin; sürgüne ek olarak da verilebilir. Bununla birlikte, bu ceza, en çok ulemaya uygulanmaktadır.¹⁰³

4.2.2.Ağır Cezalar

Hafif cezalarla ağır cezalar aynı değildir. Bir kişiye vurulacak birkaç sopa veya verilecek kısa süreli hapis cezasıyla, el kesme, organ kesme veya ölüm cezaları bir tutulamaz. İslam ceza hukukunda had ve kısas cezaları en ağır cezalardır. İnfazdan sonra bir hata tespit edilirse, onun telafisi mümkün olmaz. Dolayısı ile böyle davalarda hâkime, cezayı düşürecek bir şüphe arama görevi verilmiş ve suçun tereddütsüz ispat edilebilmesi için özel tedbirler alınmıştır.¹⁰⁴ Bu tedbirlerden biri kadınların şahitliğiyle bu cezaların verilmemesiydi. Çünkü onların şahitliğinde bir çeşit şüphe vardır. Yanılma

⁹⁹Dağlama: İnsan veya hayvan vücuduna kızgın demirle damga vurma işidir. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e*, s.160.

¹⁰⁰Adak, *a.g.t*,s.31.

¹⁰¹Tevkifname: Tutuklama emridir. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e*, s.1103.

¹⁰²Tevbih: Azarlama, paylama, memurlara uygulanan bir disiplin cezası anlamlarına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e*, s.1100.

¹⁰³Ahmet Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı (Deneme)*, AÜHF Yay., Sevinç Matbaası, 1972, s.28-29.

¹⁰⁴Bayındır, *a.g.m*, s.81.

ve unutmaları çok olur. Had ve kısas cezalarının verilmemesi ve doğabilecek şüphelerle düşürülmesi yargılamada esastır. Şüphe ile düşen bir ceza şüpheli bir delille sabit olamazdı. Bunun böyle olması cezanın düşmesini kolaylaştırmak ve davalıya durumuna uygun daha hafif bir ceza vermek içindi.¹⁰⁵

Zulüm suçlarını işleyenlere ağır cezalar verilmiştir. Ancak hangi suçlara ağır, hangilerine hafif cezalar uygulanacağı belirsiz olduğu için, bu konuda kesin bir ölçü koymak imkânsızdır. Ta'zir yoluyla ağır ceza koymak mümkün olmadığı için, bu konuda esas yetki padişahındır.¹⁰⁶

Bir kimseye adalet vermek yerine hakkını ondan esirgemek zulüm kelimesinin esas anlamına uygundur. Bu noktadan hareketle, adalet duygularına aykırı işlerde bulunmak, eziyet, haksızlık etmek gibi kavramlar da zulüm kelimesiyle belirtilmiş ve bu ad tüm İslam dünyasında benimsenmiştir. Özellikle Osmanlıcada zulüm ve türevleri olan zalim (zulmeden), zalimane (zalime yakışır biçimde), mezalim (zalimden istenilen haklar, zulmen alınan şeyler), mazlum (zulüm görmüş, eziyete, saldırıya uğramış kimse) gibi ad ve sıfatlar günlük konuşma diline girmiştir. Kısacası zulüm, her çeşit haksızlık ve eziyeti içine alan, çok geniş kapsamlı bir ad olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁷

Salt şeriat sınırları içinde kalınırsa zalimler en fazla ta'zir edilebilirler; bir de zulmen aldıkları mal sahibine geri verilir. Zulüm şeriatça kötü bir eylemdir. Örn: Hiçbir hizmetli halktan fazla vergi vs. toplayamaz. Eğer böyle bir eylemde bulunursa, aldığını geri vermek zorundadır. Bazı müftülere göre “ağır ta'zir ve hapis” bu konuda, kamu hizmetlisine verilecek en ağır ceza olmaktadır. Hapis de ta'zir sayılabilir.¹⁰⁸ Zulmedenlere verilecek en ağır cezalardan biri de şüphesiz idamdır.¹⁰⁹

Osmanlı hukukçuları, zulüm suçlarını bir yandan şer'i ta'zire cezalandırırken, örfi alanı açık bırakmayı da ihmal etmemişlerdir. Böylece zulüm suçlarını işleyenlere

¹⁰⁵ Bayındır, *a.g.m*, s.75.

¹⁰⁶ Mumcu, *a.g.e*, s.29.

¹⁰⁷ Mumcu, *a.g.e*, s.3.

¹⁰⁸ Mumcu, *a.g.e*, s.23.

¹⁰⁹ Mumcu, *a.g.e*, s.30.

hem şer’i hem de örfi cezalar birlikte, ya da ayrı ayrı uygulanabilmiştir. Bunun nedeni, şer’i cezaların bazen pek hafif kalmasıdır.¹¹⁰

Bütün bu cezaların hangi çeşit zulüm suçlarına verileceği konusunda belirli bir ölçü yoktur. Zulmedenler, hemen idam edilebildikleri gibi, affa nail olabilir ve bu suçu tekrar işlememeleri belirtilerek cezadan muaf tutulabilirler. Suçun tekrarı durumunda cezalandırma işlemine girişilebilir. Bazı durumlarda birkaç ceza birlikte uygulanabilir. Ceza, çektirilmekte iken her zaman affedilebilir.¹¹¹

Ağır cezaların başında hapis gelir. Bu konuda pek çok örnekler vardır. Hapsin süresi hakkında, takdir hakkı, padişahındır. O, örfi yetkisine dayanarak, gerekli süreyi istediği biçimde tespit eder. Hapisten daha ağır ceza küreğe konulmaktır. Sürgün de ağır bir ceza olarak sık sık uygulanmıştır. Bu cezanın bazen azille birlikte verildiği ve ulemaya sık sık uygulandığı görülür. Sürgün edilenlerin, denetim altında bulunması, kaçmamaları sıkı sıkı emredilirdi.¹¹²

Tevkif, kadı kararıyla bir kimsenin suçluluğu hakkında kesin hüküm verilmeden önce hürriyetinin kısıtlanmasıdır. Sanığın daha önceden de suç işlemiş olması, kötü bir şöhrete sahip bulunması gibi suç işlemiş olma ihtimalini yükselten ölçütler tutuklanıp tutuklanmamasında önemli rol oynar. Osmanlı hukukunda hapis kavramı kural olarak tutuklama anlamına gelir ve kanunnamelerde kadının bilgisi dâhilinde olmayan hapisler kesinlikle yasaklanmıştır.¹¹³

Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde hapis cezası yaygın değildi. Bununla birlikte hapis, İslâm hukukunun tamamen yabancı olduğu bir kurum da değildir. Osmanlı Devleti’nde bazı kişiler yakalandıklarında, haklarında “*padişah emri sadır oluncaya dek*” hapisteye tutulurlardı. Ulema ve vakıf görevlileri gibi berât sahipleri ise, ancak haklarında kimse teminat vermeye yanaşmadığı ve kaçma ihtimalleri olduğunda hapse konurdu. Meselâ, valiye bağlı bir görevliyi öldüren ve diğerlerini de yaralayan bir müderrisin müebbet hapse atılması hakkında ferman çıkarılmıştır. Hapis cezası genelde

¹¹⁰Mumcu, *a.g.e*, s.24.

¹¹¹Mumcu, *a.g.e*, s.31.

¹¹²Mumcu, *a.g.e*, s.29-30.

¹¹³Said Nuri Akgündüz, *a.g.t*, s.31.

ta'zir ve para cezalarına ilaveten uygulanmıştır. Bu ceza kadı tarafından veya o mahkûm ettikten sonra ehl-i örfçe uygulanmıştır. Ehl-i örfün bazen bu cezayı mahkûm ettiği kişilerden para sızdırma yöntemi olarak kullandığı görülmüştür. Hapis cezasının süresi genelde kanunda belirtilmezdi. Fetvalarda hapsin müddeti belirtilirken “*mahkûmun tövbe ve salâhu (iyi hâli) zahir oluncaya dek*” ifadesi kullanılmıştır. Çoğu tahliyelerde kefaletle salıverilme gerçekleştirilirdi. Son dönemlerde pek çok suçlu kalelerde hapsedilmiş, kaleler hapishane olarak kullanılmıştır.¹¹⁴

Kıyas, diyet, hırsızlık ve kazif (zina iftirası) davaları ile hakaret, sövme, dövme, adam öldürme ve tazminatı gerektiren ta'zir suçlarına bakılabilmesi için mağdurun mahkemeye müracaat edip dava açması gerekirdi. Diyet, kasten olmayarak adam öldürme veya bazı organların, kasıtlı yahut kasıtsız telef edilmesi halinde ödenen tazminattır. Şer'i hukukta diyet vardır, ama para cezası yoktur. Hırsızlık ve kazif dışındaki had davaları ile bazı ta'zir suçlarına bakmak için dava şartı aranmazdı. Çünkü bu gibi hususlarda dava açılmış sayılırdı. Her vatandaş bu konularda mahkemeye müracaat ederek davayı takip edebilirdi.

Had cezasını gerektiren suçlar yalnız Allah hakkı olarak kabul edilen zina, şarap içme, içki içerek sarhoş olma, yol kesme ve hırsızlık suçlarıdır. İffetli ve namuslu bir kimseye zina iftirasında bulunmak (kazif), had cezasını gerektiren bir suçtur. Hırsızlık, haddi gerektiren suçlardandır. Kur'an'da bunun cezası el kesmedir. Ancak bu cezanın verilmesi suçun bütün unsurlarının oluşmasına bağlıdır. Suçun unsurları oluşmadığı takdirde hırsıza ne ceza verileceği Kur'an ve sünnette geçmemektedir. Mesela hırsız, hâkim önüne çıkmadan çaldığı malı sahibine geri verir veya suçu önce itiraf sonra inkâr eder yahut sanıklardan biri hırsızlığı kabul, diğeri inkâr eder, şahit de bulunmazsa el kesme cezası verilemez. Hâkimin takdirine göre, durumuna uygun ta'zir cezası verilir.¹¹⁵

Osmanlı örfi hukukunda ise, had'lerin yanı sıra veya daha çok, onların yerine, “cürüm-cerime” adı altında toplanan para cezaları konulmuştur. Katil ve yaralamalarda

¹¹⁴Said Nuri Akgündüz, *a.g.t.*, s.38.

¹¹⁵Bayındır, *a.g.m.*, s.72-76; Had suçları ve cezaları ile bu cezaların tarifi ve kısımları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cin/Akgündüz, *a.g.e.*, s.311-319.

suçludan alınan kanlık veya cürüm veya cinayet resimleriyle, zina için zani¹¹⁶ ve zaniyelerden¹¹⁷ alınan cerimeler, bunlara örnektir. Görüldüğü üzere, cezaların tam bir tasnifi yapılmamıştır. Örneğin; ölüm cezası, kısas gereği veya had olarak yahut siyaseten verilebilir. Öte yandan, ta'zir cezaları, ibret alınması amacıyla teşhir ve eziyeti de kapsayan birçok biçimler alabilir.¹¹⁸

Sürgün cezası ise kadılar tarafından, kasıtsız olarak yangına sebebiyet verenler, dikkatsizlikleri yüzünden beldelerinde yangın çıkmasına engel olamayan bekçiler, inatçı Çingeneler, cüzamlılar, özellikle komşularının aralarında barınmasını istemedikleri fahişeler gibi adı çıkmış ve toplumda istenmeyen kişiler hakkında uygulanmıştır. Fahişeler ve fuhuş yapan, içki içen erkekler, mahallelilerin isteği üzerine kadı tarafından veya çıkarılan bir fermanla sürgün edilmişlerdir. Tefeciler, vurguncular, müzevirler, ibadetlerini yapmayanlar gibi pek çok suçluya aileleriyle birlikte bu ceza uygulanmıştır.¹¹⁹ Sakıncalı bir kişiyi, içinde yaşadığı topluluktan uzaklaştırmayı amaçlayan sürgün, yeni alınan ülkelerde bir nüfus yerleştirme politikası aracı olarak, daha sonra da siyasal gerekçelerle kullanılmıştır.¹²⁰ Özellikle ırza karşı işlenen suçlarda uygulanan bu cezanın süresi genelde bir yıldır. Ancak bir yıldan fazla da olabilir. Tanzimat'tan sonraki ceza kanunlarında bu cezanın çokça uygulandığı görülmektedir. Bir kısım hukukçulara göre sürgün cezasına çarptırılanların hürriyetleri, bazı kayıtlarla da sınırlanabilir. Osmanlı uygulamasında görülen kürek ve kalebentlik¹²¹ cezaları bu esasa dayandırılmıştır.¹²²

Osmanlılarda idam cezasının verildiğinden yukarıda bahsetmiştik. Ancak şunu belirtmek gerekir ki idam cezalarını iki gruba ayırmak mümkündür. Birincisi, mahkeme kararları ile İslam hukukuna veya Osmanlı kanunlarına göre verilen idam cezalarıdır. Mahkeme kararları ile verilen idam cezalarının infazı için padişah onayı gerekirdi. Bunun dışında bir de herhangi bir mahkeme kararı zorunluluğu olmaksızın padişah emriyle verilen idam cezaları vardır. Bu ikinci gruba giren idamlara “Siyaseten Katl”

¹¹⁶Zani: Zina eden erkek demektir. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e*, s.1168.

¹¹⁷Zaniye: Zina eden kadın demektir. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e*, s.1168.

¹¹⁸“Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler Suçlar ve Cezalar-I”, s.29.

¹¹⁹Said Nuri Akgündüz, *a.g.t*, s.38-39.

¹²⁰“Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler Suçlar ve Cezalar-I”, s.29.

¹²¹ Kalebent: Kale dışına çıkmamaya hüküm giyen suçlu anlamına gelmektedir. *Türkçe Sözlük*, s.1042.

¹²²Cin/Akgündüz, *a.g.e*, s.329.

denir ve çok yaygın olarak kullanılmıştır. Siyaseten Katl cezasının yerine getirilmesinde yazılı kanunnamelere ve İslam hukukuna bağlı hareket edilmemiştir. Bu yolla verilen idam cezalarının yerine getirilmesinden önce sanıklara işkence yapıldığı gibi doğrudan işkence ederek öldürmek yoluna da gidilmiştir. Böylece gerek kanunnamelerde gerekse İslam hukukunda yeri olmayan kazığa çakmak, çengele asmak, çarımha germek, kızgın demirle dağlamak veya çeşitli biçimlerde işkence ederek öldürmek, Osmanlılarda, yazılı olmayan ama kanunen olanaklı idam metotları arasında yer almışlardır. Siyaseten Katl, İslam hükümdarının mutlak otoritesine dayanarak verdiği en ağır cezadır ve tek yetki padişahıdır.¹²³

Osmanlı Devleti'nde ta'zir cezaları arasında siyaset cezasının özel bir yeri vardır.¹²⁴ Padişahın kardeş katline siyaseten katl denmesi, bunun keyfi bir uygulama değil, ta'zir cezası olarak idam anlamına işaret etmektedir. Fatih'in kanun hükmü şöyledir: “*Her kime ki, evladından saltanat müyesser ola, nizam-ı âlem için kardeşlerin katl etmeği ekseri ulema tecviz etmişlerdir.*” Kardeşler de devlete isyan etse, had cezası uygulanacaktır. Ancak uygulamada suiistimal yapılmıştır ve bazı padişahlar masum kardeşlerinin katline sebep olmuşlardır.¹²⁵ Bu ceza esas itibariyle padişah ve onun vekili olan sadrazam tarafından takdir edilmekteydi. Ancak uygulamada diğer yüksek mevkideki görevliler de siyaset cezası verebiliyorlardı. Siyaset cezasının takdir ve uygulama yetkisi ehl-i örfе ait olmakla birlikte suçluluğun tespiti kadı tarafından yapılmaktaydı. Siyaset cezası olarak ölüm de dahil her türlü ceza verilebiliyordu. Bunlar genellikle ağır cezalardı. Mesela esir çalan, köle veya cariyeyi kandırıp kaçırın, birkaç defa hırsızlığı sabit olan kimselerin cezası asılmaktı. Ayrıca görevlerinde ihmali görülen devlet hizmetlileri de siyaseten katille cezalandırılabilirdi.¹²⁶

Had ve ta'zir cezalarının bütün çeşitlerini infaz etme yetkisi, kural olarak devlet reisine veya vekiline aitti. Osmanlı uygulamasında hapis cezaları, sürgün cezaları

¹²³ Akçam, *a.g.e.*, s.46-48; Osmanlı kanunnamelerinde dükkan açma, tekrarlanan hırsızlık gibi suçların idam cezası ile cezalandırıldığı bilinmektedir. Bkz. Cin/Akgündüz, *a.g.e.*, s.328.

¹²⁴ Aydın, “Ceza”, s.480; Ta'zir cezası olarak takdir edilen sopa ve para cezası dışındaki cezalara siyaset cezası denmektedir. Yani bu anlamda siyaset, ta'zir cezasının önemli bir bölümü için kullanılmaktadır. Bkz. Cin/ Akgündüz, *a.g.e.*, s.326.

¹²⁵ Cin/Akgündüz, *a.g.e.*, s.318.

¹²⁶ Aydın, “Ceza”, s.480; II. Mahmut 1838 yılında ulema ve memurlar için çıkardığı iki ceza kanunnamesi ile “siyaseten katl” kurumu tarihe karıştı. Bu kanunlarla ilkel de olsa, sistemli bir ceza hukukuna adım atıldı. Bkz. Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi, Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, TTK Yay., Ankara, 1996, s.96.

ta‘zirin diğ er çeşitleri ve siyaset cezaları, sadrazam tarafından infaz edilirdi. Cürm-ü cinayet denilen para cezaları ve benzeri küçük cezalara ise, mahalli idarelerdeki mülki amirlerce infaz edilirdi.¹²⁷

İşkence kavramının dar ve geniş olmak üzere iki anlamı vardır. Dar anlamda işkence, şüphelinin ya da sanığın ifadesini veya sorgusunu almaya yetkili olan görevlilerin, şüpheliye ya da sanığ a suçunu itiraf ettirmek, suç delillerini ele geçirmek, sorgu sırasında düştüğü çelişkileri düzelttirmek, işlenmesi mümkün başka suçları varsa onları da öğrenmek için onda bedeni veya ruhi zarar ya da tehlike meydana getiren ve insan haysiyetiyle bağdaşmayan her türlü maddi ve manevi kötü muameledir.

Geniş anlamdaki işkence kavramı ise, muhakemesi dışındaki idari ve disiplin gibi herhangi bir muhakemedeki soruşturmalar ile tanık, bilirkişi ve müdaf i gibi sanık dışındaki kişileri de mağdur olarak kapsamına alması bakımından, dar anlamdaki işkence suçu kavramından ayrılmaktadır.¹²⁸

Osmanlı döneminde hapis ceza ve uygulamasının ilk İslam devletlerine denk bir gelişim izlediği, başlangıçta asli ve yaygın bir ceza infaz yöntemi olarak görülmediği, ileriki dönemlerde yaygınlık kazandığı görülmektedir. Kanunname ve adaletnamelerde yargı kararı olmadan kimsenin cezalandırılmaması, ehl-i örfün suçluya ceza uygulayabilmesi için kadıdan suçun hukuken sabit olduğunu gösteren bir belge almak zorunda olduğu sıkça vurgulanır.¹²⁹ Ağır suçlar için XVI. yüzyıldan itibaren kürek, XVIII. yüzyıldan itibaren de kalebentlik cezası bir çeşit hapis-sürgün karışımı olarak belirli ölçüde uygulanmıştır.¹³⁰

Osmanlı Devleti’nde ister suçluyu salt cezalandırmaya ve suçunun bedelini ödetmeye yönelik isterse ıslahına yönelik olarak bir yere kapatma, her zaman hapis olarak adlandırılmamaktaydı. Bir yere kapatılmayı ifade eden, “kürek”, “hapis” ve “kalebentlik” cezaları hem terimsel hem de formlar olarak birbirlerinden farklı

¹²⁷Cin/Akgündüz, *a.g.e.*, s.310.

¹²⁸Timur Demirbaş, *Türk Ceza Hukukunda İşkence Suçu*, DEÜHF Döner Sermaye İşletmesi Yay., Ankara, 1992, s.5-6.

¹²⁹Bardakoğlu, “Hapis”, s.63.

¹³⁰Adak, *a.g.t.*, s.31.

cezaları.¹³¹ Kürek cezası donanmada normal yollarla kürekçi bulmakta güçlük çekildiği dönemlerde sıkça başvurulan bir ceza idi.¹³² Kalebentlik cezası, Osmanlı Devleti'nde klasik dönemde pek rastlanmayan bir uygulamadır. XVII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren belirginleşmeye başlayan bu ceza, XVIII. yüzyılda oldukça sık bir şekilde tatbik edilmiştir.¹³³

4.3.OSMANLI CEZA YARGILAMA USULÜ

Ceza muhakeme usulünde Şer'iyye Mahkemeleri'nde suçun varit olup olmadığı incelendikten sonra, bu konuda bir hükme varılmakla birlikte suçluya ne gibi bir ceza verileceği genelde sicillere kaydolmamaktadır. Ölüm ve organ kesilmesi gibi ağır bedenî cezaları gerektiren suçların sabit olması durumunda kadıların verdiği hükümler kazasker denetiminden geçtikten sonra padişaha sunulmakta ve onun emriyle cezalar infaz edilmekteydi. Ağır bedenî cezaların mahallinde infaz edilmesine de özen gösterildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Bedenî cezaların infazı alenen yapılarak halkın ibret alması gayesi güdüldü.¹³⁴

Yargılamada dikkat edilmesi gereken bazı ilkeler mevcuttur. Bunlar:

- a. *Berâet-i zimmet asıldır:* (Mecelle, md. 8): Bu kaide, aksi ispat edilene kadar sanığın suçtan ve borçtan berî olmasını ifade eder. İspat külfeti davacıya aittir. Sanıktan suçsuzluğunu ispat etmesi beklenmez.
- b. *Şüpheden sanık istifade eder.* Özellikle had suçları ve bunlar esas alınarak kısası gerektiren suçlarda şüphe, sanık lehine yorumlanır ve şüphe sebebiyle sanığa ceza verilmez veya daha hafif bir ceza ile yetinilir.
- c. *Adaletin çabuk yerine getirilmesi, muhakemenin çabuk ve ucuz olması esastır.* Amaç ceza muhakemesinin en kısa bir sürede bitirilmesi, suçlulara bir an önce cezalarının verilerek mağdurların haklarının tediyesidir. Bunun için, gecikmeye sebep olabilecek hususlar tamamen ortadan kaldırılmıştır. Davalar çoğunlukla bir gün için deve tek

¹³¹Serpil Bilbaşar, "19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e Hapis Cezasının Örgütsel ve Hukuksal Gelişimi: Hapishaneden Cezaevine", *Birikim*, Sayı 136, İstanbul, Ağustos 2000, s.44.

¹³²Aydın, "Ceza", s.480.

¹³³Ömer İşbilir, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nde Limni Kalebentleri", *Zindanlar ve Mahkumlar*, Ed. Emine Gürsoy Naskali - Hilal Oytun Altun, Babil Yay., İstanbul, 2006, s.48.

¹³⁴Said Nuri Akgündüz, *a.g.t.*, s.33.

celsede sonuçlandırılmaktadır. Nitekim Osmanlı yargı düzeninin hızı, etkinliği ve masrafsızlığı Batılı gözlemciler tarafından kendi ülkelerine kıyasla takdirle karşılanmıştır.

d. Eşitliğin gözetilmesi ve adaletin temini.

e. Koğuşturmanın kamusalılığı ve hususiliği: Kimi suçlarda takibatın başlaması için bizzat suç mağduru veya yakınlarının başvurusu ve şikâyeti gerekirken, bazı suçlarda ise kamu gücü kendiliğinden harekete geçmelidir. Had suçlarından zina iftirası (kazif) ve hırsızlık hariç, koğuşturmanın başlaması için mağdurun şikâyeti gerekmez. Koğuşturma kamusaldır. Kısas ve diyet cezası gerektiren suçlarda ise mağdurun ve yakınlarının şikâyeti, koğuşturmanın başlaması için gereklidir.

f. Bu ilkelere ilave olarak, yargılamanın biçimine ilişkin bazı ilkelere de söz edebiliriz. Bunlar; yargılamanın alenî olması, yargılamanın hemen bütün safhalarının şifahîliği ve giyapta yargılama yapılmaması ilkeleridir.¹³⁵

Ceza yargılaması kadılar tarafından yapılmaktaydı. Ancak Divan-ı Hümayun'un da bazı ceza davalarına baktığı bilinmektedir. Cezai yargılamada suçun şer'i hukuka uygun olarak ispat edilmesi halinde şer'i ceza, örfi hukuka uygun olarak ispat edilmesi halinde ise örfi ceza verilmekteydi.

Osmanlı ceza hukukunun uygulanması sırasında iki grup görevli ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, suç ister şer'i ister örfi hukuka girsin, failin suçluluğunu tespit edecek olan kadıdır. İkinci görevli grubu ise cezaları uygulayan ehl-i örfüdür. Gerek kanunnamelerde gerekse çeşitli adaletnamelerde suçlulara verilecek cezanın mutlaka "kadı marifetiyle" olması hususu ısrarla belirtilmektedir. Buna göre ehl-i örf bir suçluyu cezalandırmak için kadıdan suçun hukuken sabit olduğunu belirten bir belge yani "hüccet-i şer'iyye"¹³⁶ almak zorundadır.¹³⁷ Yargılama ve kovuşturma işlemlerinde kadının "nâib" ve "kâtip" gibi yardımcıları vardı. Kâtip yargılamayı kayda geçirerek usule uyulmasını sağlıyordu. Ayrıca şahitlere ve şüphelilere tebligat ve olay mahallinde keşif için görevlendirildiği de olmuştur. Nâib ise kadıya vekâleten ifade alır

¹³⁵Said Nuri Akgündüz, *a.g.t.*, s.24-25.

¹³⁶Hüccet-i Şer'iyye: Eskiden şeriat mahkemesinden verilen bir hak veya bir sahiplik gösteren resmi vesikadır. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s.388.

¹³⁷Aydın, "Ceza", s.480.

ve keşiflere katılırdı. Bir nevi sorgu hâkimi gibiydi. Nâib hâkimlik günümüzde de bulunan bir müessesedir ve işlevi de benzerdir.

Bir de kadı ile işbirliği içinde bulunan ama bağımsız faaliyet gösteren “*ehl-i örf*” varlığından söz etmiştik. Bunlar, failleri yakalayıp, mahkeme önüne getirir ve cezaları infaz ederdi. Bazıları ön soruşturma yapıp, dava da açardı. Bunlar bir nevi savcı görevi görür ve kamu adına dava açarlardı. Bunların başında “*subaşı*” gelirdi. Aynı görevi “*çavuşlar*” da görmekteydi. Bunların yanı sıra, mahalle ahalisi bizzat veya “*kethüda*” veya “*yiğitbaşı*” vasıtasıyla vekâleten mahalleden ihraç davası açabilmekteydi. Bunların yanında “*müftü*” de yargılamayla ilişkiliydi; fetva verirdi ama yargılamaya katılmazdı.¹³⁸

Bir fiile suç denilebilmesi için onun ceza tehdidi ile yasaklanmış olması gerekir. Cezası olmayan fiiller ceza hukuku bakımından suç sayılmaz. Osmanlı’da, Tanzimat’a kadar kanunnamelerde bu ilkeye yer verilmemiştir. Bazı hallerde, İslâm Hukuku’nun idarecilere verdiği “*siyaseten tecziye*” hakkı suiistimale uğramış, keyfiliğe kaçılmıştır. 1839 Gülhane Hattı “*umûmen emniyet-i cân-ü mâl ve mahfûziyet-i arz-u nâmus*” esasını ilan etmiş, 1293 Kanûn-ı Esâsi de “*kanunda yazılı hal ve şekillerden başka türlü hiçbir kimse yakalanamaz ve tutulamaz.*” maddesini içermiştir. Had, kısas ve diyet suçlarında bu ilkeye riayet edilmiştir. Ta’zirde ise hâkime takdir hakkı tanınmıştır. Cezalar bakımından ise had, kısas ve diyet suçlarında ceza tek ve kesin olarak tayin edilmiştir. Ta’zir cezalarında ise hâkimin serbestîsi vardır.¹³⁹

Yargılama, davacı, davalı, bunların vekilleri (avukatları) ve hâkim arasında, açık ve sözlü olarak yapılırdı. Bunlardan her birinin görevi ayrıydı. Hiçbiri, diğerinin yapması gereken faaliyeti yapamazdı. Hâkimin işe el koyması için bakılırdı; eğer suç özel hukukun (hukuk-ı ibad) ihlali sahasına giriyorsa, şahsi dava açılması gerekirdi. Sövme, hakaret, öldürme ve yaralama suçları özel hukuka girerdi. Kamu hukukunun (Allah hakları) ihlali sayılan hırsızlık ve kazif (zina iftirası) suçlarına bakılması da şahsi dava açılmasına bağlıydı.

¹³⁸İbrahim Orkun Atalay, “Osmanlı Ceza Yargılaması Usulü Hukuku Üzerine Bir Deneme”, *EÜHFD*, C. XI, S. 3–4 (2007), s.241-242.

¹³⁹Atalay, *a.g.m.*, s.270.

Topluma karşı işlenmiş suçlarda dava kendiliğinden var kabul edilir ve hâkimin işe el koyması için bir davanın açılmış olması şartı aranmazdı. Her vatandaş bu konularda mahkemeyi haberdar edip davaya bakılmasını sağlamakla görevliydi. Yani böyle bir suçun işlendiğini gören hâkim, tek başına olaya el koyabileceği gibi her vatandaş da mahkemeye başvurarak hâkimi durumdan haberdar edebilirdi. Mahkemeye getirdiği şahitleri dinletebilir, olayı görmüşse şahit olarak ifadesini verirdi. Haklarında ihbarda bulunulan kişi veya kişiler de mahkemeye getirilerek yargılama yapılır, suç ispatlanabilirse, gereken ceza verilirdi.

Had ve kısas cezasını gerektiren suçlarda, şahitler dinlendikten sonra, güvenilirliklerinin tespiti için mahkemece yürütülmesi gereken tezkiye işlemleri tamamlanıncaya kadar, emniyet tedbiri olarak, davalı tutuklanırdı. Bunun dışında, sadece sabıkalı kişiler ve kaçmasından endişe edilenler, tedbir olarak tutuklanabilirlerdi. Tutukluların, güvenilir kişilerin kefaletiyle serbest bırakılması ise her zaman mümkündü.

Ortada ciddi bir sebep yokken bir kişinin hürriyetini bağlamak doğru olmazdı. Zaten Osmanlı yargı sisteminin hapishanelerle tanışması, 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun çıkmasından sonra olmuştur. Ayrıca, ceza yargılamasında vicdani delil diye bir şey kabul edilmemiştir. Çünkü insan şeref ve haysiyeti her şeyden üstün sayılıyordu. Suç işlediği kesin olarak ispat edilmedikçe kişi cezalandırılmamalıydı.¹⁴⁰

---

¹⁴⁰Bayındır, *a.g.m*, s.70-71.

V.BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİNDE GÖRÜLEN HAPİS OLAYLARI VE HAPİSHANELERİN ÖZELLİKLERİ

5.1.OSMANLI DÖNEMİNDE GÖRÜLEN HAPİS OLAYLARI

Osmanlılar döneminde, 1300-1512 arasında meydana gelen hapsedme olaylarını konu alan çalışmada; ilk hapsedmenin 1389-1402 yılları arasında hüküm süren Yıldırım Bayezid döneminde meydana geldiği belirtilmektedir. Yağma ve talanda bulunan Germiyanoğlu Yakup Bey ve adamları hapsedilerek İpsala zindanına gönderilmiştir.¹⁴¹ 1393 yılında meydana gelen başka bir olayda, görevini kötüye kullanan yirmi kadar kadı bir evde hapsedilir ve evin ateşe verilmesine karar verilir. Padişahın ikna edilmesi üzerine, kadılar suçları ölçüsünde cezalandırılarak serbest bırakılır.¹⁴²

Birçok olayda esirlerin hapsedildiği görülmektedir. Hapisle sonuçlanan bazı olaylarda makam kaygısının bulunduğu belirtilmektedir. 1512 yılına kadar olan dönemde, Osmanlılarda reaya sınıfından olanların hapsedildiklerine rastlanmamıştır. Bazı olaylarda, hapse atılanlar birkaç gün içinde serbest kalırken, bazı olaylarda uzun süre tutulmuşlardır. Hapsedilenlerin bazısı gördükleri kötü muamele sonucu veya bilinmeyen nedenlerle yaşamını yitirmişti. Hapsedme yerlerinin fiziksel koşulları ile ilgili bir bilginin mevcut olmadığı belirtilmektedir.¹⁴³

Sonraki yıllarda benzeri hapsedme olaylarına sıkça rastlanmıştır. Bu hapsedmelerin günümüzdeki anlamı ile hapis cezasıyla bir benzerliği yoktur. Suçlu olduğu düşünülen kişiler öldürülmek veya başkaca cezalarının infazının sağlanması için hapsedilmiştir. Hapis tek başına bir ceza olmadığı gibi hapis cezasının infazını sağlamaya yönelik infaz kurumları da mevcut değildi.

¹⁴¹Necdet Öztürk, “Osmanlılar’da Hapis Olayları (1300-1512)”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005, s.101.

¹⁴²Öztürk, *a.g.m*, s.104.

¹⁴³Öztürk, *a.g.m*, s.127-128.

Osmanlı Devletinde, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, ülkenin değişik bölgelerinde devlete veya kişilere karşı suç işleyenlerin, ıslah olmaları için Kıbrıs'a sürgün edildiği belirtilmektedir. Özellikle Magosa, özel hükümlülerin gönderildiği bir yer olmuştur. Yapılan sürgünler, adada yaşamaya mahkûm edilme anlamına gelen cezirebentlik, kalede veya zindanda mahkûm edilme anlamına gelen kalebentlik veya zindanbentlik biçiminde gerçekleşmekteydi. Kıbrıs adasının sürgün yeri olarak seçilmesinde, adada yaşam koşullarının zor olması ve kaçmanın mümkün olmaması etkili olmuştur. Kıbrıs'a sürgün edilenlerin arasında suç işleyen normal vatandaşların yanında, görevlerinde usulsüzlük yapan aralarında kadıların, müftülerin de yer aldığı resmi görevliler de bulunmaktadır. Kişiler tek başlarına adaya sürgün edilebildikleri gibi aileleriyle birlikte de gönderilebiliyorlardı.¹⁴⁴

Sürgün, suçluyu, yaşam alanından dışlama pratiğinin geleneksel yoludur. Bir bireyi suçlu olduğu için dışlama, ağır ruhsal bunalımlara neden olur. Zaten her cezalandırma, yaşam alanındaki diğer bireyler içindir. Güçlü duygusal bağlara yönelik bu tehdit, sevdiklerine, sevdiği nesnelere, yaşam alanına yoksun kalmaya işaret eder. Hasret ruhsal bir cezadır ve eziyet verici bir duygu olmakla, türün geri kalan üyeleri üzerinde büyük bir korku oluşturur. Otorite bu korkuyu arzulamaktadır.¹⁴⁵

İşlevsel açıdan hapisane, sürgüne benzer. Bir çeşit içerideki sürgündür. Yaşam alanının içinde yaşam alanından yoksun bırakmayı amaçlar.¹⁴⁶

Osmanlı Devleti'nde, İslam hukukunun etkisi ile "fahişe" olarak adlandırılan kadınların ağır biçimde cezalandırıldığı, uygulanan cezalar arasında, hapis ve sürgün cezalarının önemli bir ağırlığı bulunduğu belirtilmektedir.¹⁴⁷ Verilecek idam veya sürgün cezası hüküm altına alınmaya veya verilen ceza infaz edilinceye kadar olan sürede suçlular hapsediliyordu. Kayıtlar incelendiğinde hapis kalma süresinin pek uzun olmadığı görülmektedir. Ramazan ayına denk geldiğinde hapis süresinin uzadığı,

¹⁴⁴Ali Efdal Özkul, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kalebentler ve Cezirebentler", *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005, s.130-132.

¹⁴⁵Aksu, *a.g.m.*, s.64.

¹⁴⁶Aksu, *a.g.m.*, s.65.

¹⁴⁷Ali Karaca, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fahişe Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün", *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005, s.153.

hapsetmeye dayak benzeri kötü muamelenin eşlik ettiği belirtilmektedir. Bir örnekte fahişe bir kadına verilen kürek cezasının 1 yıl hapis cezasına dönüştürüldüğü not edilmiştir.¹⁴⁸

Kadınların suç sayılan davranışlarından dolayı aldıkları cezalara bakıldığında, genel olarak kısa süreli tevkif diyebileceğimiz bir hapis ve büyük oranda da sürgün cezası verildiği göze çarpmaktadır.¹⁴⁹

1730-1830 yılları arasında pek ünlü olan Hazreti Baba Cafer Zindanı'nda fahişe kadınlar için özel bir bölüm bulunmaktaydı. Nitekim Midilli adasına sürgüne gönderilmek üzere 10 fahişe kadının zindana alındığına dair kayıtlara rastlanmıştır. Fahişe kadınların imam evlerinde hapsedildikleri ve III. Selim döneminde imam evinde hapsedilen fahişe kadınların boğularak öldürüldüğü kayıtlara geçmiştir.

1839-1845 tarihleri arasında İstanbul'daki belli başlı hapisanelerin; 1. Tersane-i Amire Zindanı, 2. Bab-ı Ali Tomruğu, 3. Bab-ı Seraskeri Tomruğu, 4. Ticarethane-i Amire Hapishanesi, 5. Tophane-i Amire hapishanesinin olduğu da zikredilmelidir. Tanzimat'tan sonra, şehir ve büyük ilçelerdeki cezaevlerinin bir odasının kadınlara ayrıldığı ancak imam ve muhtar evlerinin kadınların hapsedildiği yerler olarak kullanıldığı bilinmektedir.¹⁵⁰ Aynı zamanda kadın hapishanesi olarak kaza yönetimi tarafından güvenilir kadınların evleri maaş karşılığında hapishane olarak kullanılmıştır. Bu tür uygulamaların çok yaygın olduğunu birçok yazışmadan tespit etmek mümkündür. Akhisar kazası kadın hapishanesinin bir odadan ibaret olup ihtiyacı karşılayamaması ve üstelik gardiyanının da olmamasından dolayı kadın mahkûmların celp edilemediği bildirilmiştir. Çözüm olarak 50 kuruş icarla Emine Hatun'un hanesinin hapishane haline getirilmesine, 50 kuruş maaşla gardiyan olarak istihdamına gerek olduğu bildirilmiştir. Bir başka belgede ise Karesi'nin vilayet merkezi olmasına rağmen kadınlar hapishanesinin bulunmadığı, 1883'te tutuklu bulunan bazı kadınların Balıkesir'de 60 para verilerek dışarıda tutulan evlerde cezalarını çektiklerinden söz edilmektedir. Bu şekilde kalmalarının sakıncalı olduğu, mevcut hapishanenin yanına

¹⁴⁸Karaca, *a.g.m.*, s.160.

¹⁴⁹Karaca, *a.g.m.*, s.158.

¹⁵⁰Karaca, *a.g.m.*, s.153-154.

kadınlara ait bir hapishane yapılması gerektiği bildirilmiştir. Ayrıca bu kadınların kürek cezasına mahkum olarak şehir kethüdasının evinde kaldıkları, burada onları korumak ve kollamak için bir görevlinin bulunduğu, mahkumlarının İstanbul'daki Hapishaneyi Umumiye'ye nakilleri üzerinde durulmuştur.

1883'te Karesi vilayetinde hükümet mevkiinin uygun bir yerinde kadınlar hapishanesi yapılabilmesi için 11490 kuruş gerektiği, bunun 1882 yılının muvazene defterinden alınabileceği belirtilmiş olup 1892 yılında kadınlar hapishanesi inşası planlanmıştır. Kira bedelleri ve gardiyan maaşları gibi sorunların yanında çok sınırlı da olsa mevcut kadın hapishanelerinin fiziki koşullarında da sıkıntılar vardır. Koyulhisar hapishanesini 1910 yılında Mesudiye Belediyesi tabibi teftiş ederek, hapishane komisyonuna ayrıntılı bir rapor sunmuştur. Raporda Koyulhisar hapishanesinde suçlara göre odalar tasnif edilmiştir. Kadın mahkumlar için ayrılmış odanın diğer odalar da farklı değil duvarlarının ve tavanının mutlaka elden geçirilmesinin gerekli olduğu, mevcut pencerenin çok küçük ve odanın ışık almadığı, bir pencere daha açılarak bu sorunun giderilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Yine XX. yüzyılın başlarında yapılan bir teftiş sonucunda Alanya hapishanesinin son derece rutubetli ve sağlık şartlarına uygun olmadığı anlaşılmıştır. Aynı bir kadın hapishanesi olmayıp bu hapishanenin bir bölümü kadınlara ayrılmış olup, kadınlara ayrılan bölümün penceresiz ve zindan tarzında olduğu, sağlığa elverişli olmaması nedeniyle burada tutuklu ve hükümlü bulundurulmasının mümkün olmadığı, şiddetli yağmurlarda hapishanenin çatısının aktığı, tutukluların bu yüzden hastalandıkları ifade edilmiştir. Benzer durumda olan bir başka kadın hapishanesi de Aydın sancağındaki hapishanedir. Bu hapishanenin de kullanılamaz durumda olduğu yeni bir hapishane inşasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Zira hapishane olarak kullanılan binanın sahibinin tamirine rıza göstermemesi üzerine hükümet binasının avlusuna ihtiyacı karşılayacak boyutta yeni bir kadın hapishanesinin yapılmasının mümkün olup olmadığı sorulmuştur.

Devletin birçok kazasında kadın hapishanesi mevcut değildir. Bundan dolayı, kadın mahkûmların hapsedilmesi için her yerde hane kiralama ve gardiyan tayinine

lüzum görülmektedir. Kadın mahkûm sayısının oldukça az olmasına rağmen hapishane kira bedelleri ve gardiyan maaşlarının karşılanması devlete ciddi anlamda bir yük getiriyordu. Bu gerekçeyle yeniden yapılandırılmakta olan hapishanelerde kadına ait yerlerin ayrılması, kadın hapishanesi olmayan kazalarda ise mevcut hapishanelerden bir koğuşun kadınlara tahsis edilmesi veya yeni bir koğuşun ilavesi suretiyle bu sorunun çözülmesi, bunun mümkün olmaması durumunda hükümleri kesinleşmiş kadın mahkûmların kadın hapishanesi bulunan civar kazalardan birine veya mezkûr liva hapishanesine gönderilmesi istenmiştir.

Buradan da anlaşıldığına göre kadın hapishanelerinin ülke geneline yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Böylece devlet ciddi miktarları bulan giderlerden de kurtularak ekonomik yükünü hafifletmek istemiştir.¹⁵¹

Osmanlılarda iki tür hapishane bulunmaktaydı. Hukuk ve ticaret mahkemesi kararı ile hapsedilenler ile cinayet, cünha ve kabahat suçlarından mahkûm edilenler farklı hapishanelere konulmaktaydı. Hapishanelerin azlığı nedeniyle, cinayet suçundan mahkûm edilenler ile cünha suçundan mahkûm edilenler aynı hapishanelerde bulunmaktaydı. Öte yandan Osmanlılarda, ihzar ve tevkif ismi verilen ve hapis cezasına benzeyen kurumlar bulunmaktaydı. İhzarda kişiler yirmi dört saat tutuklu kalırlardı, tevkifte ise, zanlıların kaçmasını ve delilleri karartmasını engellemek için otuz bir gün süre ile geçici veya süresiz olmak üzere hapsedilmeleri mümkündü. Ceza mahkemeleri nezdinde tevkifhane bulunmaktaydı.¹⁵²

Hapis cezası Tanzimat'a kadar pek uygulanmamış, hapishane Osmanlı Ceza Hukuku'ndaki yerini ancak Tanzimat'tan sonra almaya başlamıştır. İlk zamanlarda mahbes olarak adlandırılan ve haklarında hüküm kesinleşmemiş olan suçluların alıkonulduğu bu mekânlar, hapishane olması amacıyla inşa edilmiş yapılar olmayıp, hükümet binaları altında veya şehrin üst yöneticisinin ikametgâh ve işyeri olarak kullandığı konağın tomruk dairesi, mahzeni, kale, tophane, saray gibi binaların içinde bu amaçlara yönelik olarak ayrılmış yerlerdi.

¹⁵¹Saadet Tekin, "Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XXIX, S.47, Ankara, 2010, s.91-94.

¹⁵²Doğan, *a.g.t.*, s.124.

Osmanlı Devleti'nde cezaevleri olarak genellikle kale burçları kullanıldı. Karanlık, havasız ve nemli oldukları için bu yerlere Farsçada “karanlık, sıkıntılı ve dehşete düşürücü hapisane” anlamına gelen “zindan” adı verilmişti. İstanbul'daki Yedikule, Eminönü'ndeki Baba Cafer ve Kasımpaşa'daki Tersane zindanları başlıca cezaevleriydi. Zindanlar genellikle subaşının denetimindeydi ve buradaki hükümlülere iyiliksever kimselerin yardımıyla bakılırdı. İstanbul zindanları 1831'de kaldırıldı ve Sultanahmet'te Mehterhane olarak anılan İbrahim Paşa Sarayı'nın bir bölümünde “Hapishane-i Umumi” kuruldu. Bununla birlikte, İstanbul dışında kale burçlarının zindan olarak kullanılması sürdü.¹⁵³

Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle klasik dönemde, hapis, yaygın bir ceza infaz yöntemi değildi. Osmanlı fetvalarında nadiren bahsedildiği üzere, bir kişinin hapsedilmesi sultanın kararına bağlıydı. Klasik dönem Osmanlı kanunlarında, hapis kavramının ne kadar süreyi kapsadığı açık olarak belirtilmemiştir. Yayınlanan fetvaların birçoğu, hapis cezasının süresini, hapse giren kişinin “*Tövbe ve salahı zahir oluncaya dek*” şeklinde belirsiz bir zaman dilimi ile sınırlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda hapis, ilk zamanlarda ağır suçlar için süresiz olarak ya da süresi tamamen padişahın takdirine bırakılarak uygulanmıştır. Süreli hapis cezası, Osmanlı hukukuna ilk olarak 1838 tarihli Askeri Ceza Kanunu'nun kabulü ile girmiştir.¹⁵⁴

¹⁵³Şebnem Özkan, *Türkiye'de Yetişkin Suçluluğu Üzerine Cinsiyetler Arası Bir Karşılaştırma*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İzmir, 1998, s.38; Sultanahmet'te bulunan eski İbrahim Paşa Sarayı Hapishane-i Umumiye ismiyle İstanbul'un en büyük hapishanesi olarak hizmet vermektedir. Hapishanede 250 ve 500 kişilik olmak üzere iki koğuş vardı. Ayrıca “Karadelik” denen güneş görmeyen özel bölümler ve sıbyan koğuşu bulunmaktaydı. Hapishane-i Umumi binası eski bir yapı olması ve hapishane olarak inşa edilmemesinden dolayı sürekli tamirattan geçiriliyordu. Tutuklu ve hükümlülerin birçoğu yataksız ve elbisesizdi. Hapishanenin hastanesinde ilaç bulunmamaktaydı. Memurlar da maaş alamadıklarından vazifelerini tam yapmıyordu. Hapishane-i Umumi'deki en büyük problemlerden birisi personel eksikliği idi. Hapishane idari odalarında kâtip ve odacı sıfatıyla mahkûm ve tutuklu çalıştırılması kanuna uygun olmadığı için bundan vazgeçilmesi gerektiği teftiş raporlarında sıkça belirtilmekteydi. İstanbul'da bulunan Hapishane-i Umumi'deki bu sıkıntıların kamuoyunda sık sık gündeme gelmesi, mülkiye müfettişleri tarafından sürekli teftiş edilmesine neden olmaktadır. Bu teftişler neticesinde yazılan raporlarda belirtilen eksikliklerden yapılması mümkün olanlar imkân dâhilinde kanunlara ve mevzuata uygun olarak yerine getirilmeye çalışılmaktaydı. Bkz. Mücahit Özçelik, “Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 7/ S. 14, Güz 2011, s.27.

¹⁵⁴Adak, a.g.t, s.32.

Tanzimat dönemi ve daha doğrusu II. Mahmut ve onu takip eden dönem, yargı organları açısından da yeniden düzenlemelere sahne olan bir devredir. Tanzimat'tan önce Osmanlı ülkesindeki yargı gücünü tek başına denecek kadar müstakil olarak kullanan Şer'iyye Mahkemeleri'nin, daha doğrusu kadıların bu yetkileri ve düzeni, II. Mahmut'tan itibaren azalmaya ve yeni düzenlemelere maruz kalmıştır. 1838 tarihinde kadıların yetkilerini kötüye kullanmalarını önlemek ve mevcut usulsüzlükleri ortadan kaldırmak amacıyla “*Tarik-i İlmiye’ye Dair Ceza Kanunname-i Hümayunu*” yürürlüğe konmuştur. Bütün kadılar şeyhülislama bağlanmış ve kadıların idari mahalli idare yetkileri de kaldırılmıştır. 1839 tarihli Tanzimat Fermanı, her konuda hukuki düzenlemelerin yapılmasını amirdi. Buna göre Şer'iyye Mahkemeleri de düzenleme altına alınmıştır.¹⁵⁵

5.2.OSMANLI'DA HAPİSHANE MİMARİSİ

Osmanlı İmparatorluğu döneminde hapisane olarak kullanılan yapıların mimarisiyle ilgili ayrıntılı araştırmalar yapılmadığından dolayı bu konuda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak genel olarak Osmanlı hapisanelerinin, kaleler, tersaneler, askeri kışlalar gibi başka amaçlarla inşa edilmiş olan yapıların tadilat yoluyla hapisanelere dönüştürülerek kullanıma açıldığını görmekteyiz. Osmanlı hapisanelerinin mimari sistemi, mahkûmların sınıflandırılmasına uygun olmayan topluluk sistemi şeklinde yapılandırılmıştır. Her ne kadar yayınlanan nizamnameler ile mahkûmların cinsiyet, yaş ve işledikleri suça göre sınıflandırılması düşünülmüşse de tam olarak uygulamaya geçilememiştir. Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren terk edilen topluluk sistemi, Osmanlı ceza infaz kurumları mimarisinin karakteristik bir özelliğini oluşturmaktadır. Topluluk sistemine uygun yapıların inşa edilmesi sınıflandırma sistemine göre daha düşük bir maliyeti gerektirmektedir.

¹⁵⁵ Akgündüz, *a.g.m.*, s.55; Tarik-i İlmiye’ye Dair Ceza Kanunnamesi hakkında ayrıntılı bilgi için Çadircı, “Osmanlı Dönemi Anadolu Kent Tarihi Yazımında Karşılaşılan Güçlükler”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri*, s.24-31 Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu Tarik-i İlmiye’ye dair Ceza Kanunnamesi adlı bölüme bkz.

Sonuç olarak, Osmanlı ceza infaz hukuku ile ceza infaz kurumları mimarisinin hiçbir zaman birbiriyle bağdaşmadığı görülmektedir. Hapishane binalarının, Batı formunda ve nizamname dâhilinde inşasına II. Abdülhamit döneminde de devam edilmiş, Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında hapishane yapım ve onarımlarına hız vermiştir. İttihat ve Terakki'nin yönetimi ele alması ve bu dönemde yapılan hukuk reformları hapishane inşaatlarının da itici gücünü oluşturmuştur diyebiliriz. Hapishane inşaatları için “Hapishaneler Heyet-i Fenniyesi” adı altında çok sayıda yerli ve yabancı mimar, mühendis, kalfa ve ustalardan oluşan bir grup istihdam edilmiştir. 1917 yılına gelindiğinde, modern hapishaneler ve tevkifhaneler yapılması gerektiği üzerinde durulmuş hatta bu iş için Almanya'dan para yardımı da alınmıştır. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde devlet, inşaatları başlamış olan hapishanelerin kısa sürede bitirilmesi için imkânlarını zorlamış, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarının yaşandığı dönemde bile hapishane inşaatlarının bitirilmesine çalışılmıştır. Hapishane inşaatlarını tamamlama konusundaki bu gayreti, savaş gibi kaotik bir atmosferde suçlu sayısının artmış olması da etkilemiştir.¹⁵⁶

5.3.MAHKÛMLARIN KAYIT DEFTERLERİ

Osmanlı Devleti'nde hapishane ve tevkifhanelere ait mahkûm ve mevkûfların sayıları yoklama cetvellerine kaydedilmiştir. Yoklama cetvelleri yılda üç kez dörder aylık dönemler halinde düzenlenmiş olup, bu cetvellerde suçluların sayıları ile birlikte, işledikleri suçların sınıflandırılmasına da yer verilmiştir. Yoklama cetvellerinde suçlar; cinayet, cünha ve kabahat olarak belirtilmiştir.¹⁵⁷

Yoklama cetvellerinden başka bir de, yoklama cetvellerinde yer alan ve ağır ceza verilmesini gerektiren, cinayet suçlarının işlendiği tarih, suçun nerede işlendiği, suçun cinsi, kim tarafından, kime karşı işlendiği, eğer suçlular yakalandıysa tarihi, yakalanamadıysa sebebi ve görevde ihmali bulunan memurun olup olmadığı ile işlenen suç hakkında ayrıntılı bilgilere yer veren cinayet cetvelleri tutulmuştur.

¹⁵⁶Adak, *a.g.t.*, s.19-20.

¹⁵⁷Zafer Atar, “XX. Yüzyıl Başlarında Turgutlu Hapishanesinin Genel Durumu”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX/ S. I, Manisa, Mart 2011, s.92-93.

Yoklama ve cinayet cetvelleri dışında, hapishanelere ait bilgi edinebileceğimiz bir diğer kaynak da izahat varakalarıdır. Yoklama cetvellerinden farklı olarak izahat varakalarında, mahkûm ve mevkulardan yaşı 18'den küçük olanlar ile siyasi suçlular hariç olmak üzere cezalarını tamamlamaya altı ay kalmış olanlardan devlet menfaatine çalışabilecek yol tamircileri ile çiftçilerin sayısı yer almaktadır. Ayrıca mahkûm ve mevkulaların meslekleri, işsiz olan var ise işsizlerin adedi ve hapishanede yiyeceklerin nasıl temin edilerek hazırlandığına dair ayrıntılı bilgiler mevcuttur.¹⁵⁸

Osmanlı Devleti idare sistemi içinde, XX. yüzyılın başında vilayetlerin merkez ve mülhakatında bulunan hapishane ve tevkifhanelerinde mevcut olan tutuklu ve hükümlüleri gösteren defterler, Zaptiye Nezareti'ne gönderilmekteydi. Zaptiye Nezareti'nin kaldırılmasından (1909) sonra bu defterler Dâhiliye Nezareti'ne sunulmaya başlandı.¹⁵⁹

---

¹⁵⁸ Atar, *a.g.m*, s.95.

¹⁵⁹ Ali Rıza Gönüllü, "XX. Yüzyılın Başında Alanya Hapishanesi(1906-1919)", *Zindanlar ve Mahkumlar*, Ed. Emine Gürsoy Naskali - Hilal Oytun Altun, Babil Yay., İstanbul, 2006, s.61.

VI. BÖLÜM

HAPİS CEZASI VE KANUNLAŞTIRMA HAREKETLERİ

Osmanlı cezaları arasında hapis cezasının Tanzimat dönemindeki kanunlaştırma hareketlerinden nasibini aldığını daha önceki konularda sık sık dile getirmiştik. Hapis veya hürriyeti bağlayıcı birçok ceza bu dönemde yayımlanan ceza kanunlarıyla can bulmuştur. Bu nedenle batılılaşmaya doğru atılan bu ilk adımın yani Tanzimat döneminin özelliklerini anlatmak gerekmektedir.

6.1.TANZİMAT DÖNEMİNİN ÖZELLİKLERİ

Osmanlı imparatorluğu'nun XIX. yüzyılda karşılaştığı temel sorun hem iç hem de dış kaynaklıdır. Gücünün doruğunda olduğu XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlılar, Macaristan'dan Kırım'a ve Tunus'tan İran Körfezi'ne kadar uzanan toprakları yöneten ve Doğu Akdeniz'de egemen olan bir güçtür.¹⁶⁰ Ancak XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlılar, askerî, ekonomik, teknolojik ve idari açılardan Avrupalı büyük güçlerin oldukça gerisinde kalmıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlılar aslında ne büyük ne de küçük bir güçtü; geleceği, hem idarecileri hem de Avrupalı devletler için bir sorun haline gelmiş, gitgide karanlığa gömülen eski büyük güçlerden biriydi.¹⁶¹

İmparatorluğun güçsüzlüğü nedeniyle toprakların ve devletin çıkarlarının korunmasının, silahlı güçlerin kullanımından daha çok diplomasi ve uzlaşma arayışlarına bağlı hale geldiği bir dönem başlaması nedeniyle diplomasi, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti için, her zamankinden daha önemli bir hale gelmiştir. Gerek padişah, gerekse Bâb-ı Âlî için diplomasi pek çok açıdan bir savunma aracı haline gelmiştir. Diplomasi sayesinde imparatorluğa verilecek zararlar önlenebilir, yardım elde edilebilir ve imparatorluğun bir dizi reformlarla kendini geliştirdiği ve batılı olma yoluna girdiği

¹⁶⁰ William Hale, *Türk Dış Politikası 1774 – 2000*, Çev. Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2003, s.1.

¹⁶¹Hale, *a.g.e*, s.2.

konusunda Avrupalı güçler ikna edilerek onlardan gelmesi çok arzulanan destek sağlanabilirdi.¹⁶²

“Düzme, düzenleme, sıraya koyma” anlamına gelen Arapça “tanzim” sözcüğünün çoğulu olan Tanzimat, Osmanlı İmparatorluğu’nda gerçekleştirilen ıslahat karşılığında kullanılan bir deyim olup, Tanzimat-ı Hayriye Fermanı’nın ilanı ile (3 Kasım 1839) başlayan dönemi ifade etmektedir. Bu ferman, Topkapı Sarayı’nın Gülhane Bahçesi’nde okunarak ilan edilmesi nedeniyle de Gülhane Hattı Hümayunu adıyla da anılmaya başlamıştır. Tanzimat, bazı araştırmacılara göre hukuki yönden I. Meşrutiyet’in ilanına (1876), bazılarının göre ise II. Meşrutiyet’in ilanına (1908) değin devam etmiştir. Esasında Tanzimat, III. Selim döneminden itibaren bilinçli bir biçimde yapılmaya çalışılmış bulunan ıslahat girişimlerinin bir devamı niteliğini kazanmak suretiyle Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasına değin sürüp gitmiştir.¹⁶³

Eski Osmanlı terimi olan “nizam” (düzen) sözcüğü Lale Devri’nde yeni yöntemle tertiplenmiş birlikleri bulunan ordu örgütü anlamını almıştır. Ancak şimdiki “tanzim” sözcüğündeki nizam verme ise askerlik alanından daha da öteye gitmiştir.¹⁶⁴

Tanzimat devresi olarak isimlendirilmiş olan reform dönemi, Osmanlıların sosyal gelişmeleri içinde birdenbire ortaya çıkan, özellikleriyle bir adacık halinde görünen bir olay değildir. Reformları devam ettiren, onları sonraki aynı çeşit hareketlere bağlayan bir zincir halkasıdır.¹⁶⁵

Tanzimat döneminde başlayan ve hız kazanan her alandaki ıslahat ve değişikliklerin önemli bölümlerinden birisi de hukukla ilgili olanıdır. Tanzimat zihniyetine uygun olarak Batı’yı örnek alan ilerleme ve yenilikler, hukuk sahasında; yabancı kanunların kabulü, içerik olarak eski ve millî kalınsa da şekil olarak Batılı

¹⁶²Roderic Davison, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi”, Çev. Hayrettin Pınar, *Tanzimat – Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalçık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoneix Yay., Ankara, 2006, s.207-216.

¹⁶³Yaşar Yücel/Alı Sevim, *Türkiye Tarihi (Osmanlı Dönemi 1730- 1861)*, C. IV, TTK Basımevi, Ankara, 1992, s.237.

¹⁶⁴Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2010, s.253.

¹⁶⁵Tarık Zafer Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, Yenigün Yay., İstanbul, 1999, s.79.

kanun yapma tarzının benimsenmesi, hukukî meclislerin ve mahkeme teşkilatlarının düzenlenmesi şekillerinde kendini göstermiştir.

Tanzimat döneminde hukuk alanında yapılan değişikliklerin önemli bir özelliği de geçiş dönemini yansıtmasıdır. Bu dönemde oluşan birikim ve tecrübe neticesinde Cumhuriyet dönemindeki hukuk inkılabının yapılması ve bu inkılâbı hazırlayacak kişilerin yetişmesi kolaylaşmış, bu dönemdeki kısmî iktibaslar, sonraki dönemdeki küllî iktibaslara uygun zemin hazırlamıştır.¹⁶⁶

Tanzimat Fermanı'nın kanunlarla ilgili bölümü şu şekildedir:

“Düzenli kanunlar çıkarılmadıkça kuvvetlenme, kalkınma ve huzur, mümkün olmayıp hepsinin esası da açıklanan notlardan ibarettir. Bundan sonra suçluların davaları şeriat kanunlarına göre herkesin önünde incelenip hüküm verilmedikçe hiç kimse hakkında gizli açık idam ve zehirlenme gibi işlemler yapılmayacak, hiç kimse, başkasının ırz ve namusuna el uzatamayacak ve herkes, mal ve mülküne tam bir serbestlikle sahip olacak ve kullanacak ve kimse kimsenin işine karışamayacaktır. Sözelimi, biri suç işlemiş olsun, onun mirasçuları onun suçu ile suçlandırılmayacağından suçlunun malına devletin el koymasıyla mirasçılar, haklarından yoksun bırakılmayacaktır. Tebaamızdan olan Müslümanların ve diğer milletlerin bu el koymalardan istisnasız faydalanmaları için can, ırz, namus ve mülkiyet maddelerinde, şeriat hükmü gereğinde, bütün ülke halkına tarafımızdan tam garanti verilmiştir.

Başka hususlara dahi oybirliği ile karar verilmesi gerektiğinden Meclisi Ahkâm-ı Adliyye üyeleri, gereği kadar çoğaltılacak ve vekiller, devlet adamları belirli günlerde orada toplanacak ve herkes, düşüncelerini hiç çekinmeden serbestçe söyleyerek can ve mal güvenliği ve vergilerin belirlenmesi hususlarına dair gereken kanunları karar altına alacaklar, öte yandan askeri düzenlemede Babı Seraskeri Darı Şüra'sında söyleşilip gereken kanunlar kararlaştırılacaktır. Her kanun karara bağlandıkça hattı hümayunumuzla onaylanması için tarafımıza arz olunacaktır. Şeriatı uygun olan bu kanunlar, ancak din ve devlet, mülk ve milleti kalkındırmak için konulacağından

¹⁶⁶Bozkurt, a.g.e,s.218.

tarafımızdan buna aykırı hareket vuku bulmayacağına ant içilip Hirka-i Şerife odasında bütün ulema ve vekillerin huzurunda, Tanrı adıyla ayrıca ant içilecektir. Ulema ve vekiller de ant ettirilecektir. Bu sebeple ulemadan vezirlerden kim olursa olsun, bundan sonra bu şeriat kanunlarına aykırı hareket edenlerin ortaya çıkan suçlarına göre rütbeye, hatır ve gönüle bakılmaksızın layık oldukları cezaya çarptırılmaları için özel bir ceza kanunnamesi düzenlenecektir. Bütün memurların şimdiki durumda yeterli maaşları vardır. Olmayanların da durumu ayarlanacaktır. Onun için şeriat bakımından çok kötü sayılan ve ülkenin yıkılmasına en büyük sebep olan rüşvetin bundan sonra olmamasının da bir kanunla sağlam bir şekilde sağlanmasına çalışılacaktır.”¹⁶⁷

6.2.OSMANLI YARGI TEŞKİLÂTINDAKİ GELİŞMELER

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemi, şer'i hukuk ve örfi hukuk alanlarından oluşmaktaydı. Şer'i hukuk; ilahi irade mahsulü sayılan kurallarla, bu kuralların müçtehitler tarafından yorumlanmasıyla ortaya çıkan bir hukuk alanıdır. Devletin temel yasası niteliğinde olan bu kurallar, fıkıh kitaplarında yer almaktaydı. Diğer bir deyişle bu kurallar, yasa tekniğine uygun değildi. Örfi hukuk ise; şer'i hukukun düzenlemediği alanlarda, sınırlı yasama yetkisine dayanarak Ulül-emr'in yani yönetici kesimin koymuş olduğu kurallarla oluşan hukuk alanıdır. Ulül-emr'e ya da yasa yapma mevkiinde bulunan bir kuruma böyle bir yetki tanınması zorunludur. Zira yasa koyma hak ve yetkisi bulunmayan bir siyasal otoriteden söz edilemez. İslam hukuku için de bu böyledir. Ancak bu kuralların şer'i hukuka aykırı olmaması gerekirdi. Gerek şer'i hukukun yorumlanması ve uygulanabilir hale getirilmesi, gerekse örfi hukukun şer'i hukuka uygunluğunun denetlenmesi, ulema sınıfına ait bir görev ve yetki idi. Bu nedenle ulemanın, yasama faaliyeti konusunda etkin bir rol oynadığı söylenebilir. İşte bu noktada, örfi (sultani) hukuk kurallarının şer'i hukuka uygunluğu ve dolayısıyla meşruluğu, fetvalarla sağlanırdı. Bu fetvalar da, yasa tekniğinden uzaktı.¹⁶⁸

Bütün İslam hukuku, itiraf edilmemiş bir çelişki, yani şeriat ile örf arasındaki çelişki üzerine kuruludur. Bu çelişki görüntüde halledilmişti. Kanunlardaki ikincil

¹⁶⁷Yücel/ Sevim, *a.g.e*, s.251-252.

¹⁶⁸Durhan, *a.g.m*, s.59.

hususlara ilişkin olan örf, doğal olarak şeriatla bağlı sayılmaktaydı. Ama gerçekte işler çok daha karmaşıktı. IX. yüzyıldan beri dondurulmuş, yani içtihat kapıları kapatılmış ve ilk fıkıh âlimleri ile onların görüşlerine dayalı okulların yaptığı yorumların çerçevesine sıkışmış olan şeriat, fetva derlemelerinde kayda geçmiş şeyhülislam kararlarının çerçevesinde çok zorlukla verilmekteydi. Daha sonra şeyhülislamlara örf hukukunun şeriatla uygunluğunu doğrulama görevi verildi. Zamanla örf hukuku kuralları genişleyip yayıldı ve şeriatı bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyen özel hukuk alanına iterek, uygulamada gerçek bir kamu hukukuna dönüştü. Bu açıdan bakıldığında, Tanzimat döneminde başka İslam ülkelerinde gerçekleştirilen Batılılaşma bu oldubittinin resmileştirilmesinden başka bir şey değildi. Örf tek tek kanunlar, toplu kanunlar, anayasalar halinde düzenli hale getirilirken, şeriatla dayalı özel hukuk alanı daraldı ve hatta bazı durumlarda tamamen bir tarafa bırakıldı.¹⁶⁹

Tanzimat kavramı; siyasal, yönetsel ve sosyal alanda Batılılaşmayı ifade ettiği gibi, bunun ayrılmaz bir parçası olan hukuk ve yargı alanındaki gelişmeyi ve değişmeyi de ifade eder. Hukukta ikilik, Tanzimat'ın genel sonuçlarından biridir. Bu ikilik, doğal olarak yargıya da yansımıştır. Tanzimat döneminde, bir yandan geleneksel yargı teşkilâtı korunurken, diğer yandan iktibas edilen yeni yasaları uygulamak üzere yeni yargı kurumları oluşturulmuştur.

Tanzimat döneminde oluşan yeni mevzuat, yargı teşkilâtında da yenileşmeyi gerekli kılmaktaydı. Geleneksel yapısını ve işleyiş biçimini muhafaza eden Şer'iyye Mahkemeleri, yeni gelişmelere uygun bir gelişme gösteremeyince, yeni yargı kurumları da zorunlu hale gelmişti. Bu nedenle, Tanzimat'ın genel vasfı olan ikici anlayış, yargı teşkilâtı alanında da kendisini göstermiştir. Tanzimat döneminde çıkarılan her yasa, Şer'iyye Mahkemeleri'nin görev ve yetkilerinden bir parça koparmıştır ancak, dinsel hukuka göre işleyen ve bu hukuku uygulayan mahkemeler ile Tanzimat yasalarına göre işleyen ve bu hukuku uygulayan mahkemeler, yargısal yaşamda aynı anda var olmuşlardır.¹⁷⁰

¹⁶⁹Stefan Yerasimos, "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012, s.514.

¹⁷⁰Durhan, *a.g.m*, s.58-59.

XIX. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin gündeminde hassas bir yeri işgal eden hukuk ve adalet sorunu, Tanzimat ile birlikte şeriatın alanı dışında yer alan yargı organlarının kurulmasını gerekli kılmıştı.¹⁷¹ Tanzimat'ın, geleneksel adli sistemin yerini alacak yeni laik yasalar ve kurumların yaratılmasına ön ayak olduğu söylenebilir. 1850 yılında ilan edilen Ticaret Kanunnamesi ve bunu takiben 1851'de çıkarılan Ceza Kanunnamesi, şeriatın dışında var olan bir hukuk ve yargı sisteminin Osmanlı'da ilk kez tanınması anlamına gelmekteydi.¹⁷² 1858 Arazi Kanunnamesi ve aynı yıl çıkarılan yeni bir Ceza Kanunnamesi, 1860'da karma mahkemelerle birleştirilen ticaret mahkemelerinin yeniden düzenlenmesi gibi önemli adımlarla hukuk alanındaki yeniliklere devam edilmiştir.¹⁷³

Kanun kavramını yücelten Tanzimat, hukuki meşruluk ve kanunilik gibi temel hukuk kavramlarının da imparatorluğa girmesini sağlamıştır. Yeni gelişen ekonomik gereksinimlerden doğan hukuki ihtiyaçlara, dini temelli kuralların karşılık veremeyeceği anlaşılmış ve bu doğrultuda adımlar atılmıştır. Düzensizlik ve güvensizlikten bunalan halk kitlelerinin gereksinimlerine de, merkezi devlet aygıtının rasyonelleştirilmiş yeni yasalarla cevap verdiği gözlemlenmektedir. Tüm bu yasalaştırma çabalarına rağmen, Tanzimat döneminde Adliye Nezareti'nin kuruluşu tamamlanamamış, nezaretin kurulması 1870 yılını bulmuştu.¹⁷⁴

Tanzimat ile başlayan ve II. Abdülhamit döneminde de devam eden hukuk reformları, Abdülhamit idaresinin ilk birkaç yılında gerçekleştirilmiştir. 1879 yılında ikisi adliye ve mahkemelerin örgütlenmesi, ikisi de hukuk usulüyle ilgili dört kanun çıkarılmıştır. Müslüman ve gayrimüslimlerin arasındaki davalara bakmak için kurulan ve karma mahkemeler olan Nizamiye Mahkemeleri de düzenlenmiştir. Yine 1879 yılında, 1808 tarihli Fransız Ceza Kanunu'nun tercüme edilmesiyle sorgu hâkimleri, savcılar ve adli çalışanların yetki ve salahiyetleri ile şahitler, deliller, suç aletleri, celple tevkif işlemleri gibi konularda düzenlemeler getiren Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu oluşturulmuştur.¹⁷⁵

¹⁷¹Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, 2003, s.94-95.

¹⁷²Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, TTK Yay., Ankara, 2004, s.114.

¹⁷³Lewis, *a.g.e.*, s.118.

¹⁷⁴İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 1983, s.98.

¹⁷⁵Bilbaşar, *a.g.m.*, s.45.

II. Abdülhamit Dönemi'nde adaletin çeşitli mahkemeler tarafından dağıtıldığını belirtmiştik. Bunlar: Nizamiye mahkemeleri, şariat mahkemeleri, cemaat mahkemeleri, karma ticaret mahkemeleri ve konsolosluk mahkemeleri idi.¹⁷⁶ Böylece devletin sona ermesine kadar sonsuz görev ve yetki çatışmaları içerisinde, bir arada görev yapan bu mahkemelerle adalet yerine getirilmeye çalışıldı.¹⁷⁷ Sadrazam Sait Paşa, II. Abdülhamit'e sunduğu bir layihada, devletin çöküşünün adaletin uygulanışındaki gevşeklikten kaynaklandığını belirtmektedir. Sait Paşa, adliye teşkilatında bir dizi ıslahat çabasına girişmiştir. Ceza muhakemeleri usulleri ile hukuk muhakemeleri usullerinin tespit edilmesi, mahkemelerde savcılık teşkilatının kurulması, merkezde ve vilayetlerde adliye müfettişliklerinin oluşturulması, hapisanelere dair yeni nizamlar yapılması bunlardan birkaçıdır. Ancak belirtmek gerekir ki, Sait Paşa'nın bu çabaları mahkemelerdeki suiistimalleri önlemeye yeterli gelmemiştir. Hatta Sait Paşa'nın ıslahatları, yabancı devletlerce, Osmanlı hükümetinin yetişmiş memur kadrosunun olmadığı yönündeki eleştirilerine de hedef olmuştur.¹⁷⁸

Yapılan tüm bu değişikliklerin bir amacı da Osmanlı adli sistemi hakkında yabancı devletlerden gelen eleştirilere cevap vermek ve kapitülasyonlarla tanınmış olan yabancı adli imtiyazların kaldırılmasına ya da sınırlandırılmasına ortam hazırlamaktır. Ancak Osmanlı yönetiminin, bu konuda başarılı olduğunu söylemek oldukça zordur. Gerek ilamların icrası gerekse hukuk muhakeme usulü hakkındaki kanunlar yabancı elçiliklerce tanınmış ve yabancı cemaatlerin "haricez memleket" imtiyazları yerleşik olarak kalmıştır. Yabancı eleştirilere karşı yaşanan bu başarısızlık, 1908 devrimine dek hukuk alanında değişiklik ve düzenleme çalışmalarına girişilmesini de engellemiştir.¹⁷⁹

6.2.1. Tanzimat Dönemi İdari Yargı: Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye

Tanzimat döneminde yönetim hukuku alanında da yenilikler yapılmıştır. Bu yenilikler idari yargı, idari denetim ve taşra örgütünde olmak üzere üçe ayrılabilir. Bu

¹⁷⁶Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Ankara, 1988, s.342.

¹⁷⁷Bozkurt, *a.g.e.*, s.115.

¹⁷⁸Karal, *a.g.e.*, s.348-350.

¹⁷⁹Lewis, *a.g.e.*, s.181-182.

bölümde, konumuzla alakalı olması sebebiyle idari yargı alanındaki yenileşme faaliyetlerine değinilecektir.

6.2.1.1.Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'ye

Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye konusuna geçmeden önce Osmanlı devlet yönetiminde XV. yüzyıl ortasından XVII. yüzyılın ilk yarısına kadar en önemli karar organı olan Divan-ı Hümayun'dan da bahsetmek gerekir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ana danışma meclisi Divan-ı Hümayun' dur. Fonksiyonel açıdan Divan-ı Hümayun kuruluşundan itibaren bütün kanunların görüşülüp karara bağlandığı, örfi hukuk kurallarının konulduğu bir yasama organıdır. Sadrazam başkanlığında toplanan Divan-ı Hümayun, yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarını hükümdar adına yürütürdü.¹⁸⁰

Divan-ı Hümayun, Osmanlı devlet idaresindeki işlevinin yanı sıra, bir yargı organı olarak da iş görmüştür. Çoğu zaman bir üst mahkeme gibi çalışan bu kurum bazen de ilk mahkeme olarak çalışmıştır. İlk mahkeme olarak; kadı, müderris, tarikat şeyhi gibi ilmiye sınıfına mensup kişilerin, diğer dinlerin ruhani önderlerinin, imtiyaz tanınan müste'menlerin ve saray görevlilerinin muhakemeleri re'sen Divan-ı Hümayun tarafından yapılmaktaydı. Divan-ı Hümayun dışında Çarşamba Divanı, Cuma Divanı gibi başka divanlar da mevcuttu.¹⁸¹

Divan-ı Hümayun'un bidayet mahkemesi görevi yanında asıl görevi, bir nevi isti'naf ve temyiz mahkemesi olarak da işlev görmektir. Burada hüküm önce hukuka uygunluk bakımından yani temyizen incelenmekte, bir hukuka aykırılık tespit edilmişse bu defa isti'naf incelemesine geçilmektedir. Divan'ın kararları kesindir ve sanık hazırsa hükmün gereği hemen icra edilir.¹⁸²

¹⁸⁰Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012, s.373-375.

¹⁸¹Said Nuri Akgündüz, *a.g.t.*, s.27.

¹⁸²Said Nuri Akgündüz, *a.g.t.*, s.33.

Divan-ı Hümayun “Padişah Divanı” anlamına gelmektedir. Sıkı bir merkeziyetçilikle yönetilen Osmanlı Devleti’nde Divan-ı Hümayun merkezdeki en önemli işleri gören makam sahiplerinden oluşur ve padişah adına karar verirdi. II. Murat döneminde divan, Divan-ı Hümayun vasfını kazanmaya başlamış ve tam gelişmiş şeklini Fatih Sultan Mehmet zamanında almıştır. XV. yüzyıl başlarından itibaren Divan-ı Hümayun devlet içinde padişahattan sonra en önemli yeri aldı, bu durum XVII. yüzyıl sonlarına kadar sürdü. II. Mahmut’un merkez teşkilatında yaptığı büyük reform bir sembol durumuna düşmüş Divan-ı Hümayun’un sonu oldu ve kabine sistemine geçildi. Ancak Divan-ı Hümayun bir gösteriş ve teşrifat aracı olarak hiçbir hukuki ve siyasi fonksiyonu bulunmadan devletin sonuna kadar korundu.¹⁸³

Tanzimat, bir yeniden yapılanma hareketidir. Yasallık ve eşitlik ilkeleri, bu hareketin özünü teşkil eder. Osmanlı Devleti’nin tüm kurumları, bir şekilde bu hareketten etkilenmişlerdi. Eşitlik ilkesi; ülkede yaşayan herkesin, eşit olarak yargılanmasına olanak verecek, yeni yargı kurumlarını gerekli kılmaktaydı. Şer’iyye Mahkemeleri, yeni dönemin ihtiyaçlarını karşılayamadı. Nitekim henüz Tanzimat’tan önce 1837 yılında oluşturulan Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye’ye yönetsel yargıya ilişkin görev ve yetkiler de verilmek suretiyle, Şer’iyye Mahkemeleri’nin görev ve yetkilerinin daraltılması yoluna gidilmiştir.¹⁸⁴ 24 Mart 1838¹⁸⁵ yılında kurulan ve yasama ve yargı yetkileri ile donatılan Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye yargı sistemindeki gelişmelerin başlangıcını oluşturur.¹⁸⁶

Tanzimat döneminin en önemli özelliklerinden biri de yasama yetkisinin artık padişah değil, bir kurul tarafından kullanılmasıdır. Yüzyıllar boyunca Osmanlı padişahları yasama yetkilerine dayanarak ve şer’i çerçeveye uygun fermanlarla hukuki kuralları koymuşlardı. Bu gelenek ve sistemde, II. Mahmut’un kendi yetkisini sınırlamak pahasına, yasama ve yargı işleriyle uğraşmak üzere Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye adlı bir kurul oluşturması ile büyük bir değişiklik yapıldı. İlk kez bir Osmanlı padişahı, yasama yetkisini bir kurula devretmişti.

¹⁸³ Ahmet Mumcu, “Divan-ı Hümayun”, *DİA*, C. IX, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1994, s.430-431.

¹⁸⁴ Durhan, *a.g.m.*, s.62.

¹⁸⁵ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ(1838-1868)*, TTK Yay., Ankara, 1994, s.16.

¹⁸⁶ Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s.36.

Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye (Adalet-Hukuk İşleri Yüksek Kurulu)¹⁸⁷, II. Mahmut tarafından kurulmuş, ancak etkinliğini Abdülmecit’le göstermeye başlamıştır.¹⁸⁸ Meclisin kurulma gerekçelerinin başında, ilanı düşünülen Tanzimat’ın uygulanması gelmekteydi. Öte yandan, imparatorluğun kuruluşundan beri var olan geleneksel Divan-ı Hümayun ile olağanüstü durumların meclisi olmakla birlikte sık sık toplanmaya başlamış bulunan Meclis-i Meşveret’in erklerini kaybetmiş olmaları ve düzenli üyeleri, mekânı ve bürokrasisi olan bir meclis ihtiyacı, pratikte bu yeni meclisi gerekli kılan faktörler arasındaydı.

Osmanlı Devleti’nin geleneksel yargı teşkilâtının, XIX. yüzyılda ortaya çıkan gelişmeleri ve yenilikleri karşılamaktan uzak kalması, yargı yetkisi kullanan bazı kurulların (meclislerin) ortaya çıkması sonucunu doğurdu. Kurul (meclis, divan) geleneği, Osmanlı Devleti’nde çok eskilere dayanmaktaydı. Kuruluş döneminden XVII. yüzyıla kadar, devlet yönetiminde önemli rol oynayan Divan-ı Hümayun; devletin iç ve dış en önemli işlerinin görüşülüp karara bağlandığı bir kurul, organdı. Bu yüzyıldan itibaren devletin kurum ve kurallarında meydana gelen genel bozulmaya bağlı olarak, bu divan da önemini ve gücünü giderek kaybetmeye başladı. Bu suretle doğan boşluk, vezir-i azam divanları ile doldurulmaya çalışılmıştı.¹⁸⁹ Ancak bu durum, yeni bir danışma ve karar kuruluna olan ihtiyacı ortadan kaldıramamıştı. Bu nedenle, zaman zaman toplanan ve devletin ileri gelenlerinin oluşturduğu “Meşveret Meclisi” ön plâna çıktı. III. Selim dönemindeki “Nizam-ı Cedid” denilen yenileşme hareketlerinin programlanması ve uygulanması sırasında daha çok toplanmaya başlayan bu meclis (kurul), giderek, Divan-ı Hümayun’un yetkilerini kullanan bir meclis haline geldi.¹⁹⁰ II. Mahmut dönemi ise, meşveret meclisinin yoğun biçimde toplandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde yapılan bütün ıslahat hareketlerinde, bu meclisin önemli katkıları olmuştur.¹⁹¹

¹⁸⁷Bozkurt, *a.g.e.*, s.134.

¹⁸⁸M

,usa Çadircı, “Tanzimat”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi*, Der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2007, s.59.

¹⁸⁹Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s.16.

¹⁹⁰Durhan, *a.g.m.*, s.69.

¹⁹¹Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s.16-17; Meclis-i Meşveret, Divan-ı Hümayun’dan farklı olarak, kendisine bağlı bir bürokrasisi ve kalemleri (büroları) olmayan, düzenli ve belirli bir mekânda toplanmayan bir özellik göstermektedir. Bu meclis, imparatorluğun kuruluş döneminden itibaren olağanüstü dönemlerde ve ancak, padişahın hatt-ı hümayunu ile fevkalade durumlarda toplanmaktaydı. Divan-ı Hümayun’dan farklı olarak

Meşveret meclisi devlet yönetiminde etkili bir konumda bulunmasına karşılık, düzenli bir çalışma sistemine ve kurumsal bir yapıya sahip değildi. Kendisine bağlı bir bürokratik örgütü bulunmuyordu. İhtiyaca göre padişahın bir hatt-ı hümayunu ile toplanan bu meclis, gündemindeki konuları görüşerek padişaha fikir verirdi. Meşveret meclisi bu yapısı ile Divan-ı Hümayun'dan boşalan yeri tam anlamıyla dolduramadı. Belirli kuralları olan, yerleşik ve düzenli bir meclise (kurula) duyulan ihtiyaç ortadan kalkmadı. Bu nedenle II. Mahmut; yararına inandığı meşveret toplantılarına resmi bir hüviyet kazandırmak gereğini duydu. 1837 tarihinde kurulan Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye ile meşveret meclisi kurumsal bir yapıya dönüştü.¹⁹²

İlk düzenleme Sultan II. Mahmut döneminde kurulmuş olan bu Mecliste yapıldı ve birtakım iç düzenlemelere gidilerek üye sayısı genişletildi. Üyeler padişah tarafından atandı. Bu yalnız padişahın değil, Tanzimat yöneticilerinin de bir isteği idi. Özellikle Reşit Paşa Avusturya, Prusya örneklerinden etkilenecek bu yolu tercih etmişti. Çünkü Paşa meşrutî sistemi doğru bulmasının yanı sıra, reform karşıtlarının seçim yoluyla mecliste çoğunluk sağlamasından da korkuyordu.

8 Mart 1840'da padişahın da hazır bulunduğu bir törenle Meclis açıldı. Padişah burada bir açılış konuşması yaptı ve Tanzimat'ın amaçlarını yeniden özetledi: *“Bütün dileklerimin özü, Şariatça ve akılca iğrenç olan kıyım ve adaletsizliğin büsbütün yok edilmesi, bütün uyruklarımın refah ve rahatı, ülkemizin ve devletimizin bayındır ve güçlü duruma getirilmesidir.”*

Meclisin yetkileri oldukça genişti. Tanzimat'ta yürürlüğe girecek tüm yasaları yapmakla görevliydi. Toplumun çehresini değiştiren tüm kanun ve tüzükler bu meclisçe hazırlanacaktı. Başka komisyonlarca ele alınan yasalar ancak bu meclisin onayından sonra yürürlüğe girebiliyordu. Ayrıca yargı görevi de vardı.¹⁹³ Meclis bir temyiz

---

geniş bir katılım ile, halen görevde olan devlet adamlarının yanı sıra emekli devlet adamlarının da çağrıldığı, geniş katılımlı bir danışma kuruluydu. Savaşa ve barışa karar vermek gibi son derece önemli iç ve dış meseleler görüşülürdü. Bkz. Seyitdanlıoğlu, “Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, s.376; Çadırcı, “Tanzimat Dönemi'nde Türkiye'de Yönetim(1839-1856)”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi*, s.179.180.

¹⁹²Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s.17-18.

¹⁹³ Akçam, *a.g.e.*, s.169.

mahkemesi görevini üstlenmiştir. Bu Osmanlı hukuku bakımından çok önemli bir aşamadır. Yüzyıllardır şer’i mahkemelerin verdikleri kararların kesin olduğu ve temyiz merciinin bulunmadığı bir hukuk düzeninde, önce ceza davalarını görme yetkisinin meclislere devri, sonra da bu meclislerin verdikleri kararların bir üst mahkemede görüşülmesi usulü, kuşkusuz Tanzimat’ın getirdiği yeniliklerin en başında yer almaktadır. İdam cezası gerektiren suçlarla ilgili davalara bakma görevinin yanı sıra, idari yargı görevi de olan bu meclis, yüksek rütbeli devlet görevlilerini de yargılıyordu ki bu bize meclisin “Yüce Divan” niteliğine de sahip olduğunu göstermektedir.¹⁹⁴

Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye’ye yönetim işlerinde danışma ve memurları yargılama, devletle kişi arasındaki uyuşmazlıkları çözme görevi verilmiştir. Bu kurul, günümüzdeki Danıştay’ın kökenidir. Bu kurul yalnızca idari yargı ile görevliydi.¹⁹⁵ Eyalet meclislerinde çözüme bağlanamayan hukuki sorunlarla, hırsızlık, adam öldürme ve eşkıyalık gibi suçları işleyenlerin yargılamaları da bu mecliste yapılıyordu.

Bu meclis, Osmanlılarda, ilk meşruti meclisin habercisi de sayılabilir.¹⁹⁶ 1854 yılında kadar bu kurul hem idari yargı görevini yürütmüş, hem Tazminat’ın ilk dönemindeki kanun tasarılarını hazırlamıştır. O yıl Meclis-i Ali-i Tanzimat adlı başka bir kurul oluştu ve kanun tasarılarının, nizamnamelerin, reform esaslarının hazırlanması görevi Meclis-i Ali-i Tanzimat’a verildi. Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye ise, yalnız idari yargı ile görevlendirildi.¹⁹⁷ 1861’e kadar çalışmalarını sürdüren, Meclis-i Ali-i Tanzimat’, istenen başarı elde edilemeyince yeniden Meclis-i Vala ile birleştirildi ve yeni bir düzenleme yapılarak Meclis-i Vala içinde üç ayrı daire oluşturuldu. Dairelerden birisi mülki idare, diğeri kanun ve nizamnameler, öbürü ise adalet işleriyle görevli kılındı. 1868’de ise bu kurul Şura-yı Devlet ile Divan-ı Ahkâm-ı Adliye olarak yeniden ikiye ayrıldı. Şura-yı Devlet ilk oluşan Osmanlı meşrutiyet meclisinin çekirdeğini teşkil

¹⁹⁴Bozkurt, *a.g.e.*, s.136.

¹⁹⁵Bülent Tahiroğlu, “Tanzimat’tan sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, İletişim Yay., İstanbul, s.593; Bu Meclis’in çalışmalarını düzenli olarak yürütebilmesi için yayınlanan Nizamname’ye göre, Meclis bir başkan on dört üyeden oluşacak ve her gün toplanacaktı. Bu üyeler, vezirler, ulema, devlet ricali ve gerekirse askeri kumandanlar arasından seçilecekti. Bkz. Bozkurt, *a.g.e.*, s.135.

¹⁹⁶Akçam, *a.g.e.*, s.169; Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye’nin görev ve yetkileri için bkz. Çadircı, “Tanzimat”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi*, s.59-60.

¹⁹⁷Tahiroğlu, *a.g.m.*, s.593; Ayrıntılı bilgi için bkz. Bozkurt, *a.g.e.*, s.136-137.

eder.¹⁹⁸ Divan-ı Ahkâm-ı Adliye¹⁹⁹, adliye mahkemelerinin en yükseği (Yargıtay) oldu ve idare hukukundan ayrıldı. Şura-yı Devlet ise Fransız örneğine göre kurulmuştur. Bugünkü Danıştay gibi, hem idarenin kollarına, hem kişi ile idare arasındaki anlaşmazlıklara, hem memurları yargılamaya, hem de kanun ve nizamname taslaklarını incelemeye bakıyordu.

1876 Kanun-ı Esasisi ile kişilerle idare arasındaki davalara bakma yetkisi adliye mahkemelerine verilmiş, Türk idare yargısının gelişimi bir süre durmuş ve Danıştay'ın yargı işleri, sadece memurların yargılanmasıyla sınırlı kalmıştı. Öte yandan Şura-yı Devlet'in idari denetim yetkisi artmış ve özellikle devlet sözleşmelerinin ve imtiyaz anlaşmalarının gözden geçirilmesi konularıyla da uğraşmaya başlamıştır.²⁰⁰ Meclislerin yargı hakları Nizami Mahkemeler kuruluncaya kadar devam etti.²⁰¹

Meclis-i Vala, ilke olarak Şer'iyye ve ticaret mahkemelerinin bakamadığı cezaî ve idarî davalara hem bidayet mahkemesi hem de üst mahkeme olarak bakmaktaydı. Meclis-i Vala'nın şer'i hukuk dışında kalan konularda yaptığı yargılamaya Nizami yargılama adı verilmiştir. Meclis-i Vala'da görüşülüp alınan kararlar, sadrazamlık makamı aracılığıyla padişaha arz edilirdi. Padişahın onayını kazanan bu hükümler kesinleşir ve tatbik edilirdi. Meclis-i Vala kararları, Takvim-i Vekayi'de özet olarak yayınlanır, genelde sadece hüküm kısmı verilirdi.²⁰²

¹⁹⁸Akçam, *a.g.e.*, s.169.

¹⁹⁹Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye, görev alanına giren hukuk ve ceza davalarını temyizen inceleyen ilk mahkeme kabul edilmektedir. Kuruluşuna iki faktör etki etmiştir. Öncelikle böyle bir mahkemenin kuruluşuna duyulan hukuki ihtiyaç ilk sırayı almaktadır. İkinci sırada ise, nizamiye mahkemelerinin kuruluşunda rolü olan Batılı devletlerin tesiri ve baskısı yer almaktadır. Paris Konferansı'nda Batılı devletlerin, mahkemelerin kendi istekleri doğrultusunda yeniden düzenlemesi için baskı yapması üzerine, Osmanlı Devleti idari ve adli yapıda yeni düzenlemelere gitti ve sonuçta ise bu kurumlar ortaya çıktı. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Akif Aydın, "Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye", *DİA*, C.IX, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1994, s.387-388; Hulusi Yavuz, "Adliye", *DİA*, C. I, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1988, s. 389-390; Kemal H. Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Çev. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2006, s.34.

²⁰⁰Tahiroğlu, *a.g.m.*, s.593; Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye ve bu kurumun kendi içerisindeki görev tasnifine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Çadircı, "Tanzimat", *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi*, s.79-81; Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala 1838-1868*; Seyitdanlıoğlu, "Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, s.373-385; Çadircı, "Tanzimat Dönemi'nde Türkiye'de Yönetim", *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi*, s.180-187; Lewis, *a.g.e.*, s.114-121;Bozkurt, *a.g.e.*, s.136-149.

²⁰¹Akçam, *a.g.e.*, s.170.

²⁰²Said Nuri Akgündüz, *a.g.t.*, s.72.

Tanzimat Fermanı; ortaya koyduğu ilkelerle, hukuk devletine giden yolu açmış bulunuyordu. Osmanlı tebaasının din ve mezhep farkı gözetilmeksizin, can, mal, ırz ve namus gibi doğal haklarının yasalarla güvence altına alınacağı devletçe taahhüt edilmişti. Islahat Fermanı'nda da Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasında çıkacak ticari ve cinayet davalarının karma divanlarda görüleceği belirtilmişti.

Fermanlarda belirtilen bu esasların yaşama geçirilebilmesi için, devletin mevzuatında ve yönetiminde ıslahata girişilmesi, yargı teşkilatında da ıslahatı gerekli kılmaktaydı. Zira çok etnikli ve çok dinli bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde esas itibarıyla dinsel hukuk (İslâm hukuku) uygulandığı için, bu dine mensup olmayanların, özel hukuk alanında bu hukuka tabi olmaları ve dinsel hukuka göre işleyen Şer'iyye Mahkemeleri'nde yargılanmaları beklenemezdi. Özellikle Islahat Fermanı'nda açıkça vurgulanan Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın ilânı ile girilen yenileşme sürecinde Osmanlı padişahı; tebaasına bazı temel hakları tanımış ve bu hakların, çıkarılacak yeni yasalarla güvence altına alınacağına söz vermiştir. Hatta bu yasalara, kendisinin de uyacağına dair yemin etmiştir. Ancak, bireyin endişesizce ve huzur içinde yaşaması için bu hakların yasalarla düzenlenmesi, yeterli bir güvence sayılamazdı. Bireyin haklarını düzenleyen yasaların, amaçlarına uygun olarak uygulanabileceği hususunun da hukuksal güvenceye kavuşturulması gerekirdi. Padişahın, şer'i hukuka ve konulacak olan yeni yasalara uyacağına dair yemin etmesi, bu anlamda bir güvence değildi. Bu nedenle, bireylerin subjektif haklarını düzenleyen yasalar, siyasal ihtiraslar dışında kalan ve yasa koyucunun etkisinden uzak olan hâkimler tarafından uygulanabilir olmadıkça bu haklar güvence altına alınmış olamazdı.²⁰³

6.3.TANZİMAT DÖNEMİ KANUNLARINDA HAPİS CEZASI

Osmanlı Devleti, kanun yapma fikrine yabancı olmamakla birlikte, Tanzimat ile birlikte değişen şey, bu alanda Batı'yı örnek alarak ve sadece ihtiyaç duyulan konuları değil, bütün bir hukuk dalını içine alan düzenlemeler yapıyor olmasıdır. Temel hukuk

---

²⁰³Durhan, *a.g.m*, s.63-64.

dallarında yapılan kanunlar ve diğer hukukî düzenlemeler de bu değişimi göstermektedir.

Anayasa hukuku sahasında bir hukukî belge olarak görebileceğimiz Tanzimat ve Islahat Fermanları, vurgu yaptıkları temel hak ve hürriyetler konusu ile çağdaş anayasa mantığını yansıtmaktadır. Özellikle suç takibi ve cezalandırmalardaki keyfiliklerin kaldırılacağı vb. teminatlar vermeleri ile öne çıkan bu belgeler, ayrıca vatandaşlar arasındaki eşitliği de ön plana çıkarmaktadır.²⁰⁴

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda batılılaşmanın etkisiyle devlet yönetiminde yapılan düzenlemelerin adli sisteme de yansiyarak suçluların cezalandırılması yöntemi olarak hapisanelerin ortaya çıkışının Avrupa'yla eşzamanlı gerçekleştirildiği söylenebilir. Bu süreçte Batı'da olduğu gibi Osmanlılarda da cezalandırma sisteminde değişiklikler olmuş ve suçluların cezalandırılmasında zindan ve mahbesten, hapishaneye doğru geçiş başlamıştır.²⁰⁵

6.3.1.1256 (1840) Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu

Tanzimat fermanı ile yapılması emredilen kanun, fermanın okunmasından altı ay sonra, 3 Mayıs 1840 tarihinde yayımlanmış ve 11 yıl yürürlükte kalmıştır.²⁰⁶

Bu kanunla ilk kez İslam hukukunun dağınık ve yetersiz hükümlerinden sıyrılarak yeni bir düzenleme yapılmıştır.²⁰⁷ Tanzimat dönemindeki kanunlaştırma hareketlerine, 1840 yılında çıkarılan ceza kanunu ile başlanmıştır. Suç ve cezalarda yasallık ilkesiyle bağdaşmayan ta'zir suç ve cezalarının yol açtığı güvensizlik ortamı giderilmeden yapılacak yenileşme hareketlerinin olumlu bir sonuç vermeyeceği, Fermana açıkça belirtilmiştir. Bu nedenle Tanzimat döneminde çıkarılan ilk yasa, ceza hukuku alanında olmuştur. Daha sonra kabul edilen 1851 ve 1858 tarihli ceza kanunları ile ta'zir sistemi yerine, yeni bir ceza hukuku sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır.²⁰⁸

²⁰⁴Said Nuri Akgündüz, *a.g.t.*, s.51.

²⁰⁵Özçelik, *a.g.m.*, s.18.

²⁰⁶Doğan, *a.g.t.*, s.118.

²⁰⁷Çadircı, "Tanzimat", *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi*, s.81-82.

²⁰⁸Durhan, *a.g.m.*, s.60.

Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye ve bazı devlet erkânından oluşan 44 kişilik bir komisyon tarafından hazırlanan kanun, bir mukaddime ve bir hatime ile on üç fasıl ve kırk bir maddeden meydana gelmektedir. Kanunda zikredilen suçlara verilen ta ‘zir cezaları arasında siyaseten katl, kürek, hapis, sürgün, tekdir ve memuriyetten çıkarma cezası bulunmaktadır.²⁰⁹ Kanunda, Osmanlı yönetimi aleyhinde konuşanlara bir ilâ beş yıl arası hapis, ayaklanma çıkartanlar için de ömür boyu hapis veya ölüm cezası öngörülüyordu. İdam cezası bu dönemde de uygulanmaktaydı. Ancak bu cezanın infazı için padişahın onayı gerekmektedir.²¹⁰ Düşünce ve ifade açısından karışık ve uygulamada da etkisiz olan bu kanunun, Osmanlı Devleti’nde yasama ilkesinin görülen ilk denemesi olduğu bilinmektedir.²¹¹

Osmanlı Devleti’nde İslam Hukuku’nun tanımadığı suçların, padişahın örfî yetkisine dayanılarak cezalandırılmasına alışılmıştı. Bu sebeple ilk düzenlemenin bir ceza kanunu olması tepkiyle karşılanmadı. Ceza Kanunnamesi hazırlanarak yürürlüğe konuldu. Bu, Osmanlı Devleti’nde tüm vatandaşları ayrıcalıksız olarak kapsamına alan ilk kanundur. Nitekim kanunda bu konu üzerinde durulmakta, “*Dağdaki bir çobanla bir vezirin*” eşit tutulacağı belirtilmektedir. Osmanlı vatandaşları arasında sağlanacağı vaat edilen eşitlik bu şekilde, önce ceza alanında ifadesini bulmuş oldu.

Kanun, suçları gruplara ayırmakta, özellikle ölüm cezasını gerektirenleri sıralamakta, bu cezanın yerine getirilmesini padişahın onayına bağlamaktadır. Böylece hükümdarın örfî yetkisine dayanarak gelişigüzel verdiği ölüm cezaları kaldırılmakta, can güvenliğinin sağlanmasında önemli bir adım atılmaktadır. Memurların işleyebilecekleri suçlar ve cezaları sayılmakta, yeni bazı suçlar öngörülmektedir. Bununla birlikte, cezalandırılması gerekli tüm eylemler, kanunda yer almamaktadır. Kanunun en sakıncalı yanı ise, her suça tek, sabit bir ceza verilmesidir. Böylece, hâkim her olayı ayrı ayrı değerlendirip, cezayı azaltma veya arttırma yetkisinden yoksun

²⁰⁹Cin/Akgündüz, *a.g.e.*, s.336.

²¹⁰Adak, *a.g.t.*, s.27-28.

²¹¹Lewis, *a.g.e.*, s.110.

bulunmaktadır. Kanunda hem şer’i hem de örfi cezalar birleştirildiği için ceza hukuku alanında birleşme sağlanmıştır ki, bu çok önemli bir adımdır.²¹²

Kanun-ı Ceza 9. fasıl 1. maddesinde, mali durumuna göre vergi borcunu ödemeyenlerin hapis cezası ile cezalandırılacağı düzenlenmiş, hapsin süresi belirtilmemiştir. Ta’zir türünden olması nedeni ile cezanın süresi yargıcın takdirine bırakılmıştır. Buna göre; hakaret ve kötü söz söyleyenler, beş günden yirmi beş güne, darp edenler, on beş günden üç aya, zabıta memurlarının davetine mazereti olmaksızın uymayanlar, on günden kırk güne kadar hapsedilir. Kanunda kullanılan kavramlar, süresi belli olmayan hapis cezasının kabul edildiğini göstermektedir. Suçun yaptırımı olan cezalar, İslam hukukuna göre düzenlenmiştir.²¹³

12. fasılın 2.maddesinde, *“hakkında mahkemece verilmiş kesin hüküm bulunmadıkça hiç kimse cezalandırılmaz, hapsedilemez ve görevden alınamaz”* denilerek, daha önce, ta’zir cezaları kapsamında yöneticilerin sahip oldukları yargılamasız cezalandırma yetkisi kaldırıldı.²¹⁴

Yargı örgütünde yapılan yeniliklerden biri de, 1840 tarihli Ceza Kanunu’nu uygulamak üzere aynı yıl İstanbul’da oluşturulan “Meclis-i Tahkikat” adlı kuruldur. Böylece ilk kez tek yargıç sisteminden ayrılmış ve yargılamaya başka üyelerin de katılması sağlanmıştır. Meclis-i Tahkikatlar, ilkel de olsa, modern mahkeme kavramına doğru gidişin ilk adımıydı. Meclis-i Tahkik’e hapisane ve tevkifhanelere nezaret etmek üzere hapisaneler müdürü namıyla bir memur ve maiyetine dört kâtip atanacaktır. Hapisaneler müdürünün görevleri hapisanelerin teftiş ve düzenini sağlamak, hastalara baktırmak, süresi dolanları çıkartmak şeklinde belirtilmiştir.²¹⁵

²¹²Tahiroğlu, *a.g.m.*,s.592-593.

²¹³Doğan, *a.g.t.*, s.118; Bozkurt, *a.g.e.*, s.97-99.

²¹⁴Akçam, *a.g.e.*, s.175.

²¹⁵Bozkurt, *a.g.e.*, ss.116-119.

6.3.2.1267 (1851) Tarihli Kanun-ı Cedid

Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye tarafından hazırlanan bu kanun²¹⁶, 1851 yılında “Kanun-ı Cedid” adıyla yeni bir ceza kanunu olarak çıkarılmıştır. Bu kanun, içerik açısından büyük ölçüde 1840 Ceza Kanunu’nun bir benzeridir. Üç fasıl ve kırk üç maddeden oluşan kanun, bir önceki kanun gibi şer-i şerif üzerine inşa edilmiştir.²¹⁷ Bu kanunun en önemli özelliği, kısası gerektiren durumlarda mağdur olan taraf suçluyu affetse bile devletin suçluyu cezalandırmasıdır. Böylece kamu davası anlayışı, Osmanlı hukukundaki yerini almıştır.²¹⁸

Kanunun yayımlanma gerekçesinde, Kanun-ı Ceza’da bazı suçların cezalarına yer verilmediği, var olan bazı cezaların infazının zor olduğu, yapılan değişikliklerin bir araya toplanmasının gerektiği belirtilmiştir. Kanunun 2. ve 3. fasıllarında, hapsedmeye, bir ceza hukuku yaptırımı olarak yer verilmiştir. Hapis cezasının alt sınırı on beş gün ve üst sınırı on beş yıl olarak belirlenmiştir. Bazı maddelerde ise hapis cezasının süresi belirtilmeyerek süresiz hüküm kurulmasına olanak sağlanmıştır. Örneğin: Kanunun 1. fasıl 15. maddesinde, adam öldürme suçuna iştirak eden kadın suçluların, ıslah oluncaya kadar hapsedileceği, bu süre içinde ihtiyaçlarının akrabaları tarafından, akrabalarının bulunmamaları halinde devlet hazinesinden karşılanacağı düzenlenmiştir.

Kanunda hapis cezasının hangi suçların yaptırımı olduğunun ve süresinin ne kadar olduğunun düzenlendiğine diğer örnek, “*yaralayıcı olmayan aletlerle birbirini dövmeye cesaret eden kişilerin ta’ziren on beş günden üç aya kadar hapsedileceği*” biçimindeki düzenlemedir. Kanunda yer alan süresi belirsiz hapis cezalarının kaynağı İslam hukuku olup, ta’ziren uygulanan bu cezaların süresini belirleme yetkisi yargıca bırakılmıştır.

Kanunda sarhoşluk ve kumarbazlık suçunu ikinci defa işleyenlerin, uslanıncaya kadar kürek ve pranga cezası ile cezalandırılacağı şeklinde düzenlenmiştir. Mütecaviz suçlulara tahliye olduktan sonra dahi ıslah olduklarına dair kefil bulma zorunluluğu

²¹⁶Cin/Akgündüz, *a.g.e.*, s.337; Bozkurt, *a.g.e.*, s.99.

²¹⁷Adak, *a.g.t.*, s.28.

²¹⁸Tahiroğlu, *a.g.m.*, s.593; Bozkurt, *a.g.e.*, s.100; Kanun-ı Cedid için ayrıca bkz. Cin/Akgündüz, *a.g.e.*, s.337.

getirilmiştir. Hapis cezasının infazına ilişkin olarak, hasta olan hükümlülerin tedavi için evlerine gönderileceği, bu sürenin ceza süresinden mahsup edileceği, mali yönden zayıf hükümlülerin ihtiyaçlarının giderilmesi düzenlemelerine yer verilmiştir.²¹⁹

Kanun-ı Cedid, 1840 tarihli Ceza Kanunu'nda yazılı olan suçları içine almış ve zabıtaya karşı gelmek, sarkıntılık, sarhoşluk, kumarbazlık, kız kaçırma, sahtekârlık ve kalpazanlık gibi suçlar da bunlara eklenmiştir. 1851 tarihli Ceza Kanunu'ndaki suçlar, uyrukların hayatları ve kişisel güvenliklerine, şeref ve haysiyetlerine ve mallarına karşı işlenenler olmak üzere üç bölümde toplanmıştır.²²⁰ Bu kanunda şer'i hükümlere geniş yer verilmiştir. Bazı suçlar için “prangabendlik”, “üçten nihayet yetmiş dokuz değneğe kadar olmak üzere” dayak cezası kabul edilmiştir.²²¹

Islahat Fermanı'nın maddelerinden biri de hapis ve tevkif konusunu içermektedir. *“Adalet hukukunu insanlık hukuku ile uyumlu hale getirmek için sanıkların veya küçük suç işleyenlerin haps ve tevkiflerine mahsus olan bütün mahper ve diğer mahallerde hapis usulünün mümkün olduğunca kısa bir süre zarfında ıslahı kararlaştırılmıştır. Her halde, hapishanelerde bile hükümet tarafından belirlenen inzibat nizamlarına uygun muamelelerden başka, hiçbir şekilde bedeni ceza, eziyet ve işkence uygulaması yasaklanmıştır. Bu kararlara şiddetle karşı çıkanlar engellenecek ve cezalandırılacaktır. Ayrıca bu muhalefette adı geçen memurlar ile bilfiil icra eden kişiler ceza kanunnamesine göre yargılanacak ve cezalandırılacaktır.”*²²²

Ceza kanununun hazırlanmasından hemen sonra, hem bu kanunun hapishanelerle ilgili maddelerine hayatiyet kazandırabilmek, hem de büyükelçiliklerin, hapishanelerin kötü durumda olduğu gerekçesiyle bu kanunun kendi himayelerinde veya tabiyetlerinde bulunan kişilere uygulanmasına itiraz etmelerini önleyebilmek amacıyla, hapishaneleri düzeltmek için hazırlıklara girişildi.²²³

²¹⁹Doğan, a.g.t, s.118-119.

²²⁰Adak, a.g.t, s.28.

²²¹Musa Çadircı, “Tanzimat”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi*, s.82; Bozkurt, a.g.e, s.99.

²²²Ömer Şen, *Osmanlı'da Mahkum Olmak: Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yay., İstanbul, 2007, s.19; Bozkurt, a.g.e, s.109.

²²³Bozkurt, a.g.e, s.109.

6.3.3.1840 ve 1851 Tarihli Ceza Kanunnamelerinin Genel Değerlendirmesi

Tanzimat döneminin bu ilk iki ceza kanunnamesi, eski Osmanlı ceza kanunları ile birçok yönden benzerlik göstermekteydi. Tanzimat öncesi ceza kanunlarının vaz'ından güdülen amaç; kamu düzenini korumak, daha düzenli bir idare sağlamak, zalim yöneticilere ve tımar sahiplerine karşı halkı korumaktı. 1840 ve 1851 tarihli kanunlarda da aynı gayelere atıf yapıldığını görmekteyiz. Eski Osmanlı kanunlarında kişi aleyhine işlenen suçlar bulunmamaktaydı. Zira bu gibi şahsî hakları şer'î hükümlere terk etmişlerdi ve kamu düzenine ilişmedikçe bu gibi hususlara yer vermemekteydiler. İlk ceza kanunları sistematik bir kişiler aleyhine işlenen suçlar düzenlemesine sahip değildi; cinayet türleri, vücuda zarar verme, tehdit, iftira, sırrı ifşa ve benzeri suçlara temas edilmemişti. Genel olarak Osmanlı kanunnamelerinin özelliği tam olmamalarıdır. Bu, sadece bütün mümkün suç çeşitlerini barındırmıyor olmalarından değil, aslında tatbikatta olan cezaî düzenlemelerin de sadece bir kısmını içeriyor olmalarındandır. Tanzimat'ın ilk ceza kanunları da böyleydi. Bir diğer benzerlik, eski kanunların da, Tanzimat'ın ilk kanunlarının da, ceza hukukunun genel ilkelerine yer vermemeleriydi. Bu gibi ilkeler ilk defa 1858 Ceza Kanunnamesi'nde yer almıştı.²²⁴

6.3.4.1274 (1858) Ceza Kanunname-i Hümayun

1858 tarihli Ceza Kanunu, başkanlığını Ahmet Cevdet Paşa'nın yaptığı ve Meclis-i Ali-i Tanzimat'ın sekiz üyesinden meydana gelen bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. Kanun bir mukaddime, üç bab ve otuz iki fasıl ile iki yüz atmış dört maddeden ibarettir.²²⁵

Osmanlı vatandaşı Ortodoksların haklarını korumak amacıyla çıkartılan 1856 tarihli ferman gereği, 1858 tarihli Ceza Kanunu yayımlanmıştır. 1 Mart 1926 tarihinde kabul edilip, 1 Temmuz 1926 tarihinde yürürlüğe giren 765 sayılı Türk Ceza Kanunu tarafından yürürlükten kaldırılan kanun, dördü TBMM tarafından olmak üzere, birçok defa kapsamlı biçimde değiştirilmiştir. 1858 tarihli Ceza Kanunname-i

²²⁴Said Nuri Akgündüz, *a.g.t*, s.56-5

²²⁵Cin/Akgündüz, *a.g.e*, s.337-338; Bozkurt, *a.g.e*, s.100.

Hümayunu Batı Kanunu örnek alınarak, hatta bazı yerleri aynen tercüme edilerek oluşturulan ilk laik kanundur. 1810 Fransız Ceza Kanunu'nun tercümesi olan kanunda, İslam hukukundan gelen hükümler de yer almıştır. Bilahare yapılan köklü değişikliklerde Alman ve İtalyan Kanunlarının etkisinde kalınmıştır.

Osmanlı Devleti, ceza mevzuatının ilk sistemli kanunu olması nedeniyle önemli bir yere sahip olan kanun, laik hukuk sistemine geçişi hazırlamıştır. 1851 tarihli Kanunda düzenlenen kısas, diyet gibi şer'i yaptırımların kişisel hakları etkilediği oysa suçun aynı zamanda tüm toplumu ilgilendirdiği gözetilerek diğer ülkelerde olduğu gibi bilimsel esaslara dayalı bir düzenlemeye ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.

Kanunda suçlar cinayet, cünha ve kabahat olarak üçlü bir ayrıma tabi tutulmuş, cinayet suçlarına idam, kürek, kalebentlik, ömür boyu memuriyetten uzaklaştırma, medeni hakları kullanmaktan men, cünha ve kabahatler için hapis, memuriyetten yasaklama ve para cezaları öngörülmüştür.

Kanunda tekerrür hükümlerine yer verilmiştir. Buna göre; bir seneden fazla hapis cezasına mahkûm edilen kişi beş sene içinde aynı cünhayı yeniden işlerse, cezası üst sınırdan tayin edilecek, gerekirse iki katına çıkartılacaktır. Bir seneden az hapis cezasına mahkûm olan kişiler, beş sene içinde aynı cünhayı işlerse, daha önce mahkûm oldukları cezanın iki katından az olmamak üzere, işledikleri ikinci suç sebebiyle de hak ettikleri cezanın iki katını aşmamak üzere, bir cezaya mahkûm edilecektir.

Kanunda hapis cezasının infazına ilişkin düzenlemelere yer verilmiş, hapisanelerdeki kimsesiz hükümlülere yardım etme görevinin resmi makamlara ait olduğu belirtilmiştir. Hükümlülerin giyim ve diğer ihtiyaçları o bölgede toplanan vergilerden karşılanacak ve hastane giderleri devletçe karşılanacaktır.

Kanunda 1911 yılında yapılan değişiklikle hapis cezası ile para cezası arasında belirli bir oran kabul edilmiştir. Yine para cezasından çevrilen hapis cezası bir süre ile

sınırlandırılmıştır. 1914 tarihli değişiklikle para cezasının hapis cezasına nasıl çevrileceği düzenleme altına alınmıştır.²²⁶

Ceza hukuku alanındaki hızlı kanunlaştırmaya karşılık, bu kanun uygulanmasıyla doğrudan doğruya ilgili yargılama kuralları çok geç kabul edilmiştir. 1879 yılında, 1808 tarihli Fransız Ceza Yargılama Kanunu'nun çevirisinin yapıp yürürlüğe girmesiyle bu boşluk doldurulmuş ve modern ceza mahkemeleri, bu arada İslam hukukunca bilinmeyen “savcılık” kurumu Osmanlı Devleti'ne girmiştir. Bu kanun, 1929 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Gene 1879 yılında, 1807 tarihli Fransız Hukuk Yargılama Kanunu'na dayanılarak “Usul-ü Muhakeme-i Hukukiye Kanunu” çıkarılmıştır. Böylece Osmanlı yargılama sistemi çok geç modernleşmiştir.²²⁷

1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun, kabul edilmesinin ardından İstanbul Zaptiye Müşiriyeti'nde kabahatler için “Meclis-i Zabıta”, cünhalar için “Divan-ı Zaptiye” ve cinayetler için de “Meclis-i Tahkik ”in kurulması ceza sahasında Şer’iyye Mahkemeleri’nden ayrılık hareketinin başka bir işaretidir.²²⁸

Tanzimat dönemi yasaları, daha önceki örfi düzenlemelere nazaran daha genel ve kapsayıcı nitelikte idi. Bu yasalar, meşruluğun ölçüsü olmuştur. Hükümdar ve diğer devlet görevlilerinin tasarrufları, yasalara uyduğu ölçüde meşruluk kazanacaktır. Bu bakımdan “yasa” kavramı, Tanzimat hareketinin üzerinde en çok durduğu bir konu olmuştur.

Tanzimat öncesi hukuksal yapı, XIX. yüzyılda ortaya çıkan gelişmeleri karşılamaktan uzak kalmıştır. Geleneksel hukuk (İslam hukuku) ıslah edilerek, ortaya çıkan yeni ihtiyaçları karşılayabilir hale getirmenin olanaksızlığı karşısında, Tanzimat döneminde yeni bir hukuk düzeninin temelleri atılmaya başlanmıştır. İslam hukukunun dışında oluşan ve laik karakterli olan bu hukuk düzeni, İslam hukuku ile birlikte ve aynı zamanda yürürlükte olmuştur.²²⁹ Kısacası Osmanlı ceza kanunları, ceza hukukunun

²²⁶Doğan, *a.g.t.*, s.119-121.

²²⁷Tahiroğlu, *a.g.m.*, s.593; 1858 tarihli Ceza Kanunu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cin/Akgündüz, *a.g.e.*, s.337-339.

²²⁸Adak, *a.g.t.*, s.29.

²²⁹Durhan, *a.g.m.*, s.62.

bütünü düzenleyen genel kanunlar değil sadece ihtiyaç duyulan hususları düzenleyen kısmi kanunlardır.²³⁰ Bu kanunlar kısmi olmalarına rağmen, hapis cezasını süreli hale getirmiş ve asli ceza olarak kabul etmiştir.²³¹

6.3.5.Özgürlüğü Kısıtlamanın Sınırsızlığı: Kürek Cezası ve Prangaya Vurma

XIX. yüzyılda sivil yaşamdaki suçlara ilişkin sırayla 1840, 1851 ve 1858 yıllarında olmak üzere, üç adet ceza kanunu yayınlanıp ilan edilmişti. Bu kanunlarda, idamdan sonra gelen en ağır ceza, müebbet ve muvakkat kürek cezasıydı. 1840 tarihli Ceza Kanunu'nda pranga cezası yoktu, ama bu kanunda aynı yıl yapılan zeylde (ek) ve sonraki 1851 ve 1858 tarihli ceza kanunlarında pranga cezasına yer verilmişti.²³²

Osmanlı donanmasında önceleri daha çok ücretle tutulmuş kürekçiler kullanılıyordu. İhtiyaç arttıkça kürekçi temininde satın alınan esirler, savaş esirleri veya mahkûmlardan yararlanmak gibi çeşitli yollara başvurulmaya başlandı. İdam ve kısas cezasına çarptırılanların dışındaki suçlular kürek cezasına tabi tutuluyordu. Esirler ve kürek mahkûmları, gemilerden kaçmamaları için zincirlenmiş halde kürek çekiyor ya da yine zincirli şekilde tersanelerde ağır işlerde çalıştırılıyordu. Esirlerden başlayıp, giderek ağır suç çeşitlerini kapsar şekilde genişleyen kürek cezası, esas olarak kürekçi temin etme ihtiyacından kaynaklanıyordu, ama aynı zamanda da idamı gerektirmeyen ağır suçlar için göz korkutucu bir ceza olarak yöneticiler tarafından benimsenmişti.

Osmanlı donanmasının deniz savaşlarının azalmasıyla birlikte donanmada kullanılacak kürekçi ihtiyacı da azalmış oldu. Kürek cezasını gerektirecek nitelikte suç

²³⁰Aydın, "Ceza", s.478; Şer'i hukukun dağınık hükümlerini birleştirmek, bu alanla ceza hukukunun uyumunu sağlamak amacıyla çalışmalar başlatılmıştır. Cevdet Paşa başkanlığında oluşturulan Mecelle Komisyonu, 1869-1876 yılları arasında İslam hukukunun çeşitli konulardaki dağınık hükümlerini derleyip toparlayarak yayınlamıştır. Mecelle (kanun külliyatı) adı verilen bu derleme, yeni hükümleri kapsayan kanun değil, mevcut ve uygulanmakta olan İslam hukukuna dayalı Osmanlı Medeni Hukuku'nun bir bölümü olarak nitelendirilmektedir. Mecelle, Türk Medeni Kanunu'nun yürürlüğe girmesine kadar uygulamada kalmıştır. Bkz. Çadırcı, "Tanzimat", *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi*, s.82-83; Lewis, *a.g.e.*, s.122-123.

²³¹Cin/Akgündüz, *a.g.e.*, s.328-329.

²³²Yasemin Saner, "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma Ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Ed. Noemi Levy/Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2007, s.173.

işlemiş olan mahkûmlar artık çoğunlukla karada hapis tutuluyorlardı. Taşrada kürek cezasını gerektirecek suçları işleyen mahkûmlar yakalandıkları veya yargılandıkları bölgedeki zindanlarda; başkentte suç işleyen ya da başkente getirilmesine gerek duyulan kürek mahkûmları ise başkentteki Tersane-i Amire 'de hapis kalıyor, zaman zaman donanmanın gemilerinde veya başka tersanelerde veya başka ağır işlerde çalıştırılıyorlardı.²³³

1858 Tarihli Kanun'un 21. maddesine göre, geçici kürek cezası üç yıldan on beş yıla kadar verilebilirdi.²³⁴ Beş yıldan az olan kürek cezaları hükmün verildiği yerin cezaevlerinde infaz edilebilirken, daha uzun süreli kürek cezasının infazının başka yerde yapılması gerektiğine ilişkin 1894-1896 tarihli kaynaklar bulunmaktadır. Bu hükümlüler kürek cezasına özgülenmiş hapishanelere gönderilmekte ve ömür boyu kürek cezası almış olanlardan ayrı koğuşlara konulmaktaydı.²³⁵

XVI. yüzyıldan ibaren uygulanan prangaya vurma cezası, ilk olarak 1851 ve 1858 tarihli kanunlarda düzenlenmiştir. “Pranga” ya da “pranka” olarak anılan uygulama; zindanda bulunan suçlunun ayağına vurulan kütük, tomruk ya da zincirli halka olarak tanımlanmıştır.²³⁶ Ağır suçluların ayağına zincir bağlanarak uygulanan bu ceza, 1869 tarihli Askeri Ceza Kanunu'nda prangaya vurma ayrı bir ceza olarak düzenlenmiştir.²³⁷

Kamus-i Türki'de pranga sözcüğü, pranka imlasıyla yazılmış ve “vaktiyle zindanda mücrimin (suçlu) ayağına urulan kütük, tomruk, mücrimlerin ayağına urulan zincirli halka” diye tarif edilmiştir. Aynı kaynakta prangabent sözcüğü prangabent imlasıyla yazılmış ve “prankaya urulmuş; prankalı” diye açıklanmıştır.²³⁸

---

²³³Saner, *a.g.m.*, s.180-181.

²³⁴Saner, *a.g.m.*, s.s.176.

²³⁵Saner, *a.g.m.*, s.185.

²³⁶Saner, *a.g.m.*, s.163.

²³⁷Cin/Akgündüz, *a.g.e.*, s.329.

²³⁸Saner, *a.g.m.*, s.164.

Pranga hem mahkûmun kaçmasını önleyen, onu zapt etmeyi sağlayan bir tedbir aracıydı ve hem de hapsedildiği yere veya çalışmaya götürülürken prangaya vurulmuş şekilde halkın önünden geçerek teşhir edildiği için diğerlerini korkutma aracıydı.²³⁹

Prangabentlik ile kürek benzer cezalardır. Her iki ceza da hükümlünün ayaklarında zincir olduğu halde çalışmasına dayanmaktadır. Pranga cezasının kürek cezasından farkı, hükümlünün zincire vurulmuş halde çalışmaya götürülüp getirilirken aynı zamanda teşhir edilmesi olup, görenler üzerinde caydırıcı etkiye sahipti.²⁴⁰ Aslında her ikisi de prangalıydı ancak, tersanede hapis tutulacak ya da yine tersane ve gemilerde zahmetli işlerde istihdam edilecek olanlardan ayırabilmek için, birincilere kürek mahkûmu diğerlerine prangabent denilmesi kolaylık sağlıyordu. Başka bir deyişle, prangabentler ile kürek mahkûmlarını birbirinden ayıran nokta, cezalarını çektikleri yerin farklı olmasıydı.²⁴¹ Ayaklarında demir olduğu halde ağır işlerde çalıştırılan hükümlüler halka, onurunu ve namusunu kaybetmiş birer insan olarak teşhir edilmekteydi.²⁴²

“Kalbzenlik (kalpazanlık) habasetine (kötülük) mütecasir (yeltenen) eşhasın on sene müddet için vaz’ı kürek olunması ceza kanunname-i hümayununun iktizasından ise de kürekle pranganın cezaca farklı olmadığına...” şeklindeki bilgi ise pranga cezasıyla kürek cezasının farklı ceza türleri olmadığını vurgulamaktadır.²⁴³ Zaten 1858 tarihli ceza kanununda her iki terim de aynı anlamda kullanılmıştır.²⁴⁴

Yargılanmakta olan tutuklular kadı önüne getirilirken zincire vurulmaktaydı. Bazı örneklerde hükümlüler, kalede hapis tutulurken ayaklarına tomruk vurulmakta ve boyunlarından zincirlenmekteydi.²⁴⁵ XIX. yüzyılın ortalarına kadar tutukevlerinin tomrukhane olarak isimlendirilmesinin nedeni, sanıkların tomruk ismi verilen bir ağaç

²³⁹Saner, *a.g.m.*, s.180.

²⁴⁰Saner, *a.g.m.*, s.178-179.

²⁴¹Saner, *a.g.m.*, s.180.

²⁴²Şen, *a.g.e.*, s.22.

²⁴³Saner, *a.g.m.*, s.177.

²⁴⁴Saner, *a.g.m.*, s.183.

²⁴⁵Saner, *a.g.m.*, s.168-169.

kütüğüne bağlanarak sorgulanmasıydı. Bu işkence yöntemi 1862 yılında kaldırılmıştır.²⁴⁶ Prangabentlik cezası beş ile on beş yıl arası sürebilmekteydi.²⁴⁷

XIX. yüzyılın son çeyreğinde bile hapisane olarak adlandırılan mekân, kimi yerlerde valinin ikamet ettiği konak ya da köşk içindeki bir mahbesti. Ayrıca gerektiği kadar muhafız ve eleman hapisane yönetimlerine tahsis edilmiyordu. Anlaşılan, imparatorluğun geç döneminde pranga, yeterli zabitan, yeterince mahkûm alacak kadar geniş hapisane binasının olmaması durumunda hapisane yöneticileri için bir kurtarıcıydı. Mahkûmu zapt etme, saldırganlığını ya da kaçmasını önlemede bir tedbir aracıydı.²⁴⁸

Osmanlı Devleti'nde çıkan ceza kanunlarında bir yere kapatılmayla ilgili olan cezalar kürek, kalebentlik ve hapistir. Bütün bu cezalar süreli-müebbet ya da süresiz-muvakkat olarak uygulanabilir. Her üç ceza kanununda bulunan örfî hukuktan gelen kürek cezası ağır suçluların ayaklarında demir olması suretiyle, süreli olarak 3 yıldan başlayıp 15 yıla kadar uzanıyordu. Ağır suçluların ayağına zincir bağlama usulü olan prangabentlik daha önceleri pratik olarak Osmanlı cezalandırma sisteminde kullanılıyor olsa da hukuksal olarak ilk kez 1869 tarihli Askeri Ceza Kanunu'nda yer aldığı, daha sonra diğer ceza kanunlarına girdiği söylenmektedir.

Kalebentlik ise sadece 1858 tarihli ceza kanununda yer alıyordu. Mahkûm cezasını devletçe tayin olunan kalelerin birinde, kale surlarının içinde çekiyordu, yani kale içinde özgür sayılırdı.²⁴⁹ 1858 tarihli ceza kanununa göre; kalebentlik cezası, devlet tarafından tayin edilen bir kalede hapsedilmek suretiyle infaz edilmekteydi. Bu cezanın infaz edildiği yer, kalelerin içinde bulunan ve hapis cezası hükümlülerinin konulduğu hapisanelerden farklıydı. Kalebentlere demir vurulamaz, ağır işlerde çalıştırılmaz ve teşhir edilemezlerdi. Kalebentler kale halkı ile bir araya gelebilir ve bir memur ile dışarıya çıkabilirlerdi.²⁵⁰

²⁴⁶Şen, *a.g.e.*, s.14-15.

²⁴⁷Saner, *a.g.m.*, s.176.

²⁴⁸Saner, *a.g.m.*, s.188-189.

²⁴⁹Bilbaşar, *a.g.m.*, s.45.

²⁵⁰Doğan, *a.g.t.*, s.122.

Hapis cezası ise kürek gibi her üç ceza kanununda da yer alır. 1858 tarihli ceza kanununda hapis için öngörülen ceza miktarı 24 saatten başlar 3 seneye kadar uzar. Yani “hapis” terimi bugün kullanılan terimden biraz daha farklıdır.²⁵¹

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’tan önce, örfi hukuk denilen yasalar ve yasa derlemeleri genel ve kapsayıcı mahiyette olmayıp, sınırlı bazı alanlara ilişkindi ve çoğunlukla da, eskiden beri var olan hükümlerin toplanıp tespit edilmesi şeklinde ortaya çıkardı. Bu yasaların oluşumunda, ulema etkin bir rol oynardı. Padişahın çıkardığı yasalar, fetvalarla meşruluk kazanırdı. Tanzimat dönemindeki düzenleme hareketleri de bir yönüyle örfi hukuk niteliğinde olmakla birlikte, ondan daha farklı bir anlam taşımaktadır. Bu dönemde yasaların hazırlanışı, eskiden olduğu gibi ulemanın kontrolünde değildi. Tanzimat Fermanı’nda da belirtildiği gibi yasalar, “*Meclis-i Ahkâm-ı Adliye*” ve “*Babı Seraskeri Darı Şura*” denilen kurullarda hazırlanacak ve padişahın onayına sunulacaktı. Daha önce örfi hukukun doğrudan yaratıcısı konumunda bulunan padişah, bu dönemde onay makamı haline gelmiştir. Adı geçen kurullar yasaları hazırlarken; sadece şer’i hukuka uygunluğu değil, belki daha çok pratik ihtiyaçları da dikkate almak durumundaydılar.

Tanzimat dönemi yasaları, daha önceki örfi düzenlemelere nazaran daha genel ve kapsayıcı nitelikte idi. Bu yasalar, meşruluğun ölçüsü olmuştur. Hükümdar ve diğer devlet görevlilerinin tasarrufları, yasalara uyduğu ölçüde meşruluk kazanacaktır. Bu bakımdan “yasa” kavramı, Tanzimat hareketinin üzerinde en çok durduğu bir konu olmuştur.

Geleneksel hukuk ıslah edilerek, ortaya çıkan yeni ihtiyaçları karşılayabilir hale getirmenin olanaksızlığı karşısında, Tanzimat döneminde yeni bir hukuk düzeninin temelleri atılmaya başlanmıştır. İslam hukukunun dışında oluşan ve laik karakterli olan bu hukuk düzeni, İslam hukuku ile birlikte ve aynı zamanda yürürlükte olmuştur.²⁵²

Görüldüğü üzere, Tanzimat döneminde çıkartılan 1840 (1256) tarihli Kanun-ı Ceza, 1851 (1267) tarihli Kanun-ı Cedid ve 1858 (1274) tarihli Ceza Kanunu’nda hapis

²⁵¹Bilbaşar, *a.g.m*, s.45.

²⁵²Durhan, *a.g.m*, s.61-62.

cezası düzenlenmiştir. 1840 (1256) Ceza Kanunu'nda kısa süreli hapis cezasına, 1851 (1267) Ceza Kanunu'nda kısa süreli hapis cezası ile birlikte süresiz hüküm biçimindeki hapis cezasına yer verilmiştir. Süresiz hüküm ıslah koşuluna bağlanmıştır. 1858 (1274) tarihli Ceza Kanunu'nda özgürlüğe yönelik cezalardan, kürek, kalebentlik ve hapis cezasına yer verilmiştir.

Osmanlı modernleşme süresince ceza sistemine müdahale ederken kısmi bir değişimi hedeflememiştir. Ceza sisteminin değişiminin bütünsel bir dönüşümün sadece bir parçası olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Hapishanelerin kurulması da, Osmanlı'nın modernleşme ve merkezileşme projesiyle birlikte değerlendirilmelidir; zira hapishanelerin aniden ortaya çıktığını düşünmek kaçınılmaz olarak eksik yorumlarla neticelenecektir. Bilinmektedir ki, Osmanlı cezalandırma sisteminde hapishaneye kapatmakla benzer olan birtakım cezalandırma uygulamaları süregelmiştir. Ancak modern anlamda hapishanelerin çıkışı ve suçlu tanımının değişimi, ancak modernleşme bağlamında değerlendirildiğinde derinlikli dönüşüm fark edilecektir.

Geleneksel Osmanlı ceza sisteminde, suçluların cezaları belirleninceye kadar tutulduğu zindanlar mevcuttur. Fakat zindanlar, hiçbir zaman modern hapishaneler gibi sistemli yapılara dönüşmemişlerdir. Sadece pratik bir gereklilik sebebiyle varlık gösterirler. Suçlu, cezasının tespit edilmesi için gerekli süre boyunca burada tutulur ve ceza kararlaştırıldıktan sonra derhal uygulanır. Modern hapishane ise suçluyu zamansal ve mekânsal olarak hapsedip, programlı sistemiyle, alışılmamış ve karmaşık bir düzen dâhilinde cezalandırmaktadır.²⁵³

Netice olarak, Osmanlı Devleti'nde ceza ve cezalandırma pratiklerinin XIX. yüzyılın ortalarından itibaren ciddi kırılmalar gösterdiği vurgulanmalıdır. Bu kırılmaları Osmanlı modernleşme ve merkezileşme süreciyle birlikte değerlendirmek elzemdir. Süreç dâhilinde, devlet zihniyetinin işkenceye bakışının ve verdiği cevabın değişmesine, işkenceyi meşru kılan zeminin giderek aşındırılmasına bakmak, Osmanlı modernleşmesinin anlaşılmasını sağlayacak önemli bir alan daha açacaktır. Devlet, standartlar belirleme gerekliliğiyle hukuki düzenlemede esaslı değişiklikler yapmıştır.

²⁵³Hasan Şen, "Osmanlı'da Hapishane Mefhumu", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Ed. Noemi Levy/Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2007, s.207-208.

Müzakereler süresince merkezi kanunlar gözetilmiş, boşluklar doldurulmaya, yargıcın yorumunun devreye girmesinden kaynaklanan belirsizlikler ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Belgelerin ve tespitleri ışığında, Osmanlı'nın değişen yönetim zihniyeti ve beraberinde gerçekleşen dönüşüm görülebilmektedir. Cezalandırma politikasının, bedene yönelik geleneksel uygulamaları terk etmesi ve hapisanelerin gündeme gelmesi de söz konusu dönüşümün sonucudur.²⁵⁴

---

²⁵⁴Hasan Şen, *a.g.m*, s.210-211.

VII. BÖLÜM

OSMANLI HAPİSHANE ISLAHATINININ AŞAMALARI

7.1.1890 PETERSBURG HAPİSHANELER KONGRESİ

Bir ülke için iç sorun olarak kabul edilen hapishanelerin ıslahı meselesini ülkeler, zaman zaman kendi aralarında tartışmışlar, bu konuda birbirlerinin deneyimlerinden faydalanmışlardır. Bazen de denenmiş ve başarıya ulaşmış yöntemleri birlikte uygulamışlardır. Bu tür çalışmalardan biri de 15 Haziran 1890'da Petersburg'da toplanmış olan hapishanelerin ıslahı konulu kongredir.

Rusya önderliğinde düzenlenen bu kongreye İngiltere, Avusturya, Belçika, Danimarka, İspanya, Fransa, Yunanistan, İtalya, Japonya, Norveç, İsveç, ABD gibi devletler davet edilmiştir. Osmanlı Devleti de kongreye davet edilmiştir. Osmanlı Devleti büyük devletlerin kongreye katılması sebebiyle, itibarının artacağını düşünerek kongreye katılacağını bildirmiştir. Yabancı dil bilen Ceza İşleri Müdürü Celal Bey kongrede Osmanlı Devleti'ni temsilen görevlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti, diğer ülkeler gibi kongreye bir rapor sunarak görüşlerini bildirmiştir. Raporda, Osmanlı Devleti'ndeki mevcut uygulamalar anlatılmış ve II. Abdülhamit döneminde hapishaneler hakkında yapılan iyileştirme ve ıslahatlardan da bahsedilmiştir.

Kongrede görüşülen konular çok çeşitlidir. Sarhoşluk, hapsetme usulleri, cezaların ertelenmesi, çocuklarla ilgili olan suçlar, suça yardım ve yataklık, mahkûmların hapiste buldukları sürede işledikleri suçlar, mahkûmların çalıştırılması, hapishane asayışı, müebbet ya da uzun süreli cezalar, hapishane personelinin seçimi, suçluların ıslahı, cezasını tamamlamış mahkûmun geçimini nasıl sağlayacağı, mahkûmların sınıflandırılması yani suça göre muamele, devlet hapishaneleri istatistiğinin ne şekilde düzenleneceği, başka ülkelerde hapis cezası çeken mahkûmların mahkûmiyet sonrası ülkelerine döndüklerinde, kurumlar arası iletişimin sağlanması (Emniyet- zabıta hizmetleri, hastaneler, tevkifhaneler birbirleriyle bağlantılı olmalıdır.),

devletin vesayeti altına alınan çocukların durumu, suç işleyen kişilerin mahkûmiyet sonrası tekrar suç işlemelerinin önlenmesi, hapishaneler, suç ve ceza konusunda kamuoyunun bilgilendirilmesi gibi konulara değinilmiştir.

Kongrenin sona ermesinin ardından alınan kararların Osmanlı Devleti'nde uygulanması konusunda, Hapishaneler Talimatı çerçevesinde gerekli olan düzenlemeler için Adliye ve Zaptiye Nezaretleri'nden birer memur bulundurulmak üzere Dâhiliye Nezareti tarafından bir komisyon oluşturulmasına karar verilmiştir.²⁵⁵

7.2.AHMET ŞERİF BEY'İN OSMANLI HAPİSHANELERİNE DAİR NOTLARI

Tanin gazetesi yazarı Ahmet Şerif, hapishane izlenimlerinin aktarılması bağlamında tarihimizde çok önemli bir yere sahiptir. II. Meşrutiyet'in ilanından hemen bir yıl sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerini gezen ve özellikle de hapishaneler konusuna dikkat çeken Ahmet Şerif'in Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gönderdiği ve Tanin gazetesinde *Anadolu'da Tanin* başlığı altında yayınlanan mektupları ve gezi notları dönemin hapishanelerinin bir gazeteci gözüyle ele alınması açısından oldukça ilginçtir.²⁵⁶ Ahmet Şerif, hemen hemen her gittiği yerin hapishanesini gezerek izlenimlerini aktarmıştır. Ahmet Şerif'in gezi notlarında yaklaşık otuz kadar şehrin hapishane izlenimleri yer almaktadır. Bu izlenimler, XX. yüzyıl başlarındaki Osmanlı hapishanelerinin ilk elden gerçekçi bir fotoğrafını sunması açısından önemlidir.²⁵⁷ Şerif'in 9 Eylül 1909 tarihinde gazeteye gönderdiği yazı Şarkîkaraağaç'taki hapishanenin durumunu şu şekilde aktarmaktadır:

“...Anlamak, görmek isterseniz hükümet dairesine giriniz: Kapıdan adımınızı atınca karşınızda dışarı ile ilişkiyi kesen, engelleyen bir tahta parmaklığın arkasında sefil, pis bir manzara canlanıyor, yaklaşıyorsunuz, pis, iğrenç bir kokunun soluduğunu, havayı bozduğunu duyarsınız. Yüzlerinde renk kalmamış, sarı, ölü renginde yirmi, yirmi

²⁵⁵Fatmagül Demirel, “1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi”, *Toplumsal Tarih*, S. 89, İletişim Yay., İstanbul, Mayıs 2001, s.11-14.

²⁵⁶Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, Haz. Mehmed Çetin Börekçi, C. I, TTK Yay., Ankara, 1999, s.6.

²⁵⁷Ahmet Ali Gazel, “Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Bey'in Notlarında Osmanlı Hapishaneleri”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005, s.144.

beş insan... Tahta parmaklıktaki ufak kapı açıldı. İçeriye girdiniz. İşte burası hapishanedir... Koku o kadar kuvvetli bir şekilde yayıldı ki, elimle burnumu kapamak zorunda kaldım. Burada hava yok, ışık ise hiç yok!... Tavan çökmüş, duvarlar çarpılmış, zeminin döşemesini meydana getiren tahtalar, parçalanmış, rutubetten her şey sararmış...»²⁵⁸

7 Mayıs 1910 tarihli Bulgar Dağı Ma'deni gezisine dair notlarında hapishane hakkındaki açıklaması şu şekildedir:

“Hapishane için ne yazayım? Burası, insanların değil, hayvanların bile oturamayacağı kadar pis, karanlık, rutubetli bir yerdir. İnsan içine girmeye korkar. İnsanlığın bu derece sefaletine ağlamak gerekir.”²⁵⁹

Osmanlı hapishanelerinin tümünde fiziksel koşullardan bahsederken, rutubetli, pis, havasız, ışıksız, sağlıksız ve dar olduğunu belirten yazar, hapishaneleri mezara benzetmiş ve bir insanın yaşamasına elverişli olmalarını bir yana bırakın, bir hayvanın bile içeriye giremeyeceği kadar kötü olduğunu kaydetmiştir.²⁶⁰

Ahmet Şerif'in mektuplarında hapishanelerin iaşelerindeki yetersizliğin de önemli bir sorun teşkil ettiği görülmektedir. Ahmet Şerif gittiği her yerde mahkûmların açlıktan şikâyet ettiklerini, bunun da mahalli idarecilerin hapishaneler için yeterli miktarda ödenek ayırmamasından kaynaklandığını belirtmektedir. Mektuplarda dikkat çeken bir diğer husus da hapishanelerde güvenliğin yetersizliğidir. Birçok hapishaneden kolaylıkla firar edilebileceğini belirtir. Ancak sırf tutukluların akıbetlerinden korktukları için firar etmediklerini ifade etmektedir.²⁶¹

Bazı hapishanelerin duvarlarının dibinden lağımlar aktığını ve insanların acınacak halde olduğunu belirten yazara göre; sağlıklı olarak bu hapishanelere giren birisi, kısa sürede hasta ve sarı benizli olarak çıkacaktır. Hükümetin hapishanelerin

²⁵⁸Şerif, *a.g.e.*, s.54-55.

²⁵⁹Şerif, *a.g.e.*, s.232-233.

²⁶⁰Gazel, *a.g.m.*, s.144.

²⁶¹Gazel, *a.g.m.*, s.149-150.

durumuna bu kadar kayıtsız kalması anlaşılır gibi değildir. Bazı hapishaneler o kadar dardır ki, bırakın oturmayı, ayakta durarak bile hükümlüler içeriye sığmamaktadır. Yazara göre, mahkeme “sanıkların bir hafta hapsine” değil “bir hafta mezara konulmasına karar verilmiştir” tabirini kullanmalıdır.²⁶²

Ahmet Şerif'in gezdiği yerlerde beğenip takdir ettiği hapishaneler de yok değildir. Çarşamba'daki hapishane ile ilgili görüşleri şöyledir:

*“Çarşamba'da hükümet konağı ve bitişiğindeki hapishane, benzerlerine göre pek düzenli ve iyidir. Ziyaretçiler bu daireleri sevinç ve hoşlanma duygularıyla gezebilir.”*²⁶³

XX. Yüzyılın başlarına gelindiğinde, Osmanlı hapishanelerinde yaklaşık 28.000 hükümlü vardır ve hapishanelerin durumu kesinlikle iç açıcı değildir. Nitekim 1911 yılında hapishanelerin ıslahı için bir komisyon toplanmasına karar verilmiştir. Hazırlanan raporda, Avrupa ülkelerinde bulunan hapishanelerden bahsedilmiş ve büyük hapishaneler yapılmak suretiyle, illerdeki hapishanelerin yeniden düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁶⁴

7.3.MİTHAT PAŞA'NIN SURİYE LAHİYASI'NDA HAPİSHANELERE DAİR KÜÇÜK BİR NOT

1878-1880 yılları arasında Suriye Valiliği yapan Mithat Paşa, Suriye vilayetinde başarılı bir yönetim uygulamıştır. Mithat Paşa, halkın yaşam düzeyini yükseltmek için birtakım girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimler arasında hapishanelerin iyileştirilmesi konusu da vardır.

Akka kalesi içindeki hapishane sağlık koşullarına elverişli olmadığından kaldırılmış, bu zindanda tutuklu bulunanlar Trablus kalesinde inşa edilen yeni hapishaneye aktarılmıştır. Şam şehri merkezindeki hapishane ise kale içinde yapılan hapishaneye taşınmıştır.

²⁶²Gazel, *a.g.m*, s.146-147.

²⁶³Şerif, *a.g.e*, s.271.

²⁶⁴Gazel, *a.g.m*, s.151.

Vilayet halkının en çok yakındığı ve çözüm bekleyen bir sorun da mahkemelerdir. Kazalarda mahkemeler, işin ehli olmayan ve çoğunlukla kendi çıkar ve nüfuzları için çalışan kimselerin yönetimindedir. Mahkemelere müdahale edilmediğinden görevliler dilediklerini yapmaktadır.

Mithat Paşa Şam'a gittiğinde hapiste tutulanların dörtte üçünün hükümsüz olduklarını öğrenmiştir. Bu kadro ile yola devam edilemeyeceğini, bu sorunu ülke çapında yeniden gözden geçirip, önlemler alınması gerektiğini belirtmiştir.²⁶⁵

7.4.İTİLAFLI DEVLETLERİNİN BAZI HAPİSHANELERLE İLGİLİ İZLENİMLERİ

Mondros Mütarekesi sonrası esirlerin ve Ermenilerin serbest bırakılması bahanesiyle Osmanlı hapishanelerine müdahale etmek isteyen İtilaf Devletleri fevkalade komiserleri, 12 Ağustos 1919'da hapishanelerin mütareke komisyonu tarafından teftiş edilmesine karar vermişlerdi. Bu karar doğrultusunda harekete geçen mütareke komisyonunun 8 Aralık 1919 tarihli notasına binaen oluşturulan Üç İtilaf Subayı; Fransız Jandarma Yüzbaşı du Lattay, İngiliz Yüzbaşı A.J. Wilson, İtalyan Raimondi ve Bekir Bey'den oluşan heyet Anadolu'daki on üç hapishaneyi teftiş ederek bir rapor hazırlamışlardır.

7.4.1Ankara

Üç İtilaf Subayı tarafından oluşturulan komisyonun raporlarına göre; 17 Ocak 1920 tarihinde Ankara Hapishanesinde toplam 247 tutuklu ve 70 hükümlü mahkûm vardır. Erkek hapishanesinde 237 tutuklu ve 68 mahkûm, kadın hapishanesinde ise 10 tutuklu ve 2 mahkûm bulunmaktadır. Hapishanedeki tutukluların bir an önce mahkemeye çıkarılması gerekmektedir. Hatta bir kişi 31 aydır tutuklu bulunmaktadır. Kadınlar hapishanesi oldukça iyi durumdadır. Erkekler hapishanesi ise çok pistir. Hapishane rutubetli olup odalara fazla pencere açmak gerekmektedir. Bir çamaşırhane ayarlanması şarttır. Hapishane kaydı çok kötü tutulmaktadır. Hapishane Müdürü

²⁶⁵Musa Çadircı, "Mithat Paşa'nın Suriye Lahiyası", *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri*, Der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2011, s.182-187.

vazifesinin ehli değildir. Derhâl vazifesine son verilmesi gerekmektedir. Erkekler hapishanesinde yapılacak tamirat için hapishaneleri teftişe memur Bekir Bey vasıtasıyla 100 Osmanlı lirası verilmiştir. Gerekli tamiratın yapılması ve müdürün de vazifesini tam olarak yapması halinde hapishane muntazam bir halde bulunacaktır.

7.4.2.Adapazarı

19 Aralık 1920 tarihinde Adapazarı Hapishanesinde 13 erkek ve 2 kadın mahkûm ile 46 erkek ve 3 kadın tutuklu bulunmaktadır. Kadın hapishanesi uygun bir yerdir. Erkek hapishanesi havadar ve ışıklı beş odadan oluşmaktadır. Hapishane müdürü vazifesini iyi yaparak hapishaneyi gayet temiz tutmuştur. Kadınlar hapishanesinde valideleriyle bulunan çocuklara süt verilmesi için Kaymakam Bey nezdinde girişimde bulunulmuştur.

7.4.3.Bursa

12 Aralık 1919 tarihinde Bursa Hapishanesinde 471 mahpus vardır. Bunların 335'i tutuklu, 129'u mahkûmdur. Bunlar tevkifhanede, tevkifhane-i umumide, kadınlar hapishanesinde ve inşa edilmekte olan binalarda bulunmaktadır. Hastanede ise 9 erkek ve 1 kadın mahpus bulunuyordu. On metre kareye bir kişi hesap edilirse Bursa Hapishanesinde 150 kişiden fazla mahkûm bulunması sıhhat açısından uygun değildir. Fakat mevcuda bakıldığında hapishanedeki sayının çok fazla olduğu görülmektedir. Hapishanedeki sıkışıklığın önlenmesi için inşa edilmekte olan binanın bir an evvel bitirilmesi gerekmektedir. Yeni binanın inşaatının tamamlanmasıyla Bursa Hapishanesindeki sıkışıklık sona ermiş olacaktır. Hapishanede yemekte verilen gıdalar yetersizdir. Hapishanede bulunan erkeklere, çocuklara ve özellikle çocuklarıyla beraber bulunan kadınlara yeterli miktarda gıda verilmesi gerekmektedir. Hapishanede uzun süredir mahkemeye çıkarılmayı bekleyen kişiler vardır. Bunlardan bazıları bir seneden beri mahkemeye sevk edilmemiş olup bir an önce mahkemeye çıkarılmalıdırlar.

İtilaf Devletleri Heyeti, Anadolu'da teftiş ettikleri 13 hapisane ile ilgili hazırladıkları ayrıntılı rapordan yola çıkarak Mütareke Dönemi'nde Osmanlı hapishanelerinde görülen genel eksikleri şu şekilde sıralamışlardır:

- a- Hapishane memurlarının sorumsuzluğundan dolayı hapishanelerde ciddi temizlik ve hijyen sorunu vardır.
- b- Mahkûmlara verilen gıdalar yetersizdir ve nizamnamede belirtilen miktara uygun değildir.
- c- Mahkûmlar ve tutuklular bir arada bulunmaktadır. Ayrılması mümkün olan yerlerde de maalesef ayrılmamıştır.
- d- Çocuk ve erkek mahkûmların yerleri mutlaka ayrılmalıdır.
- e- Tutuklu ve hükümlüler düzenli olarak doktor kontrolünden geçirilmelidir.
- f- Mahkûmlar hapishanelerdeki uygun atölyelerde çalıştırılmalı ve çocuklara da zanaat öğretilmelidir.
- g- Hapishane müdürleri Hapishaneler Genel Müdürlüğüne liyakatli kişilerarasından seçilmelidir.
- h- Hapishaneler düzenli olarak teftiş edilmelidir.
- i- Adli sistemin yavaşlığından dolayı hapishanelerde aylardır mahkemeye çıkarılmayı bekleyen tutuklular vardır.²⁶⁶

Görüldüğü üzere Anadolu'da bulunan hapishanelerin durumunun hiç de iç açıcı değildir. Teftiş raporu, Anadolu hapishanelerinde hayat koşullarının uygunsuzluğu, kötü sağlık şartları, düzensizlik, personel eksikliği ve güvenlik zafiyeti gibi birçok sorunu gözler önüne sermekteydi. Hapishanelerin teftiş edilmemesi, ehli olmayan müdürler tarafından yönetilmesi ve bu müdürlerden birçoğunun vurdumduymaz tavırları sorunları daha da büyötmekte ve hapishaneler meselesini içinden çıkılmaz bir hale sokmaktaydı.

---

²⁶⁶Özçelik, *a.g.m*, s.31-35.

7.5. OSMANLI'DA HAPİSHANE ISLAHATI

XVIII. yüzyıldan başlayıp II. Meşrutiyet'e uzanan zaman dilimi, Osmanlı İmparatorluğu açısından derin siyasi ve toplumsal dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Osmanlı Devleti'nin yaptığı reformların suç olgusu, kamu düzeninin korunması ve hapisane kurumu hakkında yeni bir anlayışın ortaya çıkmasında ciddi bir etkisinin olduğunun altı çizilmelidir. Yeni kanunların hazırlanması, ordunun yeniden yapılandırılması, modern polis ve jandarma teşkilatının doğuşu ve hapisanelerin yeniden düzenlenmesi, hep o uzun Osmanlı XIX. yüzyılında yaşanmış ve bu alanlardaki kurumsal çerçevenin yeniden inşa edilmesine katkıda bulunmuş süreçlerdir. Ayrıca, yine bu dönemde yaşanan toplumsal değişim nedeniyle güvenlik alanında yeni ihtiyaç ve meseleler ortaya çıkmıştır. Hızlı şehirleşme, kırsaldan kentlere göç olgusu ya da jeopolitik nedenlerle yaşanan nüfus hareketleri ve görülen iktisadi dönüşüm nedeniyle şehirlerde fakir sınıfların ortaya çıkması gibi unsurlar, özellikle şehirlerde kamu düzeninin korunması sorunsalını hissedilir bir biçime dönüştürmüştür.²⁶⁷

XIX. yüzyıl, hem bürokrasiyi yürüten elitin hem yönetim zihniyetinin, cezanın tanımına yeni yorumlar getirdiği dönem olmasıyla özellikle önemlidir. Yeni zihniyet, doğrudan bedeni hedef alan cezalandırma sisteminin zorunlu olarak değişmesi gerektiğini savunur. Cezalandırma mekanizmalarının, devlet tarafından kontrol edilmesi gerektiği yeni zihniyetin temel kaygısıdır. Devletin suça müdahale kapasitesinin artmasıyla doğru orantılı olarak kontrol etmek imkânlarının da geliştiği gözden kaçırılmamalıdır. Doğrudan bedeni hedefleyen ceza pratiklerini engellemeye çalışan devlet, yeni sistemin temellerini atmaktadır. Bu dönemde devlet eliti, cezalandırma mekanizmalarının rasyonel zeminlere çekilmesinin ve suçluların tüketilebilir birer nesne değil üretime katılacak özneler olarak konumlandırılmasının gereğini vurgulamaktadır. Hapsetme olgusunu, bu yüzyılda gerçekleştirmekte olan sosyal, idari, kurumsal ve zihniyete ilişkin dönüşümlerle birlikte düşünmek gerekir. Osmanlı özelinde, savaşların neticesi olarak ortaya çıkan nüfus hareketleri ve hedeflenen modernizm, suç ve suçlu tanımlarının ve beraberinde suçluya müdahale yöntemlerinin değişimini zorunlu kılmıştır. Geleneksel cezalandırma yöntemlerinin terk edilmesi ve sistemin daha

²⁶⁷Noemi Levy, "Giriş", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Ed. Noemi Levy/Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2007, s.3-4.

rasyonel olan birtakım kurallarla yeniden düzenlenmesi, mekâna kapatma uygulamasını gündeme getirmiştir. Ve bu mekânların, birer eğitime ve terbiye etme yerlerine dönüşümü bir anlamda kaçınılmazdır. Belli aralıklarla yayımlanan hapisane nizamiyesi, söz konusu eğitime ilişkin olarak yapılan düzenlemeleri net bir biçimde ifade eder.²⁶⁸

1856 Islahat Fermanı ile 1839 Tanzimat Fermanı'nda büyük ölçüde ihmal edilmiş olan temel sosyal ve ekonomik önlemlere yeniden önem kazandırıldı. Fermanda, tutukevlerinde reformların yapılması da öngörülüyordu.²⁶⁹

Osmanlı hapisanelerinden gelen şikâyetlere bakıldığında tutukluların ilk şikâyeti muhakeme edilmemiş olmalarıdır. Mahkûmların ise öncelikli şikâyetleri hapisanenin fiziksel şartlarıdır. Mahkemelerin yavaş çalışmasının nedenlerini araştırdığımızda ise yine karşımıza bildik sorunlar, yani tahsisat ve eleman sıkıntısı çıkmaktadır.²⁷⁰

Osmanlı hapisane arşivlerinde, en sık rastlanan şikâyetler, sağlık koşullarıyla ilgili olanlardır. Hapisanelerin sağlık koşullarının kötülüğüne ve mekânın mahkûm sayısı için yetersiz olduğuna ilişkin rahatsızlıklar bildirilmiştir. Şikâyetlerin dikkate alındığı gösteren cevap mektuplarına rastlasak da, iyileştirme adına önemli adımlar atıldığı söylenemez. Yeni mekân talepleri, geçici çözümlerle geçiştirilmiştir. Ve mahkûmların devamlı talepleri tam olarak karşılanmamıştır. Örneğin: şehir merkezinde kiralarak mekân tahsis etme sıkça başvurulan bir yöntemdir ama bu bir çözüm yolu olmaktan uzaktır. Sağlık açısından da durum pek farklı değildir. Teftişler sıklaştırılmıştır; ancak gerekli maddi kaynak ayrılmadığından pek müdahale edilememiştir. İlave etmek gerekir ki, bu mekânların temizliğine dikkat çekmek icap ettiğinin farkında olan bir yönetim mevcuttur; ancak bu farkındalık mahkûmların sağlığını önemsemelerinden çok, bu mekânların halk sağlığını tehdit edecek birer unsura dönüşmesini engellemek için gelişmiştir. Dolayısıyla hapisanelerde yapılan

²⁶⁸Hasan Şen, *a.g.m.*, s.203.

²⁶⁹Karpat, *a.g.e.*, s.34.

²⁷⁰Fatmagül Demirel, "Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapisanelere Yansıması (1876-1909)", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Ed. Noemi Levy/Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2007, s.192.

sağlık düzenlemeleri, toplum dinamiklerini dahi doğrudan değiştirebilecek salgın hastalıklardan çekinilmesindedir.

Osmanlı hapishanelerinde, mahkûmların bakımına dikkat edildiği ve ihtiyaçlarının önemsendiği söylenebilir. İhtiyaç ve şikâyet listeleri oluşturulmasına ve çözüm önerileri geliştirilmesine özellikle Osmanlı'nın son elli yılında dikkat edilmiştir. Mahkûmların günlük gıda ihtiyaçları değerlendirilmiş ve yemek miktarı belli mevzuatlarla belirlenmiştir. Hapishane koşullarıyla ilgili şikâyetler sürekli olarak iletilebilmiştir.²⁷¹

Mahbesler, dar, havalandırma imkânı çok sınırlı, az ışık alan ve insan sağlığına uygun olmayan ağır koşulların hüküm sürdüğü mekânlar olmaları nedeniyle özellikle Osmanlı Devleti'ndeki yabancı diplomatlar tarafından eleştirilmiş ve acil olarak ıslah edilmeleri istenmiştir. Osmanlı mahbeslerinin Amerika ve Avrupa hapishanelerinin düzeyine çıkarılması gerektiği inancıyla bir çalışma başlatan İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Stratford Canning, Osmanlı'daki İngiliz konsoloslarından buldukları yerlerdeki mahbeslerin durumuyla ilgili gözlemlerini raporlarla elçiliğe bildirmelerini istemiştir. Canning, konsoloslardan gelen bu raporları dikkate alarak 1851 yılında Osmanlı mahbeslerinin ıslahı hakkında bir tahrir hazırlamış ve acil olarak çözümlenmesi gereken sorunları özetle şu şekilde belirtmiştir: Mahbeslerde mimari yapı da dâhil olmak üzere fiziki koşulların iyileştirilmesi otoritenin ve mahpusların güvenliklerinin sağlanması, sağlıklarının korunması, ahlaki açıdan ıslah edilmeleri, aydınlatma, ısıtma, havalandırma ve temizlik konularında iyileştirmelere gidilmesi, adil davranılması, şikâyetlerini mahkemelere intikal ettirebilmelerine ve ibadetlerini yapabilmelerine imkân sağlanması şeklindedir.²⁷²

Örneğin, 1861 yılında Maliye Nezareti ile yapılan resmi bir yazışmada, hapishane koşullarının düzeltilmesine ilişkin taleplere rastlanmıştır. Hükümlülerin, ekmek, kömür, giysi ve kırtasiye gibi ihtiyaçlarının karşılanması talep edilmiştir. Aynı dönemde Dâhiliye Nezareti'nde hapishanelerle ilgili olarak hazırlanan raporda, fiziksel koşulların elverişsizliğine değinilmiş ve oturacak veya yatılacak yeri bırakın, ayakta

²⁷¹Hasan Şen, *a.g.m.*, s.208-210.

²⁷²Mehmet Temel, "XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 26, Güz 2009, s.111-112.

dahi duracak yer olmadığı ve hapishanelerin çok dar ve yetersiz olduğu vurgulanmıştır.²⁷³

XIX. yüzyılda hapishaneler, Avrupa dışındaki toplumlar için bir uygarlık sembolü olarak gösterilmektedir. “*Medeni olmak için hapishanemiz olmalı*” dayatması, Osmanlının egemenlik haklarını sarsmaya başlayan bir süreci başlatır. Bu süreç 1858’de, Osmanlının hapishaneler ıslahı projesini hayata geçirmek için, konunun uzmanı olan İngiliz Binbaşı Mösyö Gordon’u devlet hizmetine almasıyla başlar. Bu projeyi hayata geçirmek için Tanzimat Meclisinde yapılan özel bir toplantıda, suçluların adil bir şekilde yargılanması, cezaların kanunlara göre belirlenip uygulanması, her medeni ulusun en önem verdiği ve gerçek amacın adalet olduğu temel ilke olarak vurgulanır.²⁷⁴ Binbaşı Gordon tarafından hazırlanan ve kendisinin katılımı ile sunulan Meclis-i Tanzimat, Meclis-i Vükela ve Padişah Abdülmecit tarafından resmen kabul gören raporda, Osmanlılardaki kapatma kurumlarının tümü, hapishane başlığı altında toplanmıştır. Raporda hükümlülerin sınıflara ayrılması, tutuklu ve hükümlüler ile erkek, çocuk ve kadınların farklı yerlere konulması gerektiğine yer verilmiştir.²⁷⁵

Binbaşı Gordon’un getirilerek devlet hizmetine alınmasıyla birlikte hapishanelerin ıslahı konusunu görüşmek üzere “*Meclis-i Mahsus-u Muvakkat*” kurulmuştur. Bu konuyla ilgili Meclis-i Tanzimat mazbatasında en fazla önem verilmesi gereken konunun, bir mücrimin tevkifiyle cezasının tayinine kadar bulunduğu yerin ceza mahalli olmaması lazım geldiği ve sanığın ceza almayabileceği göz önünde tutularak, onlara mücrim denmeyip, bu şüpheli kişilerin farklı yerlerde tutulmaları gerektiği olduğu yazılıdır. Aynı mazbatada Bab-ı Zaptiye ’ye gelen her cins sanığın karmakarışık bir yere doldurulup, mesela fakirlikten bir ekmek çalan genç bir adamla, sirkati itiyad edinmiş bir kişi birlikte bir yere konularak, muhakeme sıraları gelene kadar aylarca bir arada kalınca, üç ay hapisle ıslahı nefis edecek fakir gencin bu müddette arkadaşından kötü şeyler öğrenebileceği, bu nedenle tevkifhane denilecek mahbeslerin talimhane-i cinayet denilebilecek bir yolda olduğu, küçük bir yere çok

²⁷³Ebubekir Sofuoğlu, “Osmanlı Hapishanesinde Islah ve Firar Teşebbüsleri”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005, s.163-165.

²⁷⁴Ömer Şen, *a.g.e.*, s.20.

²⁷⁵Karaca, *a.g.m.*, s.155.

adam doldurmanın ağır hastalıklara yol açtığı, ağır, hafif, tüm suçluların ayaklarına firarlarını engellemek için pranga vurulduğu, ceza kanununda da cünha, cinayet ve kabahat diye üç dereceye ayrılarak her biri için ayrı ayrı hapis usulü getirildiği, bu nedenle hapis konusunda ıslahın gerekliliğinin vurgulandığı görülmektedir.²⁷⁶

Avrupa devletleri, her açıdan izlemeye aldıkları Osmanlı Devleti'nden, siyasal açılımlarla birlikte, bedensel cezaların yerine hapis cezasını geçirmesini istemiştir. Osmanlı Devleti, hapis cezasının infaz edildiği yerlerin standartlar seviyesine çekilmesi ve hapishanelerdeki gayrimüslimlerin durumu yönünden dikkatle izlenmiştir.²⁷⁷

Tanzimat Meclisi'nin en önemli görevi, var olan hapishaneleri ve ceza sistemini göz önüne alarak yeni kanunlar çıkartıp, yargılamaya yönelik yeni uygulamalar getirmek ve bunların da hayata geçirilmesidir. Suçları sınıflara ayırarak tanımlamayı, var olan belirsiz ifadeleri ortadan kaldırmayı ve mevcut uygulamalardan vazgeçmeyi hedefler. Mösyö Gordon'un raporundaki bu görüşler, Tanzimat Meclisi tarafından değerlendirilir ve İstanbul'da bir hapishane ve tevkifhane yapılmasına karar verilir. İnşa edilmesine karar verilen hapishane ve tevkifhanenin, Mösyö Gordon tarafından çizilmiş olan projesine de onay verilir. Fakat nerede inşa edileceği konusundaki belirsizlik sonucunda uygun arazi arayışına gidilir.

Osmanlı genelindeki tüm hapishaneler düşünüldüğünde, ıslah için harcanacak tutar 100-150 bin kesedir(50-75 milyon kuruş). Bu maliyet, devlet hazinesi için çok büyük bir külfet oluşturmaktadır. Meclis bu yüzden ıslahta önceliği İstanbul'daki hapishanelere verir. ıslahın sadece ceza kanunu ve ceza infaz kanunu çıkarmakla bitmediğinin farkında olan meclis, hapishanenin ıslahatını yapmazsa kanunları uygulayabilme şansının da olmadığını bilincindedir. Çünkü ceza kanununa göre, uygun hapishanelerin oluşturulamaması durumunda yabancı devletlerin müdahalesine maruz kalacak olan Osmanlı Devleti tam bir çıkmazın içindedir. Yabancı devletler, ortak çıkarları doğrultusunda ittifak kurup baskı yapma fırsatını kaçırmaz ve daha

²⁷⁶Bozkurt, *a.g.e.*, s.109-110; Mücrim: Cürüm işlemiş, suçlu, sanık anlamlarına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s.705; Sirkat: Hırsızlık, çalma anlamlarına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s.957; İtiyad: Adet edinme, alışma anlamlarına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s.469; Sirkati itiyad ise hırsızlık işini adet edinerek bu işi bir alışkanlık haline getirmek şeklinde yorumlanabilir.

²⁷⁷Yıldız, *a.g.t.*, s.191-192.

önceden kendilerine tanınan kapitülasyon haklarını silah olarak kullanmaya başlarlar. Bu hakları kendi istekleri doğrultusunda değiştirme hevesine kapılırlar. Yabancı elçilikler, hapishanelerin olumsuz koşullarını ileri sürerek mahkûm olan kendi vatandaşlarının tesliminde diretirler. Hatta mahkûmlarının kendi hapishanelerinde cezalarını çekme konusunda ısrarlı bir tavır takınırlar. Bu durum Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmektedir.²⁷⁸

Osmanlı topraklarında yaşayan zımmiler²⁷⁹ İslam özel hukukunun onlara uygulanmaması ilkesinin tersine olarak, İslam ceza hukukunun süjesi sayılmışlardır. Zımmilere kendi dini kuralları değil, İslam ceza hukuku tatbik edilir. Kur'an'da kısas cezasının uygulanması için hürriyet şartı aranırken zimmi ve Müslüman ayrımı yapılmamıştır. Diyet konusunda da eşitlik vardır.

Osmanlı hukukunda ise kısasın uygulanmadığı durumlarda suçlu zımmilere, bu gibi hallerde Müslümanlara tayin edilen diyet miktarının yarısı tatbik edilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nde ceza hukuku alanında Müslüman zimmi eşitliği ilkesinden ayrılmıştır. Suç işleyen zımmilere aynı suçu işleyen bir Müslümana verilecek olan cezanın yarısının tatbik edileceği kanunnamelerle kabul edilmiştir. Kısası gerektiren ama kısasın uygulanmadığı durumlarda da aynı kurala uyulmuştur.

Osmanlı hukukunda, İslam hukukundan zaman zaman sapmalar olmaktadır. Bu durum özellikle ceza hukuku alanında oldukça sık görülür. İslam ceza hukukunda cezası ölüm olmayan bazı suçlarda fermanlarla siyaset cezasının uygulanmasının

²⁷⁸ Ömer Şen, *a.g.e.*, s.23-27.

²⁷⁹ İslam hukukçuları, insan topluluklarını, esas itibarıyla “müslümanlar” ve “gayrimüslimler” olmak üzere ikiye ayırırlar. Gayrimüslimler din ve inanışlarına göre “ehl-i kitap olanlar” ve ehli kitap olmayanlar” şeklinde sınıflandırılır. Kendilerine semavi bir kitap gönderilmiş bulunan Yahudi ve Hıristiyanlar, ehl-i kitap; bu gurubun dışında kalan, yani kendilerine semavi bir kitap gönderilememiş olan topluluklar ise ehl-i kitap olmayanlar olarak nitelendirilirler. Ehl-i kitap olanlarla, ehl-i kitap olmayanların Müslümanlarla hususi ilişkilerinde bazı farklı statülerin olduğu bulunduğu bilinmektedir. Müslümanlarla olan siyasi ilişkileri bakımından gayrimüslimler, “ehl-i harb” ve “ehl-i ahd” olarak iki grupta toplanır. Ehl-i harb, Müslümanlarla savaş halinde olan gayrimüslimleri; ehl-i ahd da, Müslümanlarla antlaşma yapmış gayrimüslimleri ifade eder. Ehl-i ahd olanlar, İslam Devleti'ndeki statüleri bakımından “zımmiler”, “muahedler”, “müsteminler” şeklinde üçe ayrılır. Zımmiler, bir İslam devletinin himayesini kabul ederek orada sürekli yaşayanlar; muahedler, kendileriyle barış yapılmış olanlar; müsteminler, ise ticaret yapmak ya da başka bir amaç için İslam ülkesine gelen ve kendilerine bir yıldan az olmak üzere geçici oturma izni verilen yabancılardır. Bkz. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Basın, İstanbul, 1996, s.19.

emredildiğine sık sık rastlamaktayız. Örneğin, 1590 tarihli bir fermanla şarap mukataası mültezimlerinden olan bir Yahudinin keselerin mühürlerini bozarak para çaldığının saptandığı, bu nedenle ölüm cezası verildiği yazılıdır.

Osmanlılar kendi dinlerine karşı gelerek dini nitelikte suç işleyen zımmilerin cezalandırılmalarını patrikler ve hahambaşına bırakmışlar, bu konuda hiçbir müdahalede bulunmamışlardır. Zımmi din adamlarının bu konudaki cezalandırma yetkileri atama beratlarıyla belirtilirdi. Ancak patriklerin ölüm cezası verme yetkileri yoktu.²⁸⁰

Osmanlı ceza hukukçuları cezaların uygulanmasında hapisaneleri vazgeçilmez bir kurum olarak görür. Bu kurumların ıslahı yapılmadıkça sorunların çözülemeyeceğini, hep aynı sorunlarla karşı karşıya gelineceğini yineleyip durular. Islah konusunda ne kadar çok para ve çaba harcanırsa o denli başarılı olunacağından, adalet usullerine ve hakkaniyete hizmet etmenin yararlılığından söz ederler.

Tanzimat Meclisi'nde yapılan müzakereler kısa vadede başarılı olamasa da ceza kanununu yenileyerek yürürlüğe girmesini sağlamıştır. Ancak Osmanlı'da 1840'lardan itibaren yapımına başlanan hapisanelere karşı meclisin tasarladığı tipteki ilk hapisane 1870'te bitirilebilmiştir. Avrupa tipi standart hapisanelerin yapılması mali gerekçeler nedeniyle sürekli ertelenmiştir. Bunun yaygınlaştırılması uzun vadeye yayılır. Bu yayılmanın yavaş ilerlemesinden dolayı, Osmanlı tüm vilayetlere yazı göndererek mevcut hapisanelerin nizam ve temizliğine dikkat edilmesini, mahpusun huzur ve rahatının sağlanmasını ister. Mahpusların haddinden fazla artması durumunda, hapisane güvenliğinin sağlanması için devlete başvuru yapılması yönünde uyarılarda bulunulur. Aslında bu uyarı yazısıyla devlet varlığını hissettirmeye çalışmaktadır. Çünkü hapisanelerin ıslahı tüm ülke genelinde henüz yaygınlaşmamıştır.²⁸¹

Osmanlı Devleti'nde ceza kanunlarını uygulayacak mahkemeler ve kuralları yoktu. 1864 yılında çıkartılan Tuna Vilayeti Nizamnamesi ile Mülkiye örgütü yeniden

²⁸⁰Gülhinal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK Basımevi, Ankara, 1996, s.25-26.

²⁸¹Ömer Şen, *a.g.e.*, s.23-27.

düzenlenirken, Osmanlı yargı teşkilatına Tanzimat sonrası katılmış olan çok üyeli mahkemeler yani “Nizamiye Mahkemeleri”²⁸² yeniden düzenlendi. Fransız yargı örgütü, Nizamiye Mahkemeleri için model alındı. Vilayet Nizamnamesi’ne göre, her vilayet merkezinde bir Divan-ı Temyiz kuruldu. Bu mahkemeler Müslüman olan, olmayan tüm Osmanlıların ceza ve hukuk alanındaki yargı işlerine bakacaktı. 1868’de çıkartılan Mehakim Nizamnamesi ile Nizamiye Mahkemeleri’nin düzenlemesine gidildi. Vilayetteki ceza ve hukuk mahkemeleri üyeleri arasında, önemli ceza davalarını görmek için Meclis-i Cinayet denilen bir çeşit ağır ceza mahkemesi de kuruldu.

Birbiri ardına çıkartılan nizamnameler ile nizamiye mahkemeleri düzenlenmiştir. Kadıların başkanlığında, kurul halinde çalışan nizamiye mahkemelerine şer’i konular dışındaki tüm işler devredildi. Ancak Şer’iyye ve Nizamiye mahkemeleri arasında sık sık görev ve yetki çatışmaları çıktı. 1877 yılında Adliye Nezareti bir sirkülerle, Şer’iyye ve Nizamiye mahkemelerinin görevlerinin ayrılmasından doğan müşkülâtın giderek arttığını göz önünde tutarak, evlenme, boşanma, nafaka, köle azadı, kısas, diyet, gaiplik, vasiyet ve miras konularının Şer’iyye Mahkemeleri’nde, ticaret, ceza, zarar, ziyan, iltizam bedeli, kontrato davalarının nizamiye mahkemelerinde ve bunların dışında kalan davaların taraflar razı olursa Şer’iyye, olmazsa Nizamiye Mahkemeleri’nde görüleceğini belirtti ise de, bu çatışmalar devletin sona ermesine kadar sürdü. Böylece 1870’li yılların başında, nizamiye mahkemeleri teşkilatı tamamlanarak, Batı modeli bir yargı örgütü kurulmuş oldu. Bu değişiklikle Fransa’daki adli teşkilat Nizamiye Mahkemeleri için model olarak aynen kabul edildi.²⁸³

Tanzimat dönemi aynı zamanda, yeni hukuk sisteminin yerleştirilmesi dönemi idi. Fransız Medeni Hukuku örnek alınarak yeni ceza ve ticaret yasaları çıkarıldı. Müslümanların ve gayrimüslimlerin davalarına bakmak üzere nizamiye adı verilen bir laik mahkemeler sistemi kuruldu ve yeni medeni yasa olan Mecelle²⁸⁴ derlendi. 1876’da tamamlanan Mecelle, XIX. yüzyıl Osmanlı reform hareketini

²⁸²Nizamiye mahkemeleri özellikle medeni hukuka ilişkin davalara bakan şeriat mahkemeleri ile doğrudan cemaatlere bağlı olan cemaat mahkemelerinin yetkileri dışında kalan hukuk ve ticaret davalarına bakıyordu. Bkz. Bozkurt, *a.g.e.*, s.113.

²⁸³Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, s.118-125.

²⁸⁴Mecelle: Fıkıh hükümleriyle bu konudaki türlü içtihatları bir araya getiren, Tanzimat’tan sonra hazırlanmış olan yasa yerine kullanılan eserdir. Bkz. *Türkçe Sözlük*, s.1359.

niteleyen yeni ve geleneksel usullerin birleştirilmiş halidir. Mecelle, bir yandan şeriat temeliyle Batı hukukunun ticari ve denizcilik yasalarını ne kadar etkilerse etkilesin, medeni hukukun imparatorluk halkı adına İslami çerçevede içerisinde kalacağını güvence altına almış oluyordu. Diğer yandan Mecelle'nin düzenlenmesi Avrupa hukuk sistemlerinden ilham alınarak yapılmıştı ve uygulanması yeni kurulan adliye nezaretinin yetki alanındaydı.²⁸⁵

Yargılama kurallarının kanunlaşması ancak 1879 yılında gerçekleşebilmiştir. Bu tarihte 1808 tarihli Fransız Ceza Yargılama Kanunu'nun tercüme edilmesiyle bir mukaddime, iki kitap ve dört yüz seksen yedi maddeden oluşan Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu²⁸⁶ ile sorgu hâkimleri, savcılar ve adli çalışanların yetki ve yetkileri ile şahitler, deliller, suç aletleri, celp ve tevkif işlemleri gibi konular düzenlenmiştir. Bu kanun bazı değişikliklerle 1929'da 9 kitap 426 maddeden oluşan Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'na kadar yürürlükte kalmıştır. 424. maddede yer alan, *"bu kanunda kullanılan istilâh ve tabirler Türk ceza kanununda bunların karşılığı olarak kullanılmış bulunan eski istilâh ve tabirler yerine kaim olmuştur"* ifadesi ise ceza hukukundaki tanımsal değişikliklerin zamanı hakkında bize bir fikir verir.²⁸⁷

1879 yılında, Hukuk ve Ceza Usul kanunları hazırlanırken, hapishanelerin tanzim ve ıslahı konusu tekrar gündeme gelmiş ve bu konuda gereken tedbirlerin alınması için Adliye Nezareti bir nizamname layihası hazırlayarak padişaha sunmuştur. Bu konuda Tanzimat Meclisi'nin hazırladığı mazbatada, hapishanelerin kötü durumda olduğu, büyük devletlerin suçluları vermemelerinin bu uygunsuzluktan geldiği, hapishanelerin tanzimlerinin devletçe ve insaniyetçe pek mühim olduğu kabul edilmiştir. Mazbataya göre hapishaneler tevkifhaneler, kabahat, cünha, cinayet suçunu işleyenlere mahsus olmak üzere dört cinstir. Tevkifhaneler de, çocukların, kabahat, cünha ve cinayet suçlarını işleyenlerin tutulacağı dört daireye ayrılmaktadır. Bu tevkifhanelerin he biri üç odadan ibaret olup, birincisi yirmi kişilik sübyanlara, ikincisi

²⁸⁵William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s.96.

²⁸⁶Bozkurt, *a.g.e*, s.105 vd.

²⁸⁷Bilbaşar, *a.g.m*, s.45.

otuz kişilik ve cünha ve cinayet suçu işleyenlere mahsus olacaktır. Tevkifi gereken kadınlar, bu merkezlere yakın mahalle imamlarının evlerinde tevkif kılınacaklardır.

Kabahat işleyenler 24 saatten 1 haftaya kadar, cünha işleyenler 1 haftadan 6 aya veya altı aydan üç seneye kadar hapsedilecekleri iki ayrı tür ve cinayet işleyenler de 3-15 yıl veya müebbeten küreğe konanlara mahsus olan iki ayrı tür hapisanelerde cezalarını çekeceklerdir. Kadın ve erkek hapisaneleri ayrı ayrı olacaktır.²⁸⁸

Yukarıda bahsedilen kanunların uygulamaya girmesiyle birlikte savcılık, noterlik, adliye müfettişliği gibi birçok yeni birim, adli teşkilatta yerini almıştır. Fakat yeni kimlikle ortaya çıkmasına rağmen, adliye teşkilatında yaşanan sorunlar düzeltilememiş, imparatorluğun son gününe kadar devam etmiştir. Bu sorunlardan en önemlisi ve düzeltilmesi oldukça zor olan tahsisat sıkıntısı, Osmanlı adliye teşkilatında bilinen sorunların giderilmesini veya düzeltilmesini de imkânsız hale getirmiştir. Genel olarak adli teşkilatta yaşanan sorunları tahsisat sıkıntısı, yeterli sayıda eleman yetiştirilememesi, fiziki mekânların yetersizliği, her yerde mahkeme açılmaması, mahkemelerde davalara zamanında başlanamaması, dava dosyalarının birikmesi şeklinde sıralanabilir. Bu sorunların da doğrudan doğruya hapisanelere yansıdığı görülmektedir. Özellikle hapisanede mahkemeye çıkacağı günü bekleyen bir tutuklu için mahkemenin düzgün ve hızlı çalışması önemlidir. Çünkü yapılacak bir yanlışlığın faturasını hayatının en önemli yıllarıyla ödemek zorunda kalanlar yine bu bireyler olacaktır.²⁸⁹

Hapis cezasının erken dönemde ne ölçüde başvurulduğu bir yana XIX. yüzyılın sonlarına doğru gelinen nokta devlet katında hapis cezasının iyice kabul görmüş ve hatta 1880’de “*Hapishane ve Tevkifhane Nizamnamesi*” başlığı altında bir idari düzenleme yapılmış olduğudur. Hiçbir zaman Sultan tarafından irade-i seniyye ile tasdik olunmamış olsa bile gerek Osmanlı İmparatorluğu’nda gerekse Cumhuriyet döneminde uzun yıllar kullanılagelmiştir. Ancak, yapılan tüm bu yasal düzenlemelere

---

²⁸⁸Bozkurt, *a.g.e*, s.111.

²⁸⁹Demirel, *a.g.m*, s.190.

rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nda hapishaneler yönetiminin devlet yapısı içindeki yeri oldukça karmaşıktı.²⁹⁰

Hapishanelerle ilgili ilk ciddi çalışmalar II. Abdülhamit döneminde planlanmıştır.²⁹¹ Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde 1880 tarihinden itibaren hapishaneler Adliye Nezaretinden alınarak Dâhiliye Nezareti'ne bağlanmış ve 20 Mayıs 1880'de 97 maddelik "*Tevkifhaneler ve Hapishaneler Nizamnamesi*" yayımlanarak hapishanelerin statüsü belirlenmiştir. Nizamnamede hapishaneler; tevkifhane, hapishane, hapishane-i umumi olarak üçe ayrılmakta²⁹² ve "*her kaza ve liva ve vilayet merkezlerinde birer tevkifhane ve hapishane bulunacaktır*" ifadesi yer almaktadır.²⁹³

II. Abdülhamit, özellikle İngiltere ve Fransa'nın diplomatik baskısı karşısında bir an önce eyaletlerin güvenlik sorununu çözmek ve reform uygulamalarını başlatmak için harekete geçer. Bu reform paketinin içinde, hapishanelerin iyileştirilmesi konusu da yer almaktadır. Bu girişimlerin temelinde, Osmanlı'nın egemenlik haklarının korunması sorunu vardır. İngiltere ve Fransa, insan haklarını öne sürerek hapishanelerle ilgili ciddi eleştiriler yöneltirler. Hapishanelerin kötü koşullarından ve mahkûmların kalabalık olmasından şikâyetçi olan Avrupa'ya karşı ilk mesaj, idam cezasının uygulanmasından kaçınılması olmuştur. Önceden idam cezalarını eleştiren Avrupa'nın, bu mesaj karşısında giriştiği yeni siyasi oyunun adı, "*Hapishaneler insani koşullardan yoksundur.*" olur. Dış baskının önlenmesine yönelik girişimlerden biri de 1880'de gerçekleşmiştir.²⁹⁴ İnfaz rejimi,8 Mayıs 1880'de çıkartılan "*Memalik-i Mahrusa-i Şahanede bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dahiyelerine Dair Nizamname*" ile düzenlendi. Bu nizamnameye göre, her kaza, liva ve vilayet merkezinde birer hapishane ve tevkifhanenin bulunmasını öngörülüyor ve buralarda hangi sürelerdeki cezaların infaz edileceğini gösteriliyordu.

²⁹⁰Bilbaşar, *a.g.m.*, s.45.

²⁹¹Saadet Tekin/ Sevilay Özkes "Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishane Sorunu", *ÇTTAD*, C. VII, S. 16-17, Bahar-Güz 2008, s.187-189.

²⁹²Özçelik, *a.g.m.*, s.19.

²⁹³Bilbaşar, *a.g.m.*, s.48.

²⁹⁴Ömer Şen, *a.g.e.*, s.31-32.

Yine bu nizamnameyle infaz personeli ve görevleri belirlendi, tutuklularla hükümlülerin ayrılması ilkesi benimsendi ve cezaevleri ile tutukevlerinde yiyecek giderlerinin devlet tarafından karşılanması ilkesi getirildi. 18 yaşından küçükler için ayrı koşullar belirlendi, hükümlülere çalışma zorunluluğu getirildi, çalışanların gelirinden devletçe harcanan yiyecek giderleri çıkarıldıktan sonra kalan tutar, gerekli olduğunda, hükümlüye verilmek üzere saklandı. Hükümlü ile tutukluların günlük yaşamları, dışarıyla ilişkileri düzenlendi. Yararlanmaları için, her cezaevinde yöneticinin saptayacağı kitapların bulundurulmasına olanak sağlandı.²⁹⁵

20 Mayıs 1880 tarihli Tevkifhane ve Hapishaneler Nizamnamesinin 85. maddesinde, tevkifhane ve hapishanede yürürlükte olan yöntem ve kurallara aykırı davranışta bulunanların, gerektiğinde hava almaya çıkmak ve diğerleriyle görüşmekten ve haberleşmekten men edilerek, kendilerine ekmek ve sudan başka yiyecek verilmeyeceği ve ayrıca demire dahi urulacak oldukları, bu cezalandırma süresinin yaptıkları hareketin derecesine göre 24 saat ile 21 gün arasında değişeceği ve uygunsuz hareketlerin tekrarlanması halinde ceza süresinin iki kat arttırılacağı yazılıdır.²⁹⁶

Nizamnameye göre tutukevi, sorgulanmakta ve yargılanmakta olanların, hapishaneler ise hapis ve kürek cezasına mahkûm edilenlerin konulduğu yerlerdir.²⁹⁷ Nizamnamede hükümlüler aldıkları ceza miktarına göre kaza, liva, vilayet veya umumi hapishaneye yerleştirilecektir. Beş seneden fazla hapis cezasına veya ağır işlerde çalıştırılma yani kürek cezasına mahkûm edilenler umumi hapishanede tutulacaktır. Nizamnamede hapishanede çalışacak kadronun kimlerden oluşacağı ve hükümlülerin hapishane yaşantısı ayrıntılı olarak düzenlenmiş ve hükümlülerin tüm eylemleri idarenin mutlak kontrolü altına sokulmuştur. Bununla bir yandan hükümlülere keyfi muameleye engel olunmak öte yandan hapishanede disiplin sağlanmak istenmiştir.²⁹⁸ Nizamnamede bulunan pek çok düzenlemenin fiilen uygulanma ihtimali bulunmamaktaydı. Nizamnameye uygun hapishaneler, yetişmiş personel, mali kaynak ve merkezi

²⁹⁵Özkan, *a.g.t.*, s.39.

²⁹⁶Saner, *a.g.m.*, s.186-187.

²⁹⁷Yasemin Saner Gönen, "Osmanlı İmparatorluğunda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi 1917 Yılı", *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005, s.173.

²⁹⁸Ömer Şen, *a.g.e.*, s.32-33.

koordinasyon yoktu. Bununla birlikte yeni açılan hapishanelerde düzenlemeye uygun hareket edilmeye çalışıldığı görülmüştür.²⁹⁹

1880 yılında yürürlüğe konulan “*Tevkifhane ve Hapishanelerin İdarelerine Dair Nizamname ve Hapishane Gardiyanları Hakkında Talimatname*” ile hapishanelerin işleyişinin bir sisteme kavuşturulması ve hükümlülerin koşullarının düzeltilmesi amaçlanmıştır.³⁰⁰ Hapishanelerde kadınlara mahsus bir daire bulunacağı, hapishane ve tevkifhanelere icabına göre Adliye Nezareti’nin tayin edeceği bir müdür, bir başkâtip ve lüzumu kadar kâtip, bir başgardiyân, yeteri kadar gardiyân bulunacağı belirtilmiştir.³⁰¹ Modern bir ceza infaz kurumunda bulunması gereken özellikleri yansıtan bu nizamnamenin hükümlerinin uygulamadan yoksun kaldığı bundan sonraki gelişmelerden ve yeni ıslahat girişimlerinden anlaşılmaktadır. Adliye örgütüne ve hapishanelere yeterli maddi kaynak ve personel ayrılmaması, tatil günleri dışında günde beş saat görev başında bulunması gereken adliye personelinin öğleden sonra işyerini terk etmesi ve rüşvet gibi sorunlar da doğrudan hapishaneleri etkilemiştir.³⁰²

Hapishanelerle ilgili sorunların varlığı ve yöneltile eleştiriler, sadece dış kaynaklı değildir. Çünkü koğuş sistemine göre yapılan hapishanelerde ciddi sıkıntılar baş göstermektedir. Merkez ve eyalet hapishanelerinden gelen şikâyetler yaşanan sıkıntıları ortaya koyar. II. Abdülhamit, şikâyetlerin giderek arttığı bu dönemde bir çözüm arayışına girer. Avrupa’daki modern hapishanelerin model alınarak mahkûmların koğuşlarda bir arada tutulduğu sistem yerine, mahkûmların ayrı odalarda (hücre) kaldığı ve konforlarının sağlandığı hapishane sistemi tartışma konusu olur. Bu tip hapishanelerde yaşanan huzursuzlukların en aza indirilmiş olduğunu öğrenen Abdülhamit, Adalet Bakanlığı’na bir emir verir. Bu bakanlığın bünyesinde bir komisyon kurulur. Bu komisyon, “Avrupa tipi” denilen bir hapishanenin İstanbul’da

²⁹⁹Yıldız, *a.g.t.*, s.193-194.

³⁰⁰Doğan, *a.g.t.*, s.127; Hasan Şen, *a.g.m.*, s.210.

³⁰¹Bozkurt, *a.g.e.*, s.112; Aynı yıl, kadın mahkûmların özel durumlarına dair çıkartılan bir Tezkire-i Aliye’de, cürümden dolayı haklarında nizamiye mahkemesinden mahkûmiyet hükmü olan kadınlardan hamile olanlar hakkında adı geçen nizamnamede hüküm olmadığı, bu nedenle sık sık soru geldiği belirtilerek, hamile mahpus kadınların doğum zamanı geldiğinde, doktor raporu üzerine mahalli hastanelere nakledilecekleri, diğer hasta kadınların da doktor raporu varsa suretle hastaneye gönderilecekleri, hastanede bulunmalarını gerektiren sebep bitince, cezalarını tamamlamak üzere tekrar hapishaneye nakledilecekleri hükmüne bağlanmıştır. Bkz. Bozkurt, *a.g.e.*, s.112-113.

³⁰²Temel, *a.g.m.*, s.112-113.

inşasını ele alır. Geliştirilen çeşitli alternatiflere rağmen, Abdülhamit'in bir an önce yapılmasını istediği modern hapisane, parasızlık ve tasarruf tedbirleri yüzünden hayata bir türlü geçirilememiştir.³⁰³

XIX. yüzyılın sonlarına doğru hız kazanan reformların temel eksenini, ceza hukuku ve hapisaneler üzerinde yapılan çalışmalar oluşturmaya devam etmiştir. 1876 yılında çıkartılan talimat ile hapisanelerde düzenli kayıt tutma zorunluluğu getirilerek denetim imkânı sağlanmış, hükümlü ile tutuklu arasında ayırım yapılması ve keyfi tutuklamaların önüne geçilmesi gerektiği şeklinde düzenlenmiştir.³⁰⁴ Hapisanelerin iyileştirilmesine giderek hız verilmiş, İstanbul ve taşrada bulunan hapisane binalarının modernize edilmesi, hükümlülerin eğitilmeleri ve meslek kazanmalarının sağlanması programları uygulamaya konulmuştur.³⁰⁵

Hapisaneler reformunun başlamasından Berlin Antlaşması'na (1878) kadar geçen dönemde, ülkenin hemen her bölgesinde hapisaneler kurulmuştur. Ancak sınırlı bütçe olanaklarıyla yapılan bu kurumlar, genellikle iki katlı ve kargir binalardan oluşuyordu. Bu binaların donanımında büyük eksiklikler de bulunmaktadır. Ayrıca düzenli bir ısıtma sistemi olmadığı gibi, sistematik işleyen "iaşe"³⁰⁶ uygulaması da bulunmuyordu. Koşullara çok sayıda mahkûmun konulması ve temizliğe dikkat edilmemesi nedeniyle salgın hastalıklar baş göstermiş, yeni Ceza Kanunu'nun her suça hapis cezası vermesi hapisanelerin kapasitelerini yetersiz kılmıştır.³⁰⁷

Osmanlı Devleti'nin, hapisaneler ile ilgili uluslararası toplantı ve konferanslara sıklıkla katıldığı bu yıllarda, bazı örnek cezaevleri kurulmasına karşın, hapisane ve ceza reformu, yapılan düzenlemelerde öngörüldüğü gibi kapsamlı olamamıştır.³⁰⁸

³⁰³Ömer Şen, *a.g.e.*, s.40-42.

³⁰⁴Kent Schull, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistemik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Ed. Noemi Levy/Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2007, s.220.

³⁰⁵Karaca, *a.g.m.*, s.155-156; Osmanlı yargı teşkilatında çoğunluğu Batı'dan örnek alınarak gerçekleştirilen düzenlemelerde Adliye Nazırı Said Paşa'nın çok önemli rolünün olduğu söylenmektedir. Bkz. Bozkurt, *a.g.e.*, s.130.

³⁰⁶İaşe: Yeme, içme, yedirme, içirme anlamlarına gelmektedir. Bkz. Altay, *a.g.e.*, s.195.

³⁰⁷Ömer Şen, *a.g.e.*, s.28.

³⁰⁸Schull, *a.g.m.*, s.221.

1890 yılından itibaren politik nedenlerle tutuklananların sayısında yaşanan artış, cezaevlerinin sorunlarını derinleştirmiştir. Özellikle Ermenilerin muhalefeti tutuklamalarla etkisiz hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde yapılan yazışmalarda hapishanelerin dolu olduğu belirtilmiştir. Hapis cezasının yanında, sürgün cezasına mahkûm edilenlerin de sayısı artmış ve sürgün yerlerinde dahi sorunlar yaşanmıştır. Polisiye tedbirlerin arttırılmasını sağlamak üzere, polis teşkilatı içinde siyasi şube açılmasına karar verilmesi bu döneme rastlamıştır.³⁰⁹

Osmanlı başkentinde hukuki alanda reform, adli teşkilat ve hapishanelerin ıslahı konularında önemli adımların atıldığı bu dönemde, Avrupa'daki gündem de pek farklı değildi. 1880'lerde başlayan hazırlık süreci, 1885 Roma Hapishaneler Kongresi ve nihayet 15 Haziran 1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi'yle bu alanda önemli ilerlemeler kaydedilmişti. Petersburg Kongresi'ne delege olarak gönderilen Ceza İşleri Müdürü Celal Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nda hapishanelerin işleyişini ve bu alanda atılan adımları Avrupalı temsilcilere anlatma imkânı bulmuş ve dönüşünde sunduğu raporla kongrede edindiği izlenim ve tecrübeleri Bab-ı Ali'ye aktarmıştır.

Siyasi ve özellikle de mali sıkıntılar nedeniyle sürekli ertelenen hapishane ıslahatı, XX. yüzyıl başlarında artık geciktirilemeyecek kadar acil ve öncelikli gündem maddeleri arasına girmişti. Bu dönemde hapishanelerin işleyişi genel hatlarıyla şöyleydi: Hapishane ve tevkifhaneler; vilayet merkezlerinde valilere, livalarda mutasarrıflara, kazalarda ise kaymakamlara bağlı temel infaz kurumlarıydı. Hapishanelerle ilgili idari hiyerarşinin en tepesinde Dâhiliye Nezareti Umur-ı Cezaiye Dairesi bulunmaktaydı. Vilayet merkezleri, sancak ve kazalarda bulunan tevkifhane ve hapishane müdürleri doğrudan Adliye Nezareti tarafından, Hapishane-i Umumi müdürleri ise adliye nazırının takriri üzerine sadır olan irade-i seniyye ile tayin edilirdi. Tevkifhane ve hapishaneler merkezde zaptiye nazırının, taşrada ise vali, mutasarrıf ve kaymakamların yetki ve sorumluluğundaydı. Bununla birlikte sorumluluk alanıyla ilgili konularda adliye nezaretine de müracaat edilmekteydi. Hapishanelerin inşası, ihtiyaç/harcamalar ve teşkilat konularındaki aksaklıkları gideren ve düzenleyen

---

³⁰⁹Yıldız, *a.g.t.*, s.228 vd.

organizatör kurum ise Dâhiliye Nezareti bünyesinde yer alan Mebânî-i Emiriyye ve Hapishaneler İdaresi Müdürlüğü'ydü.³¹⁰

Osmanlı Devleti, Avrupa ülkelerinin etkisi ile hapis cezasını temel ceza olarak benimsemiş ancak uygulamada sorunlar ile baş başa kalmıştır. Hapishanelerin kalabalıklaşması salgın hastalıktan disipline kadar birçok alanda sorunlara yol açmıştır. Adli teşkilatın yavaş ve yetersiz oluşu, devletin yasal olarak kabul ettiği ceza yaptırımını uygulamasına engel olmuştur. Sık sık başvuru alan aflar ile hapishaneler ve adli teşkilat rahatlatılmaya çalışılmıştır. Adli suçlulara yönelik çıkartılan aflar ile hapishaneler boşaltılmaya ve politik suçlulara yer ayrılmaya çalışılmıştır. Örneğin: borçtan ötürü hapsedilenlerin borcu padişah tarafından ödenerek affedilmekteydiler.³¹¹ Hükümlülere yönelik hak ihlalleri, sık sık yakınma konusu olmuştur. Tutuklananların uzun yıllar mahkemeye çıkmadıkları, haklarında bir karar verilmediği, mahkûmiyet kararı verildiğinde başvurdukları temyiz yolunun uzun yıllar sonra sonuçlandığı ve cezaevi koşullarının eziyet verici oluşu en sık dile getirilen yakınma nedenleri olmuştur.³¹²

1908'de Jön Türklerin yönetime geldiği dönemde imparatorluktaki cezaevlerinin durumu hala perişandı. II. Abdülhamit'in böl ve yönet zihniyetinin bir parçası olarak, hapishanelerin yönetimi de, hiçbirinin hapishane yönetimi veya reformu üzerinde tam denetimi ya da sorumluluğu olmayan organlar arasında paylaştırıldı; bu nedenle de gerçekte pek az şey başarabildi. Ancak buna rağmen, Abdülhamit döneminde medeniyet ve hapishane reformu gibi kavramlar arasındaki bağlantılar daha da güçlendi. Cezaevleri ayrıca, Abdülhamit döneminin sosyal yapılanma çabaları, özellikle de devletin, halkın refahını sağlamak ve bulaşıcı hastalıkları önlemeye yönelik sağlık konusundaki sonradan edinilmiş sorumluluğuyla beraber anılmaya başlandı. Bu reform çabaları, Jön Türklere ve İTC'ye, üzerine bina edebilecekleri önemli bir miras ve altyapı hazırladı. İmparatorluktaki krizin hem içte hem dışta büyümesi ve mutlak güç

³¹⁰Yüksel Çelik, "Hapishane Tarihimizden Bir Kesit: Üsküdar Paşa Kapısı Tevkifhanesi ve Mütareke Dönemi İşgali", *Bellekten*, C. XXII., S. 264, Ağustos 2008, s.605.

³¹¹Yıldız, , *a.g.t.*, s.252, 255.

³¹²Demirel, *a.g.m.*, s.196-198.

kavramının giderek kuvvetlenmesine bağlı olarak, cezaevleri İTC'nin sosyal dirlik ve yapılanma programı kapsamına tam anlamıyla Jön Türkler döneminde alındı.³¹³

İTC'nin ceza reformuna yön vermekle kalmayıp aynı zamanda cezaevlerini Osmanlı'daki sosyal kontrolün, sosyal yapılanmanın ve gelişmenin kalesi haline getirdi. Hapishane, İTC'nin Osmanlı nüfusunu ve yönetimini modern bir ulus devlet haline getirme planlarını test ettiği bir sistem haline geldi. Bir başka deyişle, Osmanlı hapishane sistemi, İTC'nin imparatorluğu sosyal anlamda yapılandırmak ve bilimsel bir toplum haline getirmek için geliştirdiği programın laboratuvarı niteliğindedir.³¹⁴

1909 yılı bütçe görüşmeleri sırasında, Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olmak koşuluyla “Hapishaneler Müdüriyeti Umumiyesi” idaresinin kurulmasına karar verilmiştir. Hapishanelerin inşaat, tamirat ve ıslahı işleri ile tutuklu ve hükümlülerin yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarının temininden sorumlu olma görevi bu kuruma verilmiştir.³¹⁵ Bu dönemde Avrupa çapında da hapishaneleri iyileştirme düşünceleri yankılanıyordu. 1910 yılında o zaman İngiltere'nin İçişleri Bakanı olan Sir Winston Churchill bir milletin medeni gelişmişlik düzeyi ile cezaevlerindeki şartlar arasında doğrudan bir ilgi kurmuş ve şöyle demişti: “*Bir toplumun suç ve suçluya bakışı, o toplumun uygarlık düzeyini gösteren en şaşmaz kriterdir.*” Bu da cezaevleri ve medenilik arasındaki ilişkinin o günlerin entelektüel gündeminde olduğu savını destekler nitelikte bir açıklamadır. Churchill, hapishane reformuna önem veren tek devlet adamı değildi. 1912 yılının Nisan ayına kadar Jön Türkler, söz konusu hapishane istatistiklerini toplamış, analiz etmiş ve bunun üzerine geliştirdikleri kapsamlı reform programını başlatmışlardı.³¹⁶ 1912 yılında yapılan bu çalışma Osmanlı hapishanelerinde o güne kadar yapılmış en kapsamlı istatistik araştırmasıdır. İstatistiklere göre hapishanelerde toplam 28.000 hükümlü bulunmaktaydı.³¹⁷

Toplanan verilere göre hapishaneler ile ilgili olarak 1911 yılında temeli atılan proje, 1912 yılında yürürlüğe konulmuş ve hapishanelerin tümünün aynı mimari modele

³¹³Schull, *a.g.m.*, s.223-224.

³¹⁴Schull, *a.g.m.*, s.229.

³¹⁵Ömer Şen, *a.g.e.*, s.52-53.

³¹⁶Schull, *a.g.m.*, s.232.

³¹⁷Schull, *a.g.m.*, s.213-214.

göre yapılmasına karar verilmiştir. 1917 yılı yazışmalarında, hapishane modeli olarak İleri hücre (müterakki) sisteminin uygulanmasına karar verildiği anlaşılmaktadır. İleri hücre sistemi ile hükümlülerin gece hücrelerde tutulduğu, gündüz birlikte ışıklarda çalıştıkları Auburn sistemi anlatılmak isteniyor olmalıdır.³¹⁸

1912 yılında yürürlüğe giren bir genelgeye göre, yeniden inşa edilecek hapishanelerde havadar bir yerde bahçe ve gezinme yeri yapılması gerekmektedir. Aynı yıl yayımlanan başka genelgelerde, hapishane müdürleri ile gardiyanların eğitim seviyelerinin yükseltilmesi ve hükümlülerin bir sanata özendirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Planlanan çalışmalara bütçe yokluğu nedeniyle ancak 1917 yılında başlanmıştır.³¹⁹ Bu tarihten itibaren birçok yerde hapishane inşaatına başlandığı görülmektedir. İyileştirme programı çerçevesinde Avrupa'daki gelişmelere uygun olarak bir gardiyan okulu açılması planlanmıştır.³²⁰ 1918 yılında İngiliz sağlık ve askeri heyetinin de katıldığı bir teftiş yapılmış ve hapishanelerde tespit edilen sağlık dışı koşulların bir hafta içinde düzeltilmesi istenmiştir.³²¹ 1916 tarihli bir yazışmadan, hükümlülerin çalıştırılmasının düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Buna göre hükümlüler, belediyeye ait işlerde ve hükümete ait inşaatlarda istihdam edilmelidir. Hapishaneler Nizamnamesinin buna göre yeniden düzenlenmesi talep edilmişse de araya giren savaşlar nedeniyle amaçlanan çalışmalar yapılamamıştır.³²²

1915 tarihli bir Alman raporu, kapitülasyonları tek taraflı olarak ilga eden Osmanlı Devleti'nin, hapishanelerdeki yabancılar için mevcut olan konsolosluk denetimini de kaldırmasının çok düşündürücü olduğunu, ülkede bir adalet ve hapishane reformu gerektiği düşüncesinin belirlediğini, Almanya'nın bu alandaki yardımına itiraz edilemeyeceğini, adalet sorununun diğer büyük devletlerin etkisi olmadan çözülebilmesinin Almanya için çok faydalı olacağını yazmaktadır. Raporda bir adalet reformu için Osmanlı Adalet Bakanlığı ile Alman Büyükelçiliği arasında müzakereler yapılmasının sağlanması, karma hukuk ve ceza davalarını görmek üzere diğer Batılı güçlerle özel mahkemeler kurma yolunun denenmesi, çok deneyimli bir Alman Adalet

³¹⁸Saner Gönen, *a.g.m*, s.180-181

³¹⁹Saner Gönen, *a.g.m*, s.175-176.

³²⁰Saner Gönen, *a.g.m*, s.183.

³²¹Sofuoğlu, *a.g.m*, s.166.

³²²Doğan, *a.g.t*, s.130-131.

Bakanlığı memurunun İstanbul'a davet edilerek, adalet personelini eğitime, geliştirme, hapishanelerde reform ve yasaları düzeltme konularını ele almasının mümkün kılınması da önerilmektedir. Raporda daha da ileri gidilerek, birkaç yıl için önemli merkezlerdeki Osmanlı kara ve deniz ticaret mahkemeleri ile hukuk ve ceza temyiz mahkemelerinde yabancı hâkimlerin görev almalarının sağlanması da istenmiş; yabancı hâkimlerin dil sorununa işaret edilerek şimdilik, Alman konsolosluklarında çalışan hukuken yeterli memurların ki ellerinde bu gibi on personel vardır ve hâkim olarak çalıştırılabilecekleri çözümü de getirilmiştir. Bu rapor, büyük devletlerin, kapitülasyonlara dayanarak, Osmanlı yargısı üzerindeki hak iddialarını hangi noktalara kadar genişletebildiklerini göstermesi ve Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuz savaşlarını açıkça ortaya koyması açılarından ibret vericidir.³²³

İttihatçılar döneminde merkezîyetçi yapısını ve gücünü devam ettirmek isteyen devlet anlayışından dolayı imkânsızlıklara rağmen hapishaneler konusu kuşkusuz önemli bir yer oluşturmaktaydı. Bundan dolayı savaş şartlarına rağmen hükümet, Birinci Dünya Savaşı yıllarında psikiyatri alanında tıp eğitimi almış ve hapishane müdürlüğü yapmış olan Alman Doktor Paul Pollitz'i Hapishaneler Umum Müfettişi olarak görevlendirmiştir.

Paul Pollitz Anadolu'daki hapishaneleri 1917-1918 yıllarında teftiş ederek hapishaneler konusundan yapılacak düzenlemeler için raporlar hazırlamıştır. Bu raporlar çerçevesinde Almanya'dan alınan borçla 1917'de büyük merkezlerde numune hapishaneler inşasına başlanmışsa da bunların inşası Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda bile tam olarak bitirilememiştir.³²⁴

Mondros Mütarekesi'nin 4. maddesi gereği, İtilaf Devletleri'ne mensup savaş esirleri ve Ermenilerden tutuklu ve hapis olanların da tahliye edilmeleri gerekiyordu. Bundan dolayı hapishanelerde tutuklu bulunan İtilaf Devletleri vatandaşları, suçları ne olursa olsun, Mondros Ateşkes Antlaşması gereği serbest bırakılmıştı. Bu gelişmeden sonra İtilaf Devletleri için Mondros'un 4. maddesi Osmanlı yönetimi üzerinde siyasi nüfuz kurmayı amaçlayan bir maddeye dönüşmüştü. Madde askeri nitelikli gibi gözükse

³²³Bozkurt, *a.g.e*, s.113.

³²⁴Özçelik, *a.g.m*, s.20.

de İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmek için kullandığı bir araç haline gelmişti. Mondros Ateşkesi sonrası esirler ve Ermeniler serbest bırakılmasına rağmen İtilaf Devletleri fevkalade komiserleri, 12 Ağustos 1919'da yaptıkları toplantıda, Mütareke Komisyonu üyelerince hapishanelerin teftiş edilmesine karar vermişlerdir.

Hapishanelerin İtilaf Devletleri temsilcileri tarafından teftiş edileceğinin anlaşılmasından sonra Osmanlı hükümeti tarafından değişik illere yazılan yazılarla görevliler bu durumdan haberdar edilerek özellikle sağlık koşullarına olabildiğince dikkat edilmesi ve böylece herhangi bir eleştiriye ve itiraza meydan bırakılmaması istenmiştir. Bu teftişlerde İtilaf Devletleri heyetine Hapishaneler İdare-i Umumiye Mümeyyizi Bekir Bey'in refakat etmesi kararlaştırılmıştır. Mütareke Komisyonunca da hapishaneleri teftiş etmek üzere muhtelif bir komisyon oluşturulmuş ve bu komisyon üzerinden İstanbul başta olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çoğu hapishaneye müdahale edilmiştir. Böylelikle Osmanlı hapishaneleri de Anadolu ve Trakya'da dolaşan İtilaf kontrol subaylarının sorumluluk alanına girmiştir. Bunun sonucunda da İtilaf Devletleri temsilcileri Osmanlı hapishanelerine istedikleri gibi müdahalede bulunarak değişik suçlardan dolayı hüküm giymiş kişileri de serbest bırakmışlardır. İtilaf Devletleri subaylarının istedikleri kişileri hapishanelerden serbest bıraktırmaları ve yöneticilere karşı saygısız davranışlarından dolayı çok sayıda hapishane müdürü ise istifa talebinde bulunmuştur.³²⁵

7.5.1.Hapishanelerde Asayiş Sorunu ve Firar Hadiselerinin Önlenmesi için Yapılması Gerekenler

Mütareke Dönemi'nin siyasi belirsizliği içerisinde hapishanelerdeki en önemli problemlerden birisi firar hadiseleriydi. Dâhiliye Nezareti, gerekli tedbirleri alarak firar hadiselerini önlemek amacıyla müfettişler görevlendirmekte ve hapishane yetkililerinin görüşlerine başvuruyordu. İstanbul'daki Hapishane-i Umumi'de meydana gelen firar hadiselerinin artması üzerine hapishanenin muhafaza ve inzibat işleri hakkında bir rapor hazırlanmış ve Hapishaneler Genel Müdürlüğü'ne gönderilmiştir. Bu raporda hapishane

---

³²⁵Özçelik, *a.g.m*, s.22-23.

binalarının genel olarak güvenliği sağlamaya yeterli olduğu fakat gerçekleşen firar hadiselerinin güvenliği sağlayan jandarma ve gardiyanların yeterli sayıda ve nitelikli kişilerden oluşmamasından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Özellikle gardiyan maaşının artırılarak nitelikli kişilerin bu işi yapmasının sağlanmasıyla hapishanelerdeki firar hadiselerinin önlenebileceği çözüm yolu olarak gösterilmektedir.

Jandarma, günümüzde olduğu gibi o dönemde de hapishanelerin dış güvenliğini sağladığı için, Merkez Jandarma Komutanlığı da Dersaadet Hapishane-Umumisi hakkında, güvenliği sağlayan nöbetçilerin eksikleriyle ilgili bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda Firar hadiselerinin engellenmesi için çözüm önerileri olarak, jandarmaların daha rahat nöbet tutması amacıyla nöbet tutulan baraka ve kulübelerin noksan olan kapı ve pencere camlarının takılması, üstlerindeki çinkoların ve kiremitlerin aktarılması suretiyle tamir edilmesi ve çürümüş olan ahşap merdiven ve çerçevelerin tamir edilmesi gerektiği sıralanmıştır. Tamamı nöbetçilerin nöbet yerleriyle ilgili olan bu isteklerin kış mevsiminden dolayı güvenlik açısından ayrı bir önem arz ettiği de raporda dile getirilmiştir.

Hapishanelerde düzen ve asayişin sağlanması için Hapishaneler ve Tevkifhaneler Müdüriyeti Umûmiyesi tarafından Kavanin ve Nizamât Kalemî mümeyyizlerine hazırlattırılan 28 Mart 1920 tarihli raporda ise hapishanelerin güvenliği ile ilgili şu hususlara dikkat çekilmektedir:

- 1- Hapishane içerisinde mahkûmların hükümet tarafından verilen karyola ve battaniye dışında eşya bulundurmasına müsaade edilmemesi gerekir.
- 2- Koğuşlarda adeta mikrop yuvası haline gelmiş eşyaların sökülüp kaldırılması icap etmektedir. Koğuşlar bu suretle temizleneceği gibi inzibat işleri de kolaylıkla sağlanacaktır.
- 3- Mevcudun fazlalığı, koğuşların kalabalık olması, kontrolü ve yoklamayı tam olarak yapmayı engellemektedir. Büyük koğuşların bölünmesi ve koğuşların gündüz vaktinde de elektrik ile aydınlatılması gerekmektedir.
- 4- Hapishanelerin zemin katları kullanılmamaktadır. Buralar elektrikle aydınlatılıp tamir edilerek yemekhane ve kışın da teneffüshane olarak kullanılabilir.

5- Yeme, yatma, çamaşır yıkama, teneffüs yapma, ibadet yapma, ders okuma, atölyelerde çalışma, abdesthaneleri ve koğuşları temizleme, yatakları yapma gibi hapishanedeki herkesin yapması gereken işlerin tanzim edilmesi zorunlu olduğu gibi bunların ciddi bir surette tatbik olunması için müdüriyete kesin emir verilmesi gerekmektedir.

6- Hapishanede kurulan atölyelerde eksik aletlerin bulunması ve bunlardan bozuk olanların tamir edilerek mahkûmların buralarda çalıştırılması düzenin sağlanması adına önemlidir.

7-Suç oranlarında meydana gelen artıştan dolayı mahkûmlar için yer sıkıntısının çözülebilmesi amacıyla hapishanelerdeki imkânların genişletilmesi ve hapishaneler arasında nakil yapılması gerekmektedir.

8- Bayan hapishanesindeki mevcut mahkûm kadınlar hiçbir işle uğraşmamaktadırlar. Kadın mahkûmların dikiş dikmek ve çamaşır yıkamak gibi işlerde istihdam edilmesi hapishanelerin yararına olacaktır.

9- Kundura atölyesi ve terzihane gibi atölyelerden istifade için taşradaki hapishanelerde uzun müddet mahkûmiyet cezası almış sanat erbabının buraya nakli ve buradan sabikalılar arasından hapishanenin nizam ve intizamını ihlal edenlerin bunlara karşılık taşraya gönderilmeleri hem asayiş temin ve hem de mahkûmlardan yararlanılması adına önemlidir.

10- Gerek ceza kanunnamesinde ve gerekse hapishaneler nizamnamesinde mahkûmlardan ahlaken düzelenlerin affedileceği belirtilse de, bununla ilgili bir kanuni düzenleme olmadığı için, keyfi uygulamalara neden olmaktadır. Bu hususta keyfiliği önleyecek bir sistem belirlenmesi gereklidir.

Bu rapordan da anlaşılacağı üzere hapishanelerde kapasitenin çok üstünde mahkûm bulunması ve fiziki şartların yetersizliğinin yanında denetimsizlik sonucu hapishanelerin nizamnameye uygun olmayan bir şekilde idare edilmesi düzen ve asayişle ilgili ciddi sorunlar doğurmaktaydı.

Teftiş heyetlerinin haricinde Mütareke Dönemi'nde Hapishane-i Umumi Müdüriyeti'nce de hapishanenin eksiklikleri ve yapılması gerekenlerle ilgili bir rapor hazırlanmıştır. Dâhiliye Nezareti'ne sunulan bu raporda hapishanelerdeki asayiş ve

güvenlik problemleri öncelikli olarak personel yetersizliğine bağlanmış ve acilen gardiyan ve hasta bakıcı sayısının artırılması gerektiği belirtilmiştir. Personel ihtiyacının karşılanması adına henüz faaliyette olmayan Üsküdar Tevkifhanesinde görevli personelin Hapishane-i Umumiye Müdüriyeti emrine verilmesi teklif edilmiştir. Ayrıca hapishanede suça meyilli bazı kişilerin tecrit edilmesi için özel yerler hazırlanması gerektiği de dile getirilmiştir. Osmanlı hapishanelerinde en önemli güvenlik sorunlarından biri de içeriye sokulan silah ve aletlerdi. Gizlice içeriye sokulan silah ve çakı gibi aletler hapishanelerde iç güvenliğin tam sağlanamamasına yol açmaktaydı.

Hapishane olarak kullanılan binaların başka amaçlarla inşa edilmiş olmasından dolayı fiziki şartlarının güvenliği sağlama konusunda yetersiz kalması ve bu yapıların eski olmalarına bir de personelin ihmalleri eklenince Osmanlı hapishanelerinde sıkça görülen firar hadiselerinin önlenmesi oldukça zor görünüyordu.³²⁶

Osmanlı Devleti döneminde XIX. yüzyılın ortalarında ilk cezaevleri yapılmaya başlandı. Anadolu'da, XX. yüzyılın başına kadar Diyarbakır, Sinop, Kırklareli, Kütahya, Ordu, Bilecik, Kars, Nevşehir, Erzurum'da ilk cezaevleri açıldı.³²⁷ XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşan Osmanlı hapishanelerinin ilk örneklerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Manavgat 1852, Şırnak 1886, Alaçam 1890, Kınık 1907, Manyas 1910, Cide 1900, İpsala 1906, Çiçekdağ 1921 tarihlerinde kiralananmıştır. Diyarbakır 1863, Sinop 1885, Kırklareli 1886, Kütahya 1888, Bafra 1893, Ordu 1897, Uşak 1899, Bilecik 1906, Nevşehir 1849, Sürüç 1852, Vezirköprü 1870, Kozan 1875, Kars 1800, Kastamonu 1889, Erzurum 1900, Hınıs 1905, Üsküdar Paşa Kapısı 1916 ve Zara 1919 senelerinde inşa olunmuştur.³²⁸

Hapishane ıslahatı konusunda Osmanlı Devleti, Avrupa ülkelerindeki uygulamaları izlemiş ve uzmanların görüşlerinden yararlanma yoluna gitmiştir. Özellikle savaşlar ve bunun getirdiği mali sıkıntılar, tasarlanan projelerin gerçekleşmesine engel olmuştur.³²⁹ Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye Büyük Millet

³²⁶Özçelik, *a.g.m*, s.23-26.

³²⁷Karadayı, *a.g.m*, s.929.

³²⁸Demirbaş, "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi", s.34.

³²⁹Adak, *a.g.t*, s.40-41.

Meclisi'nin denetiminde kalan bölgelerdeki hapisaneler İstiklal Mahkemelerinin denetimine bırakılmıştır. Mahkûmlardan savaş koşulları içinde yararlanılması için Bursa İstinaf Savcılığı'nın teklifine dayanılarak çıkartılan geçici kanuna göre mahkûmların vatani görevlerini yapmaları istenmişse de Mustafa Kemal'in asayişin sağlanması ve asker yapılan mahkûmları denetlemek üzere daha fazla adam gerektiği konusundaki haklı endişeleri ile bu kanun iptal edilmiştir.

Milli Mücadeleyi tehlikeye atan en önemli sorunlardan birinin de firar olayı olduğundan bahsetmiştik.. Büyük Taarruz ve Genel Seferberlik döneminde erkek nüfusun silâh altına alınmasıyla tarım alanında doğan işgücü açığı hafif suçlardan hapis yatan mahkûmlar ile giderilmeye çalışılmıştır. Bu uygulama 1922'ye kadar genişletilerek devam ettirilmiş hatta yararlılık gösteren mahkûmlar affedilmiştir.³³⁰

Cumhuriyet'in ilanından önce 1916'da, İstanbul Sultanahmet'te yeni tutukevi yapılmış ve tutuklular buraya alınmıştır. Ayrıca, Paşa kapısı Cezaevi yapılmış ve Mehterhanedeki Hapishane-i Umumi ise 1930'larda boşaltılmıştır. Osmanlı ceza sistemi ve infaz rejimi 1926'ya kadar uygulanmış, 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu ise yeni bir düzenleme getirmiştir. 1929'da ceza ve tutukevleri Adalet Bakanlığı'na bağlanarak, denetimleri yerel cumhuriyet savcılarına bırakılmıştır. 1930'da hükümlülerin çalışmalarının düzenlenmesi için cezaevlerinde iş yurtları kurulmuş ve iş esasına dayalı ilk cezaevi 1936'da İmralı Adası'nda uygulamaya geçmiştir.³³¹

7.5.2.Cumhuriyet Dönemi Hapishane Nizamnameleri

1880 tarihli nizamnameden sonra yapılan ilk nizamname Cumhuriyetin ilanından çok sonraki bir döneme rastlar. 1930, 1938 ve 1941 tarihli nizamnameler bu dönemin eserleridir.

1930 tarihli kanun her ne kadar nizamname özelliği taşımasa da hapishane ve tevkifhanelerin idaresi hakkında birtakım düzenlemeler içerir: Nizamnamenin

³³⁰Tekin/ Özkes, *a.g.m*, s.198.

³³¹Özkan, *a.g.t*, s.39.

“Türkiye’de her mahkeme bulunan yerde hapisane ve tevkifhane bulunur” maddesiyle başlaması hapisanelerin coğrafi konumlandırılmasındaki değişikliklerin ilk sinyallerini verir. 1938’de, “Ceza ve Tevkif Evleri Umum Müdürlüğü’nün Vazife ve Teşkilatı Hakkında Kanun” çıkartılmıştır.1938 tarihli ve 3500 sayılı, 13 maddeden oluşan kanundan anlaşıldığı kadarıyla umum müdürlüğünün kurulma amacı ve işlevi bir bakıma hapisane müdüriyeti kalemininkine benzer: İnfaz kurumlarının idari olduğu kadar onarım ve kira işleriyle ilgilenmek, infaz memurları için bir yönetim birimi oluşturmak ve nihayet hükümlü ve tutukluların giydirilmesi, beslenmesi, yatırılması ve çalıştırılmasını denetlemek amacıyla kurulan müdürlük ilki iş esası üzerine kurulan ve kurulacak olan cezaevlerine, ikincisi diğer cezaevlerine ait işlerle uğraşmak üzere iki şubeye ayrılmıştı. Bu kanun beş yıl sonra yürürlükten kaldırılarak, yerine 4358 sayılı ve 18 maddeden oluşan yeni bir kanun kabul edilir. Kanunun bu son şekli, iş esası üzerine kurulan cezaevleri hakkında daha ayrıntılı düzenlemeler içerir.

İdari düzenlemelerde varılan son nokta ise 1941’de Bakanlar Kurulunca kabul edilmiş olan “Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi”dir. 1880 nizamnamesinde belirtilen gerek idari personel gerekse mahkûmlar hakkında birçok nokta daha detaylı olarak tarif edilmiştir. Ancak yine de kavramsal değişiklikler söz konusudur. Örneğin: üç sene ve üstü cezaya artık kürek cezası değil, hapis ya da ağır hapis cezası denmeye başlamıştır. 1880 nizamnamesinde *“her kaza ve liva ve vilayet merkezlerinde birer tevkifhane ve hapisane bulunacaktır”* ifadesi, 1941’de yerini *“her mahkeme bulunan yerlerde bir ceza ve tevkif evi ve Adliye Vekâletince tespit olunan mahallerde muntika cezaevleriyle çocuk ceza ve islah evleri bulunur”* şeklindeki maddeye bırakmıştır.³³²

---

³³²Bilbaşar, *a.g.m*, s.46-48.

VIII. BÖLÜM

CEZAEVLERİNDE EĞİTİM

8.1.EĞİTİM KURUMU OLARAK CEZAEVLERİ

XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar cezanın hedefi, azap çektirilen, parçalanan, organları kopartılan, yüzüne veya omzuna simgesel damga basılan, canlı veya ölü olarak teşhir edilen, kürek çektirilen, tekerlekle gerilen ve bu şekilde seyirlik unsur haline getirilen bedendi. XIX. yüzyılın başlarından itibaren modern ceza sistemleri devreye sokularak, ceza hukuku yeni bir çağa girmiştir.

Günümüzde cezalandırmanın amacının, toplumun intikam duygusunun tatmin edilmesi veya suç sayılan eylemin bedelinin ödettirilmesi olmayıp, onların ıslah edilmesi, iyileştirilmesi, rehabilite edilmesi, topluma kazandırılması şeklinde olduğu söylenmektedir. Cezaevlerinin kolej veya üniversite gibi olmasa bile, eğitim kurumları haline gelmesi, ceza adalet politikasının en önemli hedeflerinden biri olmalıdır.

Bir ideal olarak cezaevlerinin eğitim kurumları haline dönüşmesi düşüncesi, hükümlü ve tutukluların kurumda kaldıkları sürecin tamamında, ihtiyaçlarına göre şekillenen öğrenim programlarına tabi tutulmaları ile mümkündür. Bu düşüncenin bir şansının olabilmesi için kurumun müdüründen hizmetlisine kadar bütün cezaevi çalışanlarının eğitim programını olumlu bir şekilde desteklemesi gerekir. Mahkûmun tahliye olduğu zaman, olabildiği ölçüde, hayatını dışarıdaki insanlar gibi kimseye zarar vermeden başarılı bir şekilde devam ettirmesi sağlanmalıdır. Bu açıdan bakıldığında personel eğitiminin amacının, cezaevlerini eğitim kurumları haline dönüştürme idealini gerçekleştirmek olduğu söylenebilir.³³³

Kendisine ceza verilen suçlu, ceza mekânı olarak tespit edilen hapisanelerden çıktığında adeta başka biri olmaktadır. Öyle suçlular vardır ki, hapisaneyi kendine bir eğitim ve irfan yuvası haline getirmiş ve buradan bambaşka bir insan olarak çıkmıştır. Bunun örneklerine sıkça rastlamak mümkündür. Söz konusu örneklerin çokluğu hep bir

³³³Mustafa Saldırım, “Cezaevleri Eğitim Kurumları Haline Nasıl Gelebilir?”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005, s.321-322.

hapishane-okul denkliğinin kurulmasına sebep olmuştur. Mesela Dostoyevski, “*Zindan iyi bir sabır okuludur.*” derken bu denkliği işaret etmiş olur.

Michael Foucault, hapishaneye sadece okul gözüyle bakmaz. Ona göre eğer hapishane fabrikalara, okullara, kışlalara benziyorsa ve bunların da hepsi hapishaneye benziyorsa, bunda şaşılacak bir yan yoktur. Çünkü okul dışında fabrika ve kışlalar da birer değişim mekânıdır. Hapishane, biraz daha sıkı bir kışla, hoşgörüsüz bir okul, iç karartıcı bir atölyedir.

Hapishanenin olumlu alışkanlıklar kazandırma işlevi oldukça fazladır. Özellikle uzun süreli mahkûmiyet dönemlerinde hapishane eğitim öğretim alanındaki beklentileri oldukça zor olan tam bir okul pozisyonunda karşımıza çıkmaktadır. Mesela insan hayatında önemli yer işgal eden özgür hayatın kıymetini öğrenme durumu hapishanenin kazandırdığı en olumlu davranıştır. Dostoyevski'nin bir mahkûmdan alıntılacağı şu söz bu bakımdan manidardır: “*Yıllarca kapalı yaşamamız, hürriyeti, olduğundan daha büyük bir gerçek gibi görmemize sebep olmuştur.*”

Hapishanenin mahkûma kazandırdığı önemli değerlerden biri de kişiyi bilinçlendirmesidir.³³⁴

8.2.TÜRKİYE'DE İŞ YURTLARI VE HÜKÜMLÜLERİN ÇALIŞTIRILMASI

Türk ceza infaz sistemi içinde hükümlülerin çalıştırılması cezaevinde yapılması gereken işler başta olmak üzere günün koşullarına ve cezaevi yönetimlerinin yaklaşımına bağlı olarak değişik düzeylerde uygulanmıştır. İslam hukukunda tutuklunun çalıştırılması konusunda hukukçuların üç yaklaşımından söz edilmektedir: Birincisi, kendi masraflarıyla, ailesinin geçimi ve eğer borçları varsa bunların ödenmesi için tutuklunun çalıştırılması için olanak hazırlanmasıdır. İkinci yaklaşım, tutuklunun tutukevine alışması, orayı evi gibi benimsemesi ve atölyelerde çalışması sıkıntılarını

³³⁴Şaban Sağlık, “Modern Türk Edebiyatında Bir Değişim-Dönüşüm Mekanı Olarak Hapishaneler”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005, s.481-483.

unutturabileceği, acısını hafifleteceği için buna olanak sağlanması gerektiğidir. Üçüncü yaklaşım ise, tutuklunun çalışıp çalışmayacağı konusunun hâkimin takdirine bırakılmasıdır. Ancak zaman içinde batılılaşma hareketleri çerçevesinde batıda cezalandırmaya ilişkin ortaya çıkan modern yaklaşımların etkisinde kalınmış ve hükümlüleri çalıştırmanın ıslah edici boyutu öne çıkmıştır.

Cumhuriyet döneminde de cezaevlerinde hükümlülerin cezaevi temizlik ve bakım işleri yanında bazı atölyelerde çalıştırıldıkları bilinmektedir. Bunun yanında zorunlu çalışmaya başvuru döneminde de hükümlü emeğinden yararlanılmıştır. Bu uygulamalardan birisi İkinci Dünya Savaşı sırasında yetişkin erkeklerin silahlı çığırılması sonucu ortaya çıkan iş gücü açığına çözüm olarak hükümlülerden yararlanılmasıdır. Örneğin: o dönemde madenlerde zorunlu çalışmaya tabi tutulan işçilerin bir kısmının hükümlülerden oluştuğundan bahsedilmektedir.

Demirbaş'a göre, cezaevlerinde çalışma yeniden sosyalleşmenin belirleyici koşuludur. İnfaz süresinde önemli bir zaman boşluğunu doldurarak günü geçirmeye yardım eder.³³⁵

Kenan İpek'e göre "hapisane" terimi yerine "ceza infaz kurumları" terimi daha tercih edilecek bir ifade olarak görülmektedir. İpek'e göre, günümüz hapisane terimi toplumdaki çağrışımı ile ceza infaz kurumlarını tamamen kapsamaktadır. İnfaz kurumlarından maksat, kapalı ve açık cezaevleri ile çocuk ıslahevleri ve kadın-çocuk cezaevleridir.

Cezaevleri, özgürlükleri kanunla ve yetkili makam tarafından kısıtlanmış olan hükümlü ve tutukluların barındırıldıkları, kendine özgü disiplini bulunan, kapalı olanlarında iç ve dış güvenliği, açık olanlarında sadece dış güvenliği sağlanan kamu binalarıdır.³³⁶ Ceza infaz kurumları yani cezaevleri, özgürlüklerin büsbütün kaldırıldığı değil, belli bir disiplin altına alındığı ve sınırlandırıldığı yerlerdir.

³³⁵İlkay Savcı, "Cezaevi İşyutları", *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005, s.231-233.

³³⁶Kenan İpek, "Ceza ve Tevkifevleri", *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005, s.221-222.

İnfaz, kelime anlamı olarak emri yerine getirme, gereğini yapma ve icra etme anlamına gelir. İnfazın amacı; toplumun suçludan ve suçlunun da toplumun öfkesinden korunması, herhangi bir nedenle toplumsal düzeni bozan ve kanunların sınırlarını aşan kimsenin çağdaş yöntemlerle rehabilite edilerek yeniden topluma kazandırılmasıdır.³³⁷

İpek'e göre, hapishaneler önemli toplumsal bir konudur. Çeşitli yönleri olan ve çok sayıda kurum ve kuruluşu ilgilendiren bir meseledir. Çünkü "*Sorunu görmek, sorunu çözmekten zordur.*" "*En şiddetli deprem insan beyninde olandır.*" Öncelikle toplum olarak hükümlülerimize karşı mevcut olan önyargının giderilmesi için çalışmak gerekir. Aşılması gereken en önemli sorunlardan biri budur. Ünlü hukukçu merhum Prof. Dr. Faruk Erem'in ifade ettiği gibi "*Suçluyu kazıyın altından insan çıkar.*" Hükümlülerin insan olduğunu, içimizden biri olduğunu, bir gün bizlerin veya yakınlarımızdan birinin hükümlü olabileceğini unutmamalıyız.³³⁸

---

³³⁷ Ahmet Taşkın, "Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri Personelinin Eğitimi", *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005, s.401-402.

³³⁸ İpek, *a.g.m*, s.224.

IX. BÖLÜM

HAPİSHANE ÖRNEKLERİ

9.1. BODRUM KALESİ VE HAPİSHANESİ

Bodrum Kalesi, Rodos şövalyeleri tarafından bir Türk ve Bizans kalesi üzerinde 1406-1522 yılları arasında inşa edilmiş, XIX. yüzyıl başlarında tamir edilerek güçlendirilmiştir. Kısa bir süre sonra kalenin askeri özelliği değiştirilmiş ve burada sadece topçular bırakılmıştır. 1878 yılında topçu birliği de kaldırılan Bodrum Kalesi, 1895'te hapishaneye dönüştürülmüştür. Osmanlı Devleti değişik sebeplere bağlı olarak artan hapishane ihtiyacını karşılamak için uygun yerlerdeki mevcut kaleleri hapishaneye dönüştürme yoluna gitmiştir. Bodrum Kalesi de bunlardan biridir. Bodrum Kalesi hapishaneye dönüştürülmeden önce kalebentlik, sürgün ve kürek merkezi olarak kullanılmaktaydı.

I. Dünya Savaşı sırasında Fransızlarca bombalanan Bodrum, savaş sonrasında İtalyan işgaline uğramış ve kale İtalyanlarca karargâh olarak kullanılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ise Bodrum bir sürgün yeri, kale ise bir hapishane olarak kullanılmıştır.³³⁹

9.2. SİNOP HAPİSHANESİ

Osmanlı devrinin bilebileceğimiz ilk cezaevi teşkilatlı bir şekilde Sinop'ta yapılmıştır. En erken tarihli cezaevi binası Sinop Hapishanesidir. İstanbul'daki Sultanahmet (1916-1918) ve Paşa Kapısı (1916) Sinop'takinden daha sonraki yıllara ait yapılardır.

Sinop Hapishanesi zindan olarak kullanılan burçları ile meşhur, İçkale surları içine tersanenin yerine, II. Abdülhamit zamanında, zamanın mutasarrıfı Veysel Paşa tarafından devletin verdiği paralarla 1885 yılında tamamlanmıştır.

---

³³⁹Daşcıoğlu, *a.g.m.*, s.193-197.

İçkale'nin güneydeki tersane bölümünü çevreleyen burçlardan bazılarının 1568 yılından itibaren bir suhte³⁴⁰ ayaklanmasından dolayı zindan olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Aslında zamanın gemilerinin kürek çekme hizmetini gören forsa denilen esirlerin sadece Osmanlı döneminde değil, daha önce Selçuklu ve Candaroğlu devrinde de varlığı düşünülünce bir zamanlar tersaneyi korumakla görevli, bu burçların zindan olarak kullanımı çok daha eski tarihlere uzanmaktadır. Sinop İçkalesi'ndeki bu burçlarda belki önceleri forsalar zapt edilirken sonraları adi suçlular, daha sonra özellikle Tanzimat devrinden itibaren bunların yanı sıra devlet erkanından kişiler de hapsedilmişlerdir.

Sinop Hapishanesi'ni çevreleyen İçkale surlarının yüksekliği ve onu güneyden sınırlayan Karadeniz'in coşkun dalgaları bu binayı mahkumların kaçması mümkün olmayan bir üne kavuşturmuştur.³⁴¹

---

³⁴⁰Suhte: Medrese öğrencisi anlamına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s.961.

³⁴¹Alev Çakmakoğlu Kuru, *Sinop Hapishanesi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s.16.

SONUÇ

Hapis, kişinin özgürlüğünün elinden alınarak belli bir yere kapatılma olayıdır. Belli bir suçun karşılığında uygulanan yaptırımların en başta geleni şüphesiz ki hapis cezasıdır. İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinde, yaygın bir şekilde uygulama alanı bulamayan hapis cezası daha sonraki dönemlerde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

XIX. yüzyıla kadar, suçlar için temel cezalandırma biçimleri, insanları zincirlemek, kamçulamak, kızgın demirle dağlamak ya da asmaktır. XIX. yüzyılın başlarında ise suçu cezalandırmak için hapsedme ender olarak uygulanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde hapisane kültürü daha geç dönemde uygulanmaya başlamıştır. Hapis cezası başlangıçta yaygın bir ceza olarak görülmemiş, giderek daha fazla uygulama alanı bulmuş ve çeşitli infaz yöntemleri ortaya çıkmıştır..

Osmanlı Devleti, uygulamış olduğu hukuk sistemi içerisinde yer alan kuralların uygulanmasına özen göstermiştir. Amaç bu kurallara uyulmasını sağlayarak toplumun düzenini ve huzurunu sağlamaktır. Bu kurallara uyulmadığı takdirde ise ceza sistemi uygulamaya konulmuştur. Uygulanan cezalar oldukça çeşitlidir. Yapılan araştırmalar doğrultusunda en çok uygulanan cezaların hapis ve sürgün cezaları olduğu görülmektedir. Bu cezaların uygulanmasında herhangi bir ölçüt bulunmamaktadır. Benzer olaylara farklı cezaların verildiği de görülmektedir. Bu durum ceza sisteminde kural ve ölçülerin olmadığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Bilindiği üzere Osmanlı ceza hukuku şer'i ve örfi hukuk kurallarını içermektedir. Hapis cezası da örfi hukuk içerisinde yer almakta, kanunname ve adaletnamelerle düzenlemektedir. Ta'zir cezaları arasında görülen hapis cezasının verilmesinde hâkimin, uygulanmasında ise ehl-i örfün geniş yetkileri vardır. Yetkililerin zaman zaman hapis cezasıyla ilgili düzenlemelere gittiği görülmektedir. Osmanlı ceza hukukunda hafif orta derecedeki suçlar için para cezasının yanı sıra hapis cezasının da çokça uygulandığı, ağır suçlar için ise XVI. yüzyıldan itibaren de kalebentlik cezasının uygulamaya konulduğu görülmektedir.

Tanzimat dönemi, diğer birçok alanda olduğu gibi hukuk alanında da önemli değişikliklerin, yeniliklerin görüldüğü bir dönemdir. Çeşitli sebepler, hukuk alanında birtakım yeniliklerin yapılmasını gerektirmiş ve bunun sonucunda hukuk mevzuatı hem biçim hem içerik açısından ciddi bir şekilde ilerleme kaydetmiş, mahkeme teşkilatında ıslahat yapılmış, yeni mahkemeler kurulmuştur. Bu yeniliklerden ceza hukuku da payını almıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanının ardından yirmi yıl içinde üç ayrı ceza kanunu hazırlanmış, bunların üçüncüsüyle birlikte ceza hukukunda büyük oranda batılı ceza hukuku uygulamasına geçilmiştir.

Özgürlükten yoksun bırakmanın suç ile başa çıkma konusunda daha etkili olduğunu düşünen reformcular, geleneksel cezalandırma biçimlerine karşı çıkmaya başladılar. Hapishanelerin, disiplin ve uyum alışkanlıkları içinde suçluların eğitildikleri yerler oldukları düşünüldüğünden, giderek insanları halka açık biçimde cezalandırma uygulaması kaldırılmıştır. Hapishanelerin, tutukluları ıslah etmekte pek başarılı olamayacağı görüşleri yer alsaydı bile, insanları suçtan uzak tutmayı başarıyor olmaları önemli bir işlevidir.

Hapsin de içinde bulunduğu birçok cezanın uygulanmasında amaç suçluların ıslah edilmesidir. Bu nedenle suçlulara verilen cezaların süreleri belirtilmemiş, bunun yerine “ıslah oluncaya kadar” şeklinde bir tabir kullanılmıştır. Mahkûmlar, hapsedildikleri yerlerde kendi hallerine bırakılmamış ve bunların bütün ihtiyaçları olmasa bile bazı temel ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır.

Hapishane olarak kullanılan mekânlar çoğunlukla hapishane haricindeki her şeydi. Hastanesinden vilayet konağına kadar çoğu eski olan binalar hapishane olarak kullanılmıştır ki bu da bir ceza olarak hapsin ne kadar kötü koşullarda uygulandığına ve ne kadar önemsiz görüldüğüne işarettir. Kısacası hapishane olmak dışında varlıklarını devam ettiren bu yerler sadece suçluyu cezalandırmak için alelacele koyulan harabe yerlerdi. Bu durum da insana ne kadar az değer verildiğini ve suçlunun ceza çekmesi amaçlandığından cezayı nerede ve nasıl çektiğinin hiçbir öneminin olmadığına kanıttır. Bu nedenle ilk dönemlerdeki ilkel zindanlar ya da hapishaneler XIX. yüzyılın başından itibaren kurulan çok sayıdaki hapishaneden çok farklıydı. Hapishane disiplini ya hiç yoktu ya da çok gevşekti.

İnfaz sistemlerinin vazgeçilmez parçası olan hapisaneler, buldukları toplumun şartları doğrultusunda, fiziki yapıları, hükümlülük ve tutukluluk durumu, mimari tipleri ve uyguladıkları infaz rejimi gibi nedenlerle, çeşitli şekillerde biçimlenmiştir. Osmanlı Devleti hapisane sistemi, özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra, hız kazanan batılılaşma isteği ve modernleşme kapsamında yeniden ele alınmış çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Tarih boyunca, hiçbir ülkede hapisaneler sorunsuz çalışan kurumlar olmamıştır. Nitekim Osmanlı Devletinde, bu konuyla ilgili pek çok sorun, çözülmeyi beklemektedir. Devletin dağılmasından önceki son yıllarda, sorunların çözümüne yönelik bir takım çalışmalar yapılmasına rağmen, bu çalışmalar, çağın gereksinimlerini karşılayamamıştır. Devlet yönetimi, hapisane koşullarının iyileştirilmesi hususunda önemli sayılabilecek girişimlerde bulunmasına rağmen, mali yönden yaşanan sıkıntılar sebebiyle istenilen reformlar gerçekleştirilememiştir. Yapılmak istenen düzenlemelerin çoğunda tasarıdan öteye geçilmemiş ve planlanan eylemler yarım kalmıştır. Ancak yapılan çalışmalar ve çıkarılan ilgili nizamnameler; yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ceza infaz yasalarına ışık tutmuştur.

Hapis ile amaç; suçluya suçunun farkına varmasını sağlayabilecek ortam yaratmaktır. İnsanın kendisiyle hesaplaşmayı, yüzleşmeyi sağlayabildiği her yer hapisanedir. Bir insan kendini evinde de, herhangi bir mekânda da hapsedebilir veya başka bir ülkeye giderek kendisini, sevdiklerini görmeyerek cezalandırabilir. Artık şu olgunluğa erişilmelidir. Hapisaneler rahatça özgürlüğün tadını çıkaramadığın, elini kolunu sallayarak gezemediğin yerlerdir. Suçlunun elinden bunlar alındığında onları kendisi ile hesaplaşabileceği ortama bırakmış olursun. Amaç suçlunun kendisiyle hesaplaşıp hatasının farkına varmasını sağlamaktır. Cezalandırma eğer insani olarak yaşamasına engel olunacak şekilde yapılırsa bu suçlunun değil, cezalandırmanın en büyük hatası olacaktır. Çünkü her insan biriciktir, özeldir ve her insanın onuruna saygılı olmak gerekir. Bu fikir insanların bilinçlerine yerleştiği takdirde hapis gerçek amacına ancak o zaman ulaşacaktır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Akçam, Taner (1992) *Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence*, İletişim Yay., İstanbul.
- Altay, Şakir (1983) *Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Bilgi Yay., İstanbul.
- Berkes, Niyazi (2010) *Türkiye 'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- Bozkurt, Gülnihal (1996) *Batı Hukukunun Türkiye 'de Benimsenmesi, Osmanlı Devleti 'nden Türkiye Cumhuriyeti 'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, TTK Yay., Ankara.
- Bozkurt, Gülnihal (1996) *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK Basımevi, Ankara.
- Cin, Halil / Akgündüz, Ahmed (1995) *Türk Hukuk Tarihi*, C.I, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Cleveland, William L. (2008) *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Çakmakoglu Kuru, Alev (2004) *Sinop Hapishanesi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Demirbaş, Timur (1992) *Türk Ceza Hukukunda İşkence Suçu*, DEÜHF Döner Sermaye İşletmesi Yay., Ankara.
- Devellioğlu, Ferit (2007) *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Dönmezer, Erman (1987) *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, C.I, Beta Yay., İstanbul.
- Eryılmaz, Bilal (1996) *Osmanlı Devleti 'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Basın, İstanbul.
- Foucault, Michel (2000) *Büyük Kapatılma*, Çev. Işık Ergüden/Ferda Keskin, İstanbul.
- Foucault, Michel(2000) *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara.
- Hale, William (2003) *Türk Dış Politikası 1774 – 2000*, Çev. Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul.
- İnalçık, Halil (2009) *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul.

- Karal, Enver Ziya (1988) *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Ankara.
- Karpat, Kemal H. (2006) *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Çev. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi Yay., Ankara.
- Lewis, Bernard (2004) *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, TTK Yay., Ankara.
- Meydan Larousse* (1969), C. II, İstanbul.
- Mumcu, Ahmet (1972) *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı (Deneme)*, AÜHF Yay., Sevinç Matbaası, Ankara.
- Ortaylı, İlber (1983) *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1994) *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK Yay., Ankara.
- Şen, Ömer (2007) *Osmanlı'da Mahkûm Olmak: Avrupalılaşma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yay., İstanbul.
- Şerif, Ahmet (1999) *Anadolu'da Tanin*, Haz. Mehmed Çetin Börekçi, C. I, TTK Yay., Ankara.
- Tunaya, Tarık Zafer (1999) *Batılılaşma Hareketleri*, Yenigün Yay., İstanbul.
- Türkçe Sözlük (2005) TDK, Ankara.
- Zürcher, Erik Jan (2003) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul.

MAKALELER

- Akgündüz, Ahmed (2002) “İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyeye Mahkemeleri ve Şer'iyeye Sicilleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. X, Yeni Türkiye Yay., Ankara.
- Aksu, Şener (2005) “Otorite-Yaşamalanı İlişkisinde Hapishanenin Yeri”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Atalay, İbrahim Orkun (2007) “Osmanlı Ceza Yargılaması Usulü Hukuku Üzerine Bir Deneme”, *EÜHFD*, C. XI, S. 3-4.
- Atar, Zafer (2011) “XX. Yüzyıl Başlarında Turgutlu Hapishanesinin Genel Durumu”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX/ S. I, Manisa, Mart.
- Aydın, M. Akif (1993) “Ceza”, *DİA*, C. VII, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul.

- Aydın, M. Akif (1994) “Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye”, *DİA*, C.IX, Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul.
- Bahar, Halil İbrahim (2005) “Hapishaneler, Sorunlar ve Çözüm Arayışları”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Bardakoğlu, Ali (1993) “Ceza”, *DİA*, C. VII, Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul.
- Bardakoğlu, Ali (1997) “Hapis”, *DİA*, C. XVI, Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul.
- Bayındır, Abdülaziz (2002) “Örneklerle Osmanlı’da Ceza Yargılaması”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. X, Yeni Türkiye Yay., Ankara.
- Bebek, Adil (1993) “Ceza”, *DİA*, C. VII, Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul.
- Bilbaşar, Serpil (2000) “19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e Hapis Cezasının Örgütsel ve Hukuksal Gelişimi: Hapishaneden Cezaevine”, *Birikim*, Ağustos, Sayı 136, İstanbul.
- Çadircı, Musa (1982) “Tanzimat’ın İlanı Sırasında Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarik-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunnamesi”, *DTCF Tarih Araştırmaları*, C.XVI.
- Çadircı, Musa (2007) “Tanzimat”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi*, Der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi Yay., Ankara.
- Çadircı, Musa (2011) “Mithat Paşa’nın Suriye Lahiyası”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri*, Der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi Yay., Ankara.
- Çadircı, Musa (2011) “Osmanlı Dönemi Anadolu Kent Tarihi Yazımında Karşılaşılan Güçlükler”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri*, Der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi Yay., Ankara.
- Çadircı, Musa (2011) “Tanzimat Döneminde İzmir”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri*, Der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi Yay., Ankara.
- Çelik, Yüksel (2008) “Hapishane Tarihimizden Bir Kesit: Üsküdar Paşa Kapısı Tevkifhanesi ve Mütareke Dönemi İşgali”, *Belleten*, C. XXII., S. 264, Ağustos.
- Daşcıoğlu, Kemal (2008) “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Bodrum Kalesi ve Hapishanesi”, *Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Uluslararası Bodrum Sempozyumu Bildiriler(1522-2007)*, Haz. Ahmet Özgiray- M. Akif Erdoğan, Bodrum.

- Davison, Roderic (2006) “Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasinin Modernleşmesi”, Çev. Hayrettin Pınar, *Tanzimat – Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İncalcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoneix Yay., Ankara.
- Demirbaş, Timur (2005) “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Demirel, Fatmagül (2001) “1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi”, *Toplumsal Tarih*, S. 89, İletişim Yay., İstanbul, Mayıs.
- Demirel, Fatmagül (2007) “Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansıması (1876-1909)”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Ed. Noemi Levy/Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- Durhan, İbrahim (2008) “Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler”, *EÜHFD*, C. XII, S. 3-4.
- Gazel, Ahmet Ali (2005) “Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Bey’in Notlarında Osmanlı Hapishaneleri”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Gönüllü, Ali Rıza (2006) “XX. Yüzyılın Başında Alanya Hapishanesi(1906-1919)”, *Zindanlar ve Mahkûmlar*, Ed. Emine Gürsoy Naskali - Hilal Oytun Altun, Babil Yay., İstanbul.
- İncalcık, Halil (1988) “Adaletname”, *DİA*, C. I, İstanbul.
- İpek, Kenan (2005) “Ceza ve Tevkifevleri”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul.
- İşbilir, Ömer (2006) ”XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nde Limni Kalebentleri”, *Zindanlar ve Mahkûmlar*, Ed. Emine Gürsoy Naskali - Hilal Oytun Altun, Babil Yay., İstanbul.
- Karaca, Ali (2005) “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fahiş Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Karadayı, İsmet Kemal “Cezaevleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, İletişim Yay., İstanbul.

- Kortantamer, Samira (2005) “Memluklerde Hapishaneler”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Levy, Noemi (2007) “Giriş”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Ed. Noemi Levy/Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- M. Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. X, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.16.
- Mumcu, Ahmet (1994) “Divan-ı Hümayun”, *DİA*, C. IX, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2001) “Osmanlı Devleti’nde Kadı”, *DİA*, C. XXIV, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2007) “Osmanlı İmparatorluğu’nda İdari Modernleşme ve Mahalli İdare Alanındaki Gelişmeler”, *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitapları Yay., İstanbul.
- Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler Suçlar ve Cezalar - I” (1984) *Tarih ve Toplum*, S. VII, Temmuz, İletişim Yay., İstanbul.
- Özçelik, Mücahit (2011) “Mütareke Dönemi’nde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 7/ S. 14, Güz.
- Özgüdenli, Osman G. (2006) “Gazneli ve Selçuklu Şairlerin Gözüyle Zindan” *Zindanlar ve Mahkûmlar*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Babil Yay., İstanbul.
- Özkul, Ali Efdal (2005) “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs’ta Kalebentler ve Cezirebentler”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Öztekten, Özkan (2005) “Türkçe’de Mahpus ve Hapishane”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Öztürk, Necdet (2005) “Osmanlılar ’da Hapis Olayları (1300-1512)”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Sağlık, Şaban (2005) “Modern Türk Edebiyatında Bir Değişim-Dönüşüm Mekânı Olarak Hapishaneler”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Saldırım, Mustafa (2005) “Cezaevleri Eğitim Kurumları Haline Nasıl Gelebilir?”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul.

- Saner Gönen, Yasemin (2005) “Osmanlı İmparatorluğunda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi 1917 Yılı”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Saner, Yasemin (2007) “Osmanlı’nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Ed. Noemi Levy/Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- Savcı, İlkay (2005) “Cezaevi İşyutları”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Schull, Kent (2007) “Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Ed. Noemi Levy/Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet (2012) “Divan-ı Hümayun’dan Meclis-i Meb’usan’a Osmanlı İmparatorluğu’nda Yasama”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalçık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- Sofuoğlu, Ebubekir (2005) “Osmanlı Hapishanesinde Islah ve Firar Teşebbüsleri”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Şen, Hasan (2007) “Osmanlı’da Hapishane Mefhumu”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Ed. Noemi Levy/Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- Tahiroğlu, Bülent “Tanzimat’tan sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, İletişim Yay., İstanbul.
- Taşkın, Ahmet (2005) “Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri Personelinin Eğitimi”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Tekin, Saadet (2001) “XIX. Yüzyıl Sonu XX. Yüzyıl Başlarında Nazilli Hapishanelerime Kısa Bir Bakış”, *Tarih ve Toplum*, Ocak.
- Tekin, Saadet (2010) “Osmanlı’da Kadın ve Kadın Hapishaneleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XXIX, S.47, Ankara, 2010.

- Tekin, Saadet / Özkes, Sevilay (2008) “Cumhuriyet Öncesi Türkiye’de Hapishane Sorunu”, *ÇTTAD*, C. VII, S. 16-17, Bahar-Güz.
- Temel, Mehmet (2009) “XX. Yüzyılın Başlarında Mentеше Sancağı Hapishaneleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 26, Güz.
- Üzülmez, İlhan (2006) “Yeni Ceza Kanunu’nun Sisteminde Cezanın Belirlenmesi ve Bireyselleştirilmesi”, *EÜHFD*, C.X, S.3-4.
- Yavuz, Hulusi (1988) “Adliye”, *DİA*, C. I, Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul.
- Yerasimos, Stefan (2012) “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- Yücel, Yaşar/ Sevim, Ali(1992)*Türkiye Tarihi (Osmanlı Dönemi 1730- 1861)*, C. IV, TTK Basımevi, Ankara.

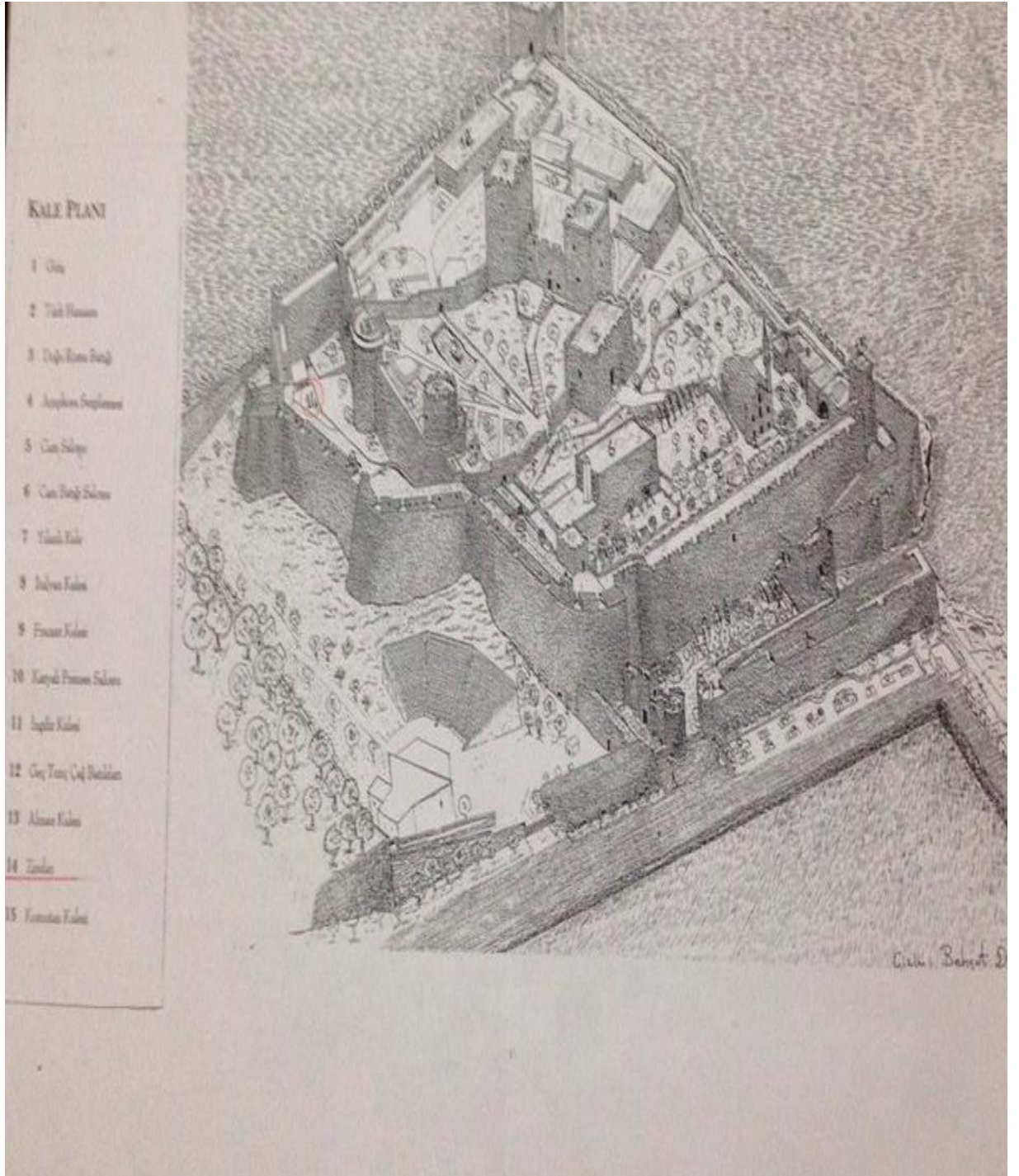
TEZLER

- Adak, Ufuk (2006) *XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyıl Başlarında Aydın Vilayetindeki Hapishaneler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İzmir.
- Akgündüz, Said Nuri (2010) *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, İstanbul.
- Karakaş Doğan, Fatma (2009) *Cezanın Amacı ve Hapis Cezası*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı, İstanbul.
- Kumbasar, Enver (2006) *Türk Hukukunda Cezanın Belirlenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul.
- Maden, Mehmet (2012) *Hapis Cezasına Seçenek Yaptırımlar*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara.
- Özkan, Şebnem (1998) *Türkiye’de Yetişkin Suçluluğu Üzerine Cinsiyetler Arası Bir Karşılaştırma*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İzmir.

Yıldız, Gültekin (2002) *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908)*,Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

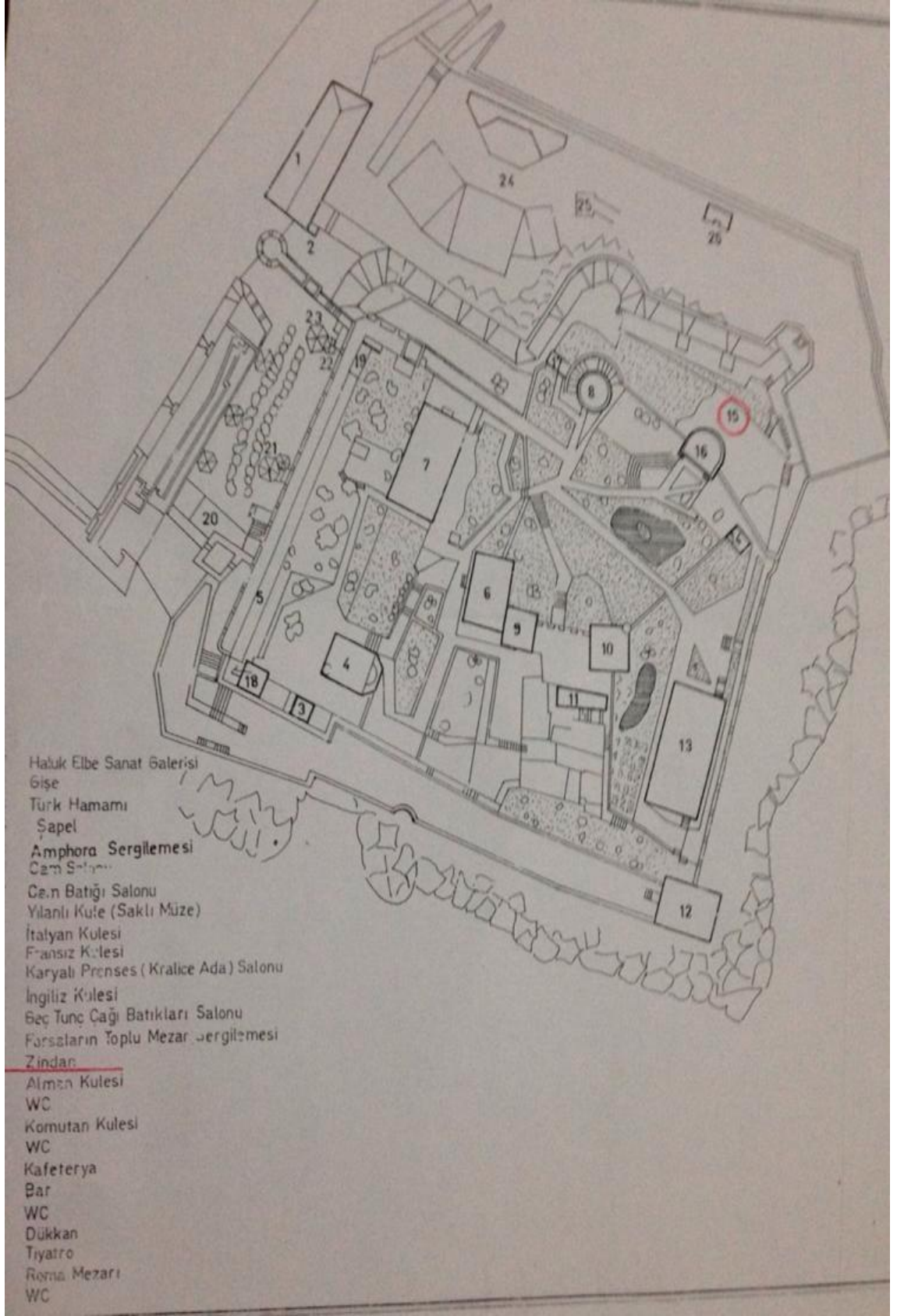
EKLER

EK 1: Bodrum Kalesi Görünümü

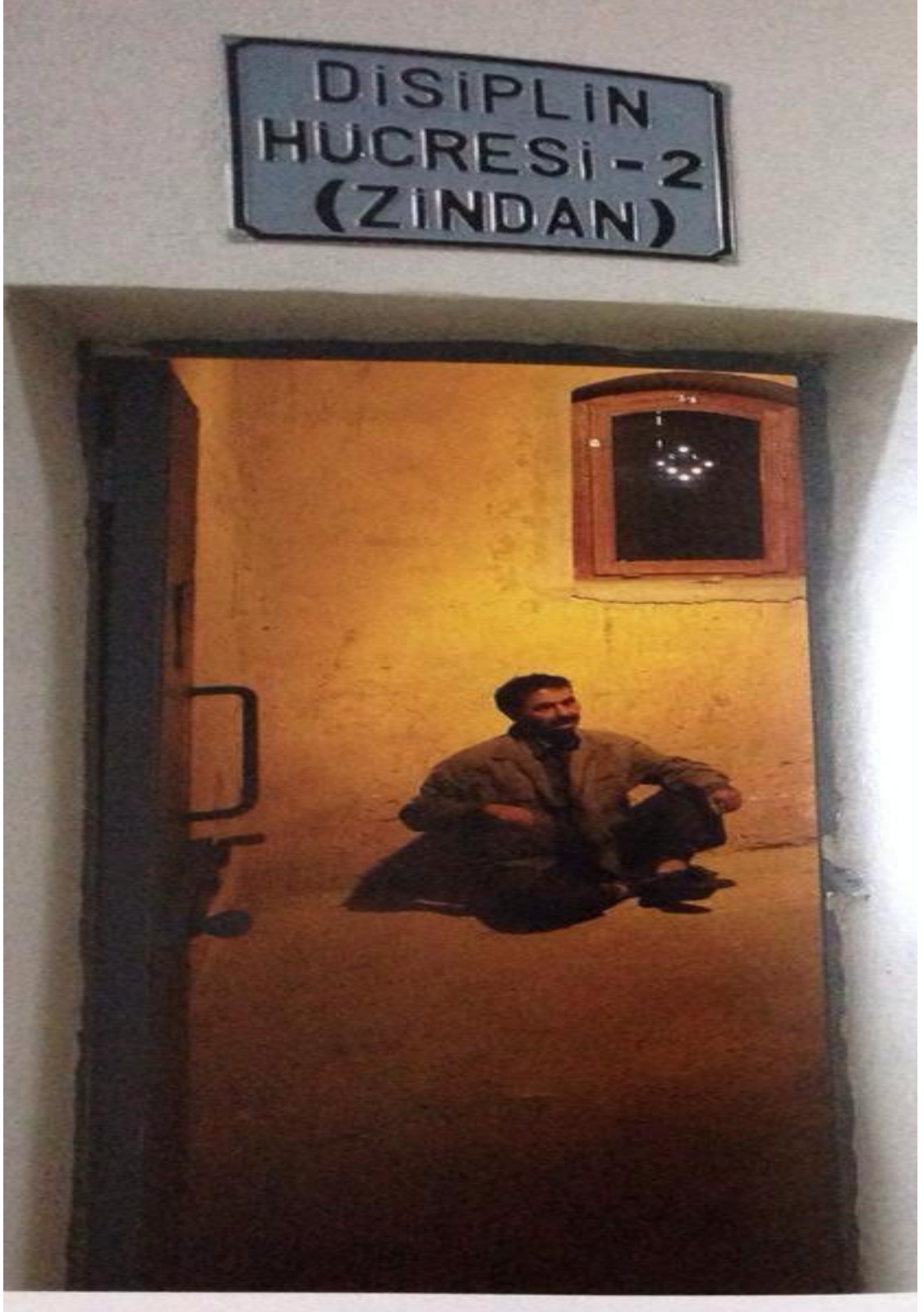

EK 2: Bodrum Kalesi Krokisi

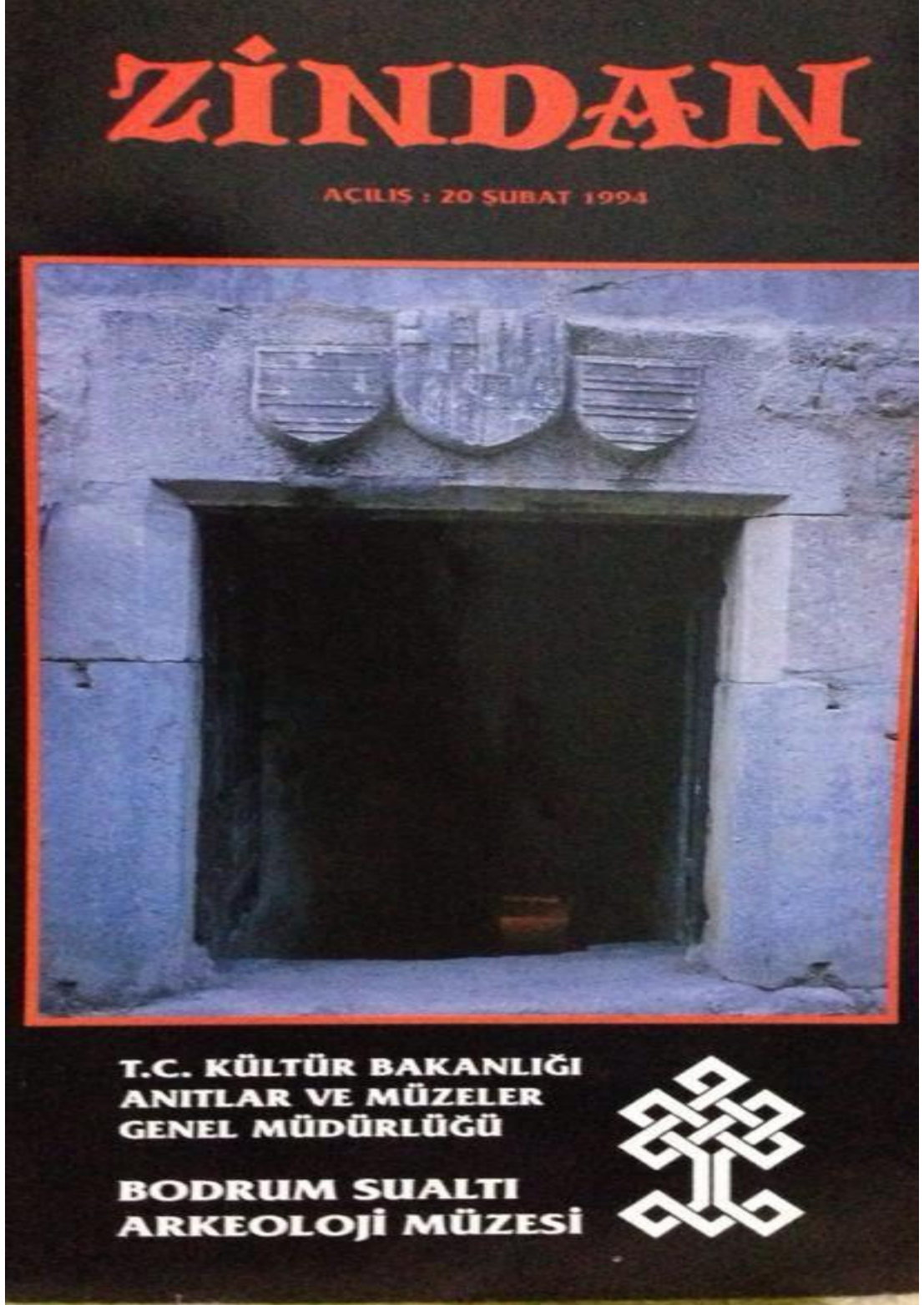

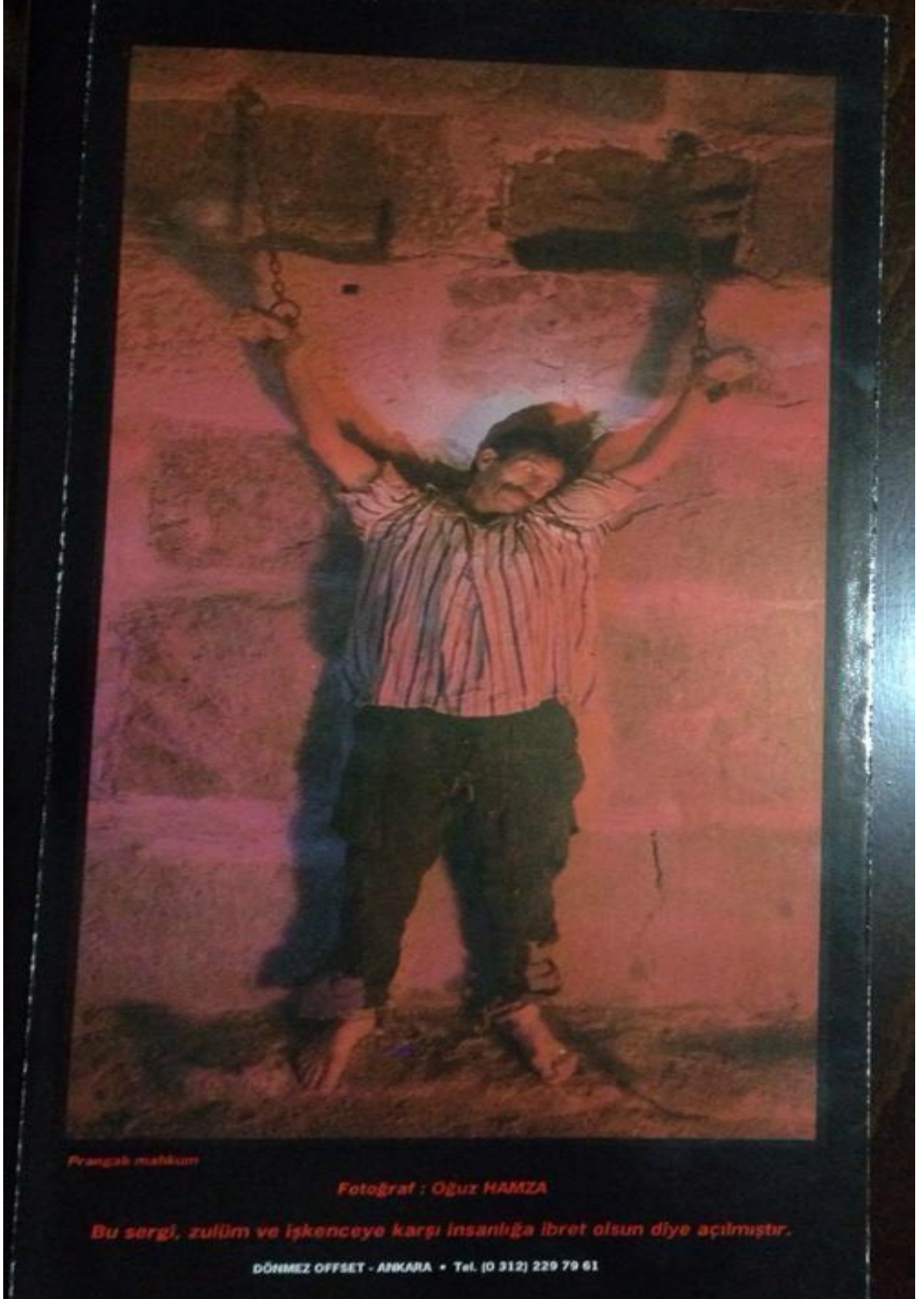
EK 3: Ulucanlar Cezaevi Müze ve Kültür Sanat Merkezi'ne Ait Bir Görünüm

**EK 4: Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Broşürünün Kapak Sayfası
Örneği**

EK5: Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Broşüründen Prangalı Mahkumu Tasvir Eden Bir Kesit

EK 6: Ulucanlar Cezaevi Müze ve Kültür Sanat Merkezi Broşüründen Eski Türk Filmlerini Anımsatan Koğuşlara dair Bir Görünüm

EK 7: Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Darağacı Kafesi Örneği

EK 8: Ulucanlar Cezaevi Müze ve Kültür Sanat Merkezi Cezaevi Hamamından Bir Görünüm

EK 10: Özgeçmiş**ÖZGEÇMİŞ****Kişisel Bilgiler**

Adı Soyadı : Sevcan Öztürk
Doğum Yeri ve Tarihi : İzmir/ 02.03.1990

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Özel Filiz Etüt Eğitim Merkezi/ Buca- İzmir

İletişim

e-posta Adresi : sevcanozturk35@hotmail.com